

pawet.net

КРОНКАЛЦЫ

На рэспубліканскіх дажынках у Слуцку ЛРСУП “Мажэйкава” ўзнагароджана за 1-е месца ад Гарадзенскай вобласці па выніках уборкі збожавых і збожжа-бабовых.

Кіровец ГАЗ-53 Іван Буйко з Мажэйкава ўзнагароджаны за 3-е месца ў спаборніцтве па перавозцы збожжа, перавёз 2,75 тысяч тон.

Жнуць у Мажэйкаве

Іван Буйко

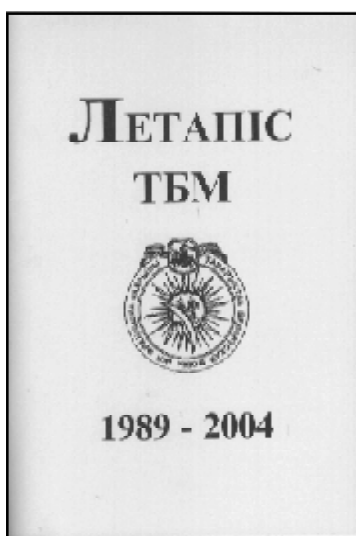
Званіца і царква св. Сергія Раданежскага

10 кастрычніка ў Паўночным гарадку асвечана званіца каля храма св. Сергія Раданежскага. У асвячэнні бралі ўдзел старшыня камітэту памежных войскаў генерал Паўлоўскі і епіскап лідскі і наваградскі Гуры.

30 кастрычніка асвечаны прыстол храма Хрыста Збаўцы ў мікрараёне вуліц Рыбіноўскага і Тухачэўскага. Асвячэнне правёў епіскап лідскі і наваградскі Гуры.

Храм Хрыста Збаўцы

30 кастрычніка на IX з'ездзе ТБМ было прадстаўлена інфармацыйна - даведачнае выданне **“Летапіс дзейнасці Грамадскага аб'яднання “Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны”, 1989 - 2004.”**

Укладальнікі: Ірына Марачкіна (Менск), Станіслаў Суднік (Ліда).

20 снежня ў ЛРСУП “Мажэйкава” ўведзена ў эксплуатацыю ферма “Новы век”, абсталяваная па апошнім слову тэхнікі, укамплектаваная венгерскімі племяннымі каровамі.

Ферма “Новы век”

Супермаркет “Цэнтральны”

24 снежня ў Бярозаўцы адкрыты супермаркет “Цэнтральны”, пасля рэканструкцыі былой крамы “Спадарожнік”

27 снежня на на Лідскай ЦЭЦ здадзены ў эксплуатацыю новы турбагенератар.

Генератар запускае старшыня Лідскага райвыканкаму А. Худык

Кроніка

Лідскі гістарычны календар

айкумены

кастрычнік – снежань

1495 год. Двор Олдава (Голдава) набыты берасцейскім намеснікам Сёмкай Алізаравічам у жалудокскага баярына Пятрашкі Міхайлавіча.

1495 год. Вялікі князь Літоўскі Аляксандр выдаў дэкрэт аб высяленні яўрэяў з Літвы: “Жыдову з зямлі прэч выбіці.”

1505 год, 13 снежня. У Беліцкай воласці намеснічаў князь Юры Аляксандравіч Гальшанскі.

1515 год. На сродкі Андрэя Давойнавіча- падкаморыя ВКЛ пабудаваны першы Ішчолнскі касцёл.

1575 год, 15 снежня. Стэфан Баторы абраны польскім каралём і Вялікім князем Літоўскім.

1625 год. Ваявода мсціслаўскі Януш Тышкевіч, знаходзячыся ў Рулевічах, пісаў лісты каралю з нагоды дамовы са Швецыяй.

1655 год, 12 лістапада. У Вільні прыведзены да прысягі рускаму цару Аляксею Міхайлавічу лідскія шляхціцы, у тым ліку: лідскі падкаморы Якуб Кунцэвіч, лідскі земскі пісар Мікалай Нарбут і інш.

Стэфан Баторы

1705 год, 20 снежня. Расійскі цар Пётр I з войскам прайшоў праз Беліцу.

1765 год. 3 Лідскага павету сабрана 21500 злотых падатку, у тым ліку са старасты судовага Ігната дэль Кампа Сцыпіёна 120 злотых, з Кульбак- 190, з дзяржання Гарні- 60, Пурсці -30, лідскага войтаўства -80, дзяржання Цыбары Дамініка Аляксандравіча пісара земскага -30, з дзяржання Мендзічы Казіміра Камінскага -30, з дзяржання Конюхі Яна Юрыя Ёдкі, падкаморыя Лідскага павету -30, і т. д - 36 плацельшчыкаў.

У Лідскім павеце лічылася 18 харугваў, 1761 шляхціц і 105 ураднікаў.

1785 год. Прывілей караля Станіслава Аўгуста Паўлу і Ганне Канапніцкім на пляц у Лідзе на Замкавай вуліцы.

У склад маёнтка Пастаўшчына ўваходзілі: фальварак, млын на р. Лідзейцы і вёска Раслякі.

1795 год, 24 (13) кастрычніка. Трэці падзел Рэчы Паспалітай. Пецяўбургская канвенцыя Расіі, Аўстрыі і Прусіі. Уся тэрыторыя ВКЛ уключаная ў склад Расійскай імперыі.

1795 год, 26 (16) лістапада. Кароль Рэчы Паспалітай Станіслаў Аўгуст Панятоўскі ў Гарадзенскім новым замку падпісаў адрачэнне ад пасады - адмовіўся ад трона на карысць Кацярыны II.

1795 год, 14 снежня. Уключэнне Лідчыны ў Расійскую імперыю. Начальнікам Лідскага павету прызначаны секунд-маёр расійскіх войскаў Карл Мейр.

1805 год. Праз Лідскі павет праехаў імператар Аляксандр I, быў у Маламажэйкаўскай царкве, загадаў зрабіць рамонт, даверыў слонімскаму абшарніку Юндзілу.

1805 год. На Лідскіх прыхадскіх каталіцкіх могілках збудаваная драўляная капліца.

1815 год. У Лідскім у земскім судзе прынята да разгляду справа па спрэчцы лідскага мешчаніна Антоневіча з плябанам лідскага касцёла Гушынскім (Рушынскім) аб правах на валоданне млыном у Лідзе. Спрэчка працягвалася 10 гадоў да 1825 года.

1845 год. Кармеліцкі кляштар перароблены на шпіталь, касцёл стаіць без даху.

1845 год. У Лідскім павеце ў абшарніцкіх маёнтках на 172 заводах выраблена 57550 вёдраў гарэлкі, у маёнтках да 50 душ -- 55 заводаў, 8250 вёдраў гарэлкі, 50-100 душ -- 46 заводаў, 13800 вёдраў; 100-200 душ -- 27 заводаў, 10800 вёдраў; 200-300 душ -- 9 заводаў, 3600 вёдраў; 300-400 душ -- 7 заводаў, 4800 вёдраў; 400-500 душ -- 3 заводы, 1500 вёдраў; больш 500 душ -- 25 заводаў, 14800 вёдраў гарэлкі.

1855 год. У Лідскай павятовай вучэльні гісторыю і геаграфію выкладаў Герард Іосіфавіч Мінейка кандыдат права Маскоўскага ўніверсітэта, выхадзец з Ашмяншчыны.

1855 год. Ксёндз Хлявінскі ахвяраваў фарнаму касцёлу драўляны абраз Святога Казіміра ў пазалочанай раме, намаляваны мастаком Мірскім.

1865 год. Пры Лідскай прыхадской навучальні з'явілася жаночая пасляабедзенная змена, законанастаўнікам прызначаны Іосіф Іосіфавіч Каяловіч.

1865 год. Лідскім царкоўна - будаўнічым камітэтам прынята рашэнне пабудаваць у Дакудаве мураваную царкву.

1865 год, 10 снежня. Расійскі ўрад забараніў асобам каталіцкага веравызнання і польскага паходжання купляць зямлю ў Беларусі.

26 снежня. Іосіф Іосіфавіч Каяловіч прызначаны законанастаўнікам пры дваранскай навучальні.

1875 год. У "Спісе фабрык і заводаў Расійскай імперыі", выдадзеным у 1903 годзе пад рэдакцыяй Варзара, годам заснавання крышталёвай фабрыкі "Нёман-Б", называецца 1875 г.

1885 год. Заснаваны гута Зянона Ленскага ("Паказальнік фабрык і заводаў Еўрапейскай Расіі" пад рэдакцыяй М.А. Арлова і З.Г. Будагова, 1894 г.). На шклозаводзе З. Ленскага працавалі 28 чалавек: 16 мужчын, 6 жанчын і 6 падлеткаў, выраблена прадукцыі на 2 тыс. руб. Выпускаў бутлі і бутэлькі.

1905 год. У Лідзе на будаўніцтве чыгункі працаваў дзясятнікам Казімір Карлавіч Кастравіцкі (Карусь Каганец). Яго сям'я жыла ў Лідзе. У снежні арыштаваны і пасаджаны ў менскую турму.

1905 год. На тытунёва-махорачнай фабрыцы Віленчыка працавалі 143 чалавекі.

1925 год, кастрычнік. На тартаку Эліяша Гурвіча, на тартаку і млыне Беркі Мельніка адбыліся штрайкі.

1925 год. На Лідскім аэрадром прыбыў 11-ты знішчальны полк.

Лётчыкі 11-га полка

1935 год. Завершанае будаўніцтва паштамта на вул. Міцкевіча.

1935 год. На кафляным заводзе “Танур” (“печ”, з яўрэйскага)- 20 работнікаў, 2 печы, 10 майстроў, ручны выраб, 400 штук кафлі ў дзень.

На ліцейным заводзе і фабрыцы сельскагаспадарчых машын “Поланд” братоў Е. і Ю. Шапіраў 100 работнікаў. Пры фабрыцы маюцца сталовая, умывальня, гардэроб. Выпускае ручныя і конныя сячкарні, прывады, малатарні, арфы.

На фабрыцы “Карона” выпускаюць чарніла, туш, лакі, фарбы аquareльныя, мастацкія, алейныя ўсякіх гатункаў і колераў.

“Ардаць” - фабрыка гумовых галёшаў фабрыканта Мейлупа. 800 або 720 працоўных, працоўны дзень 10 - 11 гадзін, зарплата - ад 50 грошаў да 2,5 злотых у дзень, кваліфікаваная работніца атрымлівае 5 злотых за 200 пар галёшаў.

1935 год, 28 снежня. Пачаўся трохмесячны штрайк рабочых фабрыкі “Ардаць”.

1945 год, 30 кастрычніка. Выканкам гарсавету вырашыў: пераназваць вуліцу Гарнянскую ў вуліцу Ракасоўскага, вуліцу Каштанавую ў вуліцу Жукава, вуліцу Камунальную ў вуліцу Чарняхоўскага, вуліцу Пасялковую ў вуліцу Пакрышкіна, вуліцу Пагулянка ў вуліцу Зои Касмадзям’янскай, вуліцу Шклянную ў вуліцу Янкі Купалы.

1945 год. У горадзе пасаджаныя 500 дэкаратыўных і 80 фруктовых дрэваў. Гарадскі сад пашыраны да 11 га, вакол яго ўзводзіцца агароджа.

1945 год, 7 лістапада. На Дошку пашаны ў гонар 28-й гадавіны Вялікага Кастрычніка занесеныя прадпрыемствы, якія перавыканалі план кастрычніка:

1. Лесазавод (дырэктар Сіньков, старшыня заўкаму Халявінскі);
2. Піваварны завод (дырэктар Пішчыкаў, старшыня заўкаму Міхайлоўскі);
3. Цвікавы завод (дырэктар Парнікель, старшыня заўкаму Прыгарын);
4. Завод сельгасмашын № 1 (дырэктар Авецікаў, старшыня заўкаму Трышчанка);
5. Завод сельгасмашын № 2 (дырэктар Макоўскі, старшыня заўкаму Лявіцкі);
6. Мясакамбінат (дырэктар Бараноўскі, старшыня заўкаму Запаснік);
7. Фабрыка “Ардаць” (дырэктар Васільеў);
8. Мельзавод № 10 (дырэктар Сліўкі, старшыня заўкаму Хруль);
9. 8-я дыстанцыя каляі (начальнік Гапонаў, сакр. партарганізацыі Парынава, старшыня мясцакаму Халібінскі).

1945 год. Да прамкамбіната далучаны цагельні ў Масявічах і Шайбаках.

Пачалося аднаўленне фабрыкі “Ардаць”

Пры Лідскай будаўнічай канторы адчынілася школа, якая рыхтавала кваліфікаваных рабочых: столяров, цесляроў, муляроў, печнікоў.

Адкрыты Лідскі школьны дзіцячы дом, складаўся з двух драўляных аднапавярховых будынкаў і аднаго двухпавярховага, дырэктарам прызначаны Хромаў Іван Рыгоровіч, завуч - Раманава Ірына Сямёнаўна.

1945 год, 18 снежня. Апублікаваныя склады выбарчых камісій па выбарах у Савет Саюза і Савет Нацыянальнасцяў. У складзе чальцоў камісій работнікі цвікавага завода, заводаў сельгасмашын № 1 і 2, завода харчовых канцэнтратаў, АРЗ-ДН 3, рамеснай вучэльні № 12, чыг. вузла, станцыі Ліда, паравознага дэпо, 8-й дыстанцыі службы каляі, службы руху 4-га вагоннага ўчастку, службы руху 3-га аддзялення.

Паштамт на Міцкевіча

1945 год, 31 снежня. Гадавы план 1945 г. па валу выкананы на 72,9 %.

Індывідуальнымі забудоўшчыкамі адноўлена і пабудавана 10 дамоў з жылой плошчай 391 м. кв.

1955 год, 12-13 лістапада. Адбылася X гарадская партыйная канферэнцыя.

1955 год. Адчынены кінатэатр “Кастрычнік”.

Будынак былога кінатэатра “Эра” рэканструявалі, на першым паверсе размясцілі дзіцячую бібліятэку, на другім - гарадскую.

Адкрыты 2-гі аўтобусны маршрут.

Камбінат харчканцэнтратаў пабудаваў для сваіх працаўнікоў дзіцячы сад на 50 месцаў.

Парэшткі камандзіра 86-га кавалерыйскага палка падпалкоўніка Труханова і камандзіра супрацьтанкавай батарэі лейтэнанта Арцёменкі перанесены ў брацкую магілу ў гарадскім парку. Устаноўлены помнік.

1965 год. На месцы растрэлу яўрэяў устаноўлены абеліск.

Адкрыты 5-ты аўтобусны маршрут.

Уведзены ў эксплуатацыю новыя карпусы заводаў электравырабаў і “Лідсельмаш”.

Пабудаваны два новыя клубы ў в. Дакудава і ў в. Паперня.

У калгасе “Нёман” пабудаваны сельмаг.

У Ганчарах пабудавана цагляная тыпавая СШ.

У Лідскім раёне 31 клубная ўстанова: 1 РДК, 2 СДК і 28 сельскіх клубаў, 84 чырвоных куткоў, 6 касцёлаў і цэркваў.

1965 год, 12 снежня. Адбыліся выбары народных суддзяў горада і раёна. Народнымі суддзямі абраны: Валынец А.Ф., Давідзюк І.І. і Літвінаў У.І.

1965 год, канец. Насельніцтва Ліды: 37500, мужчыны -16600, жанчыны -20900, беларусы -12100, палякі -13160, рускія -9870, украінцы -1580, іншыя -790.

1975 год. На рацэ Лідзейцы збудавана другое вадасховішча.

1985 год, лістапад. У Бердаўцы Лідскага раёна заснаваны сямейны ансамбль Парфенчыкаў. Касцяк ансамбля - муж і жонка Аляксандр і Інэса Парфенчыкі.

Кінатэатр “Кастрычнік”

Былы кінатэатр “Эра”

Вадасховішча на Лідзейцы

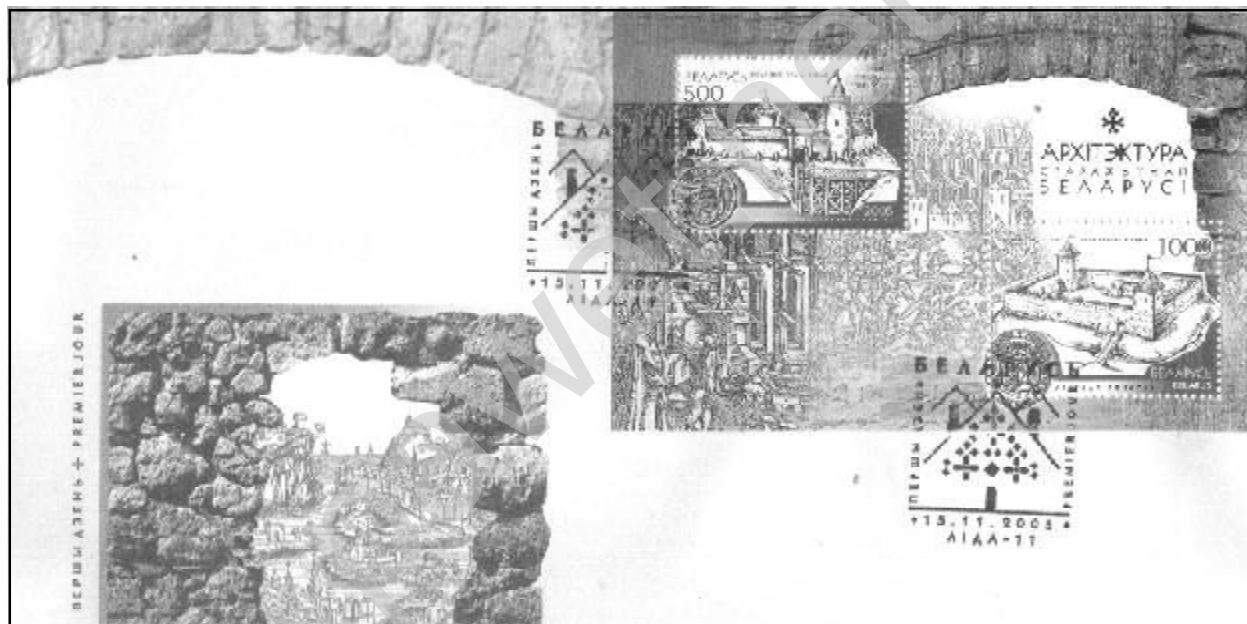
Сямейны ансамбль Парфенчыкаў

Першая лідская марка

15 лістапада 2005 года ў Лідзе адбылася ўнікальная для горада Ліды падзея. Тут упершыню ў гісторыі горада адбылося спецгашэнне паштовай маркі, дакладней, блока з дзвюх паштовых марак. У новай серыі “Архітэктура старажытнай Беларусі” выйшла марка № 628 “Замак Вітаўта. Гродна. З гравюры XVI ст.” наміналам 500 руб. і № 629 “Замак у Лідзе, XIV-XV стст. Рэканструкцыя.” наміналам 1000 руб. Пры гэтым выданне “лідскай” маркі ажыццёўлена ў многім, дзякуючы ініцыятыве Таварыства беларускай мовы, старшыня якога Алег Трусаў звярнуўся да кіраўніцтва “Белпошты” з прапановай выдаць марку з выяваю Лідскага замка. Блок выйшаў накладам 15 тысяч асоб-

Блок “Архітэктура старажытнай Беларусі”

Канверт першага дня.

Штамп першага дня.

нікаў. Выява Лідскага замка на паштовай марцы - гэта пейзаж-рэканструкцыя, намалёваны менскім мастаком Віктарам Маркаўцом. Выява на марцы замка Вітаўта ў Гародні - рэпрадукцыя з гравюры 16-га стагоддзя, выкананая гэтым жа мастаком. Друк афсетны, паўнаколерны, папера дыхтоўная. Памер марак у блоку 40x30,24 мм. Памер блока 113x73 мм. На марках прыменены элементы аховы. На дзень гашэння ў Ліду было дастаўлена 500 блокаў.

Першапачаткова спецгашэнне было спланавана ў Гародні, потым перапланавалі яго на Менск, але кіраўніцтва Лідскага райвыканкаму, прыклаўшы адпаведныя намаганні здолела пераканаць “Белпошту” ў мэтазгоднасці правесці гашэнне ў Лідзе.

На 11 гадзін 15 лістапада ў будынку Лідскага паштамта “Ліда-11” па вул. Міцкевіча сабраліся калекцыянеры, філатэлісты, прадстаўнікі ўладных і грамадскіх арганізацый, сродкаў масавай інфармацыі, у тым ліку і Лідскага тэлебачання.

Г а ш э н н е праводзілася на канверце першага дня, створаным на тэму марак, а таксама па жаданні на паштоўках спецыяльным штампам, які дзейнічаў усяго 6 гадзін: з 11.00 да 17.00 15 лістапада

Ідзе гашэнне марак.

Выступаюць вучні Гімназіі № 1.

2005 года, а 16 лістапада быў знішчаны. Масціка гашэння чорная.

Працэс гашэння быў аздоблены песнямі пра Ліду і мастацкім экскурсам у гісторыю Ліды і Лідскага замка, здзейсненым вучнямі лідскай Гімназіі № 1. Са словамі да прысутных з нагоды гашэння марак выступілі начальнік аддзела ідэалагічнай работы выканкаму І. Белуш і

намеснік начальніка раённага вузла паштовай сувязі П. Сурконт.

Спецгашэнне 15 лістапада 2005 года далучыла Ліду да спісу “філатэлічных” гарадоў і ўпісала яшчэ адну слаўную старонку ў гісторыю, як Лідскай пошты, так і горада ў цэлым.

15 тысяч марак з выявай Лідскага замка пайшлі па Беларусі і свеце, несучы імя слаўнага горада Ліды, нагадваючы тысячы і тысячы разоў кожнаму, хто бачыць выяву Лідскага замка на гэтых марках, пра наш абавязак

перад гэтым замкам, перад горадам Лідай, перад усёй Беларуссю ў справе захавання нашай гістарычнай спадчыны, у справе яе папулярызавання ўсімі магчымымі спосабамі, у тым ліку і такім, як выпуск паштовых марак, канвертаў, паштовак, календарыкаў і інш.

Станіслаў Суднік.

СПІС

гістарычна - культурных каштоўнасцяў Лідчыны, якія зарэгістраваны ў Дэпартаменце аховы помнікаў з наданнем катэгорыі

Рэгістр. №	Назва гіст.-культурнай каштоўнасці	Датаванне	Месца знаходжання	Катэг.	№ раішэння і дата рэгіст.
Спіс Сусвет. спадчыны ЮНЕСКА)	Геадэзічны знак - пункт Дугі Струве	(1825-1826 гг.)	в. Дакудава, 200 м на паўн.-запад ад вёскі	0	15.07.2005 г.
1a1E200443	Лідскі замак	(1328 г., пачатак будаўніцтва 1323 г.)	г. Ліда, вул. Замкавая	1	№ 64 ад 27.03.2001 г.
1a1E200877	Касцёл Узвіжання Святога Крыжа	1770 г.	г. Ліда, вул. Савецкая, 2	2	№ 71 ад 28.02.2002 г.
1a1E200878	Ансамбль былога кляштара (калегіума) піраў: а/ Язэпаўскі касцёл	1825-1842 гг., 1919-1958 гг.	г. Ліда, вул. Савецкая, 20	2	№ 71 ад 28.02.2002 г.
	Свята - Міхайлаўскі сабор	1863-1919 гг., з 1996 г.			
1a1E200879	б/ Гімназічны корпус Будынак пошты	1937 г. паб. ў 1935 г., адкр. ў 1938 г.	г. Ліда, вул. Міцкевіча, 8	2	№ 71 ад 28.02.2002 г.
1a1E201317	Міхайлаўскі касцёл	1908 г.	в. Белагруда	2	№ 77 ад 13.11.2002 г.
1a1E201284	Адміністрацыйны будынак	канец 19 ст.	г. Ліда, вул. Савецкая, 31	3	№ 77 ад 13.11.2002 г.
1a1E201285	Галоўны вытворчы корпус пілаварнага завода	1876-1910 г.г.	г. Ліда, вул. Міцкевіча, 32	3	№ 77 ад 13.11.2002 г.
1a1E201286	Будынак друкарні	канец 19 ст.	г. Ліда, вул. Ленінская, 23	3	№ 77 ад 13.11.2002 г.
1a1E201287	Будынак абутковай крамы	1904 г.	г. Ліда, вул. Фабрычная, 6	3	№ 77 ад 13.11.2002 г.
1a1E204372	Брацкая магіла	1941-1944 гг.	г. Ліда, вул. Міцкевіча, на тэр. бальніцы	3	№ 28 ад 25.02.2003 г.
1a1E204373	Брацкая магіла	1944 г.	г. Ліда, вул. Міцкевіча, у парку	3	№ 28 ад 25.02.2003 г.
1a1E201310	Капліца Дзевы Марыі	1824 г.	в. Беліца, Беліцкі с/с	3	№ 77 ад 13.11.2002 г.
1a1E201311	Крыжаўзвіжанская царква	1928 г.	в. Беліца, Беліцкі с/с	3	№ 77 ад 13.11.2002 г.
1a1E201312	Пакроўская царква	1900 г.	в. Збляны, Беліцкі с/с	3	№ 77 ад 13.11.2002 г.
1a1E201313	Пакроўская царква	1774 г.	в. Ганчары, Ганчарскі с/с	3	№ 77 ад 13.11.2002 г.
1a1E201314	Сядзіба-парк	1 палова 19 ст.	в. Мажэйкава, Мажэйкаўскі с/с	3	№ 77 ад 13.11.2002 г.
1a1E201316	Царква Нараджэння Багародзіцы	1793 г.	в. Голдава, Голдаўскі с/с	3	№ 77 ад 13.11.2002 г.
1a1E201316	Крыжаўзвіжанская царква	1810 г.	в. Бабры, Голдаўскі с/с	3	№ 77 ад 13.11.2002 г.

1a1E201318	Касцёл св.Архангела Міхаіла	1837 г.	в. Няцеч,	3	№ 77 ад 13.11.2002 г.
1a1E201319	Сядзіба	канец 19 - пачатак 20 ст.	Тарноўскі с/с в. Тарнова,	3	№ 77 ад 13.11.2002 г.
1a1E201586	Селішча сярэднявечча	6-8 стст. 12-13 ст.ст.	Тарноўскі с/с в. Белагруды	3	№ 79 ад 4.12.2002 г.
1a1E201587	Стаянка перыяду неаліту і бронзавага часу	3-2 тысячагоддзі да н.э	в. Беліца	3	№ 79 ад 4.12.2002 г.
1a1E201588	Бескуртанны могільнік	16 ст.	в. Бенявічы, на паўн.-усх. ускр. вёскі	3	№ 79 ад 4.12.2002 г.
1a1E201589	Стаянка мезаліт - неаліт	7-3 тысячагоддзі да н.э.	в. Бор, на паўн.-усх. ускр. вёскі	3	№ 79 ад 4.12.2002 г.
1a1E201590	Стаянка каменнага - бронзавага вякоў	10-7 тысячагоддзі да н.э.	в. Бурносы, на паўн.-усх. ускр. вёскі	3	№ 79 ад 4.12.2002 г.
1a1E201591	Стаянка каменнага - бронзавага вякоў	10-7 тысячагоддзі да н.э.	в. Ганчары, за 1 км на паўн.-усход ад вёскі	3	№ 79 ад 4.12.2002 г.
1a1E201592	Селішча жалезнага веку сярэднявечча	1-е - пачатак 2-га тысячагоддзя н.э.	в. Гарняты, 1 - на паўд. ускр. вёс, 2 - за 1 км на поўдз.ад вёскі	3	№ 79 ад 4.12.2002 г.
1a1E201593	Стаянкі каменнага веку, каменны могільнік, селішча	10-7 тысячагоддзі да н.э.	в. Збляны, 1 - за 500 м на паўн.-усх ад вёскі, 2 - за 600 м на паўн.-усх. ад вёскі, 3 - каля дарогі Збляны- Беліца, 4 - на правым беразе р. Нёмана	3	№ 79 ад 4.12.2002 г.
1a1E201594	Стаянка і крэмнеапрацоўч. майстэрня каменнага веку	3 тысячагоддзе да н.э.	в. Даржы, 1 - за 1 км на поўн. ад вёскі, 2 - каля паўн. захаду дзюны Боркава гара	3	№ 79 ад 4.12.2002 г.
1a1E201595	Курганны могільнік перыяду сярэднявечча, каменны, могільнік	10 - 11 стст. 13 - 14 стст.	в. Касоўшчына, 1 - за 1, 5 км на зах ад вёскі, 2 - за 0,5 км на ўсх. ад вёскі	3	№ 79 ад 4.12.2002 г.
1a1E201596	Камень-следавік эпохі бронзы	3-2 тысячагоддзі да н.э.	в. Мейеры, за 0,2 км на паўдн. ўсход ад вёскі	3	№ 79 ад 4.12.2002 г.
1a1E201597	Гарадзішча-селішча	1 тысячагоддзе да н.э.	в. Мыто, 1 - за 1,5 км на паўн. зах ад вёскі, 2 - побач з гарадзішчам.	3	№ 79 ад 4.12.2002 г.
1a1E201598	Гарадзішча-селішча	6-10 стст. н.э.	в. Ольжава, 1 - за 1 км на поўдз ад вёс., 2 - за 2 км на поўдз. ад гарадз.	3	№ 79 ад 4.12.2002 г.
1a1E201598	Селішча жалезнага веку, стаянкі мезаліту - бронзавага веку	Канец 1 тысячагоддзя да н.э., 5 тысячагоддзе да н.э.	в. Пескаўцы, каля зах. ускр. вёскі, 2-за 0,4 км на зах ад вёскі, 3- каля ўскр. мал. лесу.	3	№ 79 ад 4.12.2002 г.
1a1E204373	Брацкая магіла	1944 г.	в. Бердаўка	3	№ 28 ад 25.02.2003 г.
1a1E204374	Брацкая магіла	1944 г.	г. Бярозаўка	3	№ 28 ад 25.02.2003 г.
1a1E204375	Брацкая магіла	1941 г.	в. Гуды	3	№ 28 ад 25.02.2003 г.

Генерал Кіпрыян Кандратовіч

Расійскія гісторыкі называюць іх вялікімі здраднікамі Расійскай імперыі. Яны - гэта вышэйшыя афіцэры Расіі, генералы і члены світы імператара, якія падчас рэвалюцыі перайшлі ў нацыянальны рух і пайшлі па шляхах стварэння на крушнях рухнуўшай імперыі маладых нацыянальных краінаў, хаця называць іх здраднікамі неэтычна, яны прысягалі не Расіі, а імператару. Не стала імператара, не трэба было трымацца і прысягі. Найбольшую прыкрасць у расейскіх гісторыкаў выклікаюць імёны барона Манергейма, гетмана Скарападскага, генерал-лейтэнанта Доўбар-Мусніцкага і генерала ад інфантэрыі Кандратовіча.

Манергейм Карл Густаў Эміль (1867-1951). У 1889-1917 на службе ў рускай арміі, генерал-лейтэнант (1917). Удзельнік 1-й Сусветнай вайны. У 1918 г. узначаліў Узброеныя Сілы Фінляндыі, разagnaў фінляндскіх рэвалюцыянераў і забяспечыў поспеху аддзяленні Фінляндыі ад Расіі (1918). Маршал (1933). Галоўнакамандуючы фінскай арміяй у войнах Фінляндыі супраць СССР у 1939-40 і 1941-44 гг. У 1944-46 прэзідэнт Фінляндыі, пайшоў у адстаўку пад ціскам СССР.

Скарападскі Павел Пятровіч (1873-1945), генерал-лейтэнант рускай арміі (1916). Адзін з кіраўнікоў трагічнага змагання ўкраінскага народа за незалежнасць, гетман Украінскай дзяржавы (1918). Войскі Скарападскага былі разбіты бальшавікамі, сам гетман уцёк у Германію.

Доўбар-Мусніцкі Юзаф Рамуальдавіч (25.10.1867-28.10.1937), генерал-лейтэнант рускай арміі (1917). Скончыў Акадэмію генеральнага штаба (1902). Удзельнік руска-японскай вайны. У час 1-й Сусветнай вайны камандзір дывізіі на Каўказскім і Паўночным франтах. У снежні 1916 г. загадаў без суда і следства расстраляць 13 салдатаў, пасля чаго быў пераведзены на Заходні фронт камандуючым 38-га армейскага корпуса 10-й арміі. У красавіку 1917 года выведзены са складу дэлегатаў з'езду арміі за манархічныя выступленні. У 1917 г. са згоды Вярхоўнага галоўнакамандуючага Л. Г. Карнілава арганізаваў на Заходнім фронце 1-шы польскі корпус. 12(25).1.1918 г. аб'явіў вайну Савецкай Расіі. З 1918 г. на польскай службе, генерал брані. У 1919 г. арганізатар і камандуючы польскімі войскамі ў час антыгерманскага паўстання ў т. зв. прускай Польшчы.

Кандратовіч Кіпрыян (Цыпрыян) Антонавіч, генерал ад інфантэрыі (поўны генерал, раўназначна цяперашняму генерал-палкоўніку). У 4-тым томе "Энцыклапедыі гісторыі Беларусі" пра яго сказана:

"КАНДРАТОВІЧ Кіпрыян (Цыпрыян) Антонавіч (1859—?), бел. і рус. военачальнік. Ген.-лейт. (1905). Скончыў Мікалаеўскую акадэмію Генштаба. Удзельнік рус.-японскай вайны 1904-05, нач. 9-й Усх.-Сібірскай дывізіі. З 1906 камандзір 2-га арм. корпуса, з 1907 пам. туркестанскага ген.-губернатара і камандуючага войскамі, з 1910 камандзір 1-га Каўказскага армейскага корпуса, з 1913 камандзір 23-га армейскага корпуса, удзельнічаў у 1-й Сусв. вайне. У 1884—1900 супрацоўнічаў у газ. "Московские ведомости". Аўтар працы "Плеўна і грэнадзёры 28 лістапада 1877 г.". У 1917 далучыўся да бел. нац. руху, уваходзіў у Цэнтральную беларускую вайсковую раду, узначальваў спец. адзел па фарміраванні бел. вайсковых адзінак. У маі—чэрв. 1918 чл. Нар. сакратарыята БНР. У снеж. 1918 разам з В. Ластоўскім узначальваў Савет дзярж. бяспекі БНР. У 1919 як член рады БНР уваходзіў у дэлегацыю БНР на Парыжскай мірнай канферэнцыі. Застаўся жыць у Парыжы. Далейшы лёс невядомы."

Аднак, дзякуючы даследаванням лідскіх краязнаўцаў і ў першую чаргу Лявона Лаўрэша, апошнія сказы ў энцыклапедычным артыкуле, як і некаторыя іншыя фрагменты гэтага артыкула, больш не адпавядаюць рэчаіснасці. Лёс аднаго з віднейшых беларускіх ваеначальнікаў і нацыянальнага дзеяча Кіпрыяна Кандратовіча на сёння добра вядомы спецыялістам, а зараз мы пастараемся са старонак нашага часопіса зрабіць яго вядомым для ўсіх лідзян і нашых чытачоў за межамі Лідчыны

Станіслаў Суднік.

Кіпрыян (Цыпрыян) Антонавіч Кандратовіч нарадзіўся 28 красавіка 1859 года ў вёсцы **Зіневічы** каля **Ваверкі** (Лідскі раён). Паводле сямейнага падання ён быў незаконнанароджаным сынам графа **Юрыя Трубяцкога**, павятовага судзі. Маці - **Зінаіда Залеская** - дачка абшарніка, меўшага маёнтак **Місевічы** каля Зіневіч. Маці выйшла замуж за шляхціца **Кандратовіча**, чыё прозвішча і імя па бацьку Кіпрыян

атрымаў.

Кандратовічы - старажытны ліцьвінскі род, (герб - **Сыракомля**), што паходзіць ад Кандрата, якому ў 15 ст. былі падараваны некалькі маёнткаў. Род Кандратовічаў падзяліўся на 7 галін, унесеныя у 1 і 6 частку радаводных кніг Віленскай, Віцебскай, Ковенскай, Менскай і Магілёўскай губерняў. Кандратовічы ёсць і ў спісах шляхты Лідскага павету (1).

Герб Кандратовічаў “Сыракомля”

Бацька Юрыя Трубяцкога – генерал-маёр **Мікалай Мікалаевіч Трубяцкі**, менскі губернатар. Трубяцкія – Гедзімінавічы, паходзяць ад князя Зміцера Альгердавіча, унука Гедзіміна, князя бранскага, чарнігаўскага, трубчэўскага, удзельніка Кулікоўскай бітвы, забітага пад Ворсклай у 1399 г. Ягоныя нашчадкі на пачатку 16 ст. ад’ехалі з Літвы служыць маскоўскаму князю. З 17 ст. гэта магутны і разгалінаваны дваранскі род Расійскай імперыі, які карыстаўся вялікім уплывам.

Герб Трубяцкіх. У ніжнім левым куце “Пагоня”, якая сведчыць пра паходжанне роду з Вялікага Княства Літоўскага

Трубяцкія дапамагалі выхоўваць малога Кіпрыяна, далі магчымасць атрымаць адукацыю і пачаць вайсковую кар’еру. Ён вучыўся ў **Лідскай павятовай дваранскай школе**. Вайсковую службу пачаў ў 1875 г. у Вільні (2).

1. Расійска-турэцкая вайна, акадэмія

У 1877 г. на пачатку руска-турэцкай вайны Кандратовіч – малады афіцэр Грэнадзёрскага корпуса. Грэнадзёры з’явіліся ў расійскай войску ў 1704 г. У грэнадзёры бралі найбольш смелых, падрыхтаваных, фізічна моцных жаўнераў і афіцэраў. У сярэдзіне жніўня 1877 г. грэнадзёрскі корпус з летніх лагерных збораў адпраўлены на вайну. У бітве пад Плеўнай 28 лістапада 1877 г. грэнадзёры перамаглі турак, страціўшы 18 афіцэраў і 542 жаўнераў. На пачатку лістапада 1878 г. корпус вяртаецца ў Расію. Праз некалькі год пасля вайны, капітан Кандратовіч, афіцэр для асобых даручэнняў пры штабе Грэнадзёрскага корпуса, напісаў кнігу **“Плеўна і грэнадзёры 28 лістапада 1877 г.”** (3) (ПЛЕВНА И ГРЕНАДЕРЫ, 28 НОЯБРЯ 1877 г. / сост.: Кондратович К.А., Сокол И.Я. ; под ред. Маныкина-Невструева А.И. М.: Унив. тип., 1887. Х, 223, 61 с., [12] л. ил. Содерж. части: Очерк действий гренадер под Плевною в 1877 году; Плевненский памятник). Апісваючы месяцы перад адпраўкай корпуса на вайну, ён пісаў: *“Грэнадзёры прагна сачылі за весткамі з тэатру вайны. Часта жаўнеры пыталіся ў сваіх афіцэраў: “Чаму нас не бяруць? Ці хапае войскаў за Дунаем?” Балюча было чуць і чытаць аб zdeках турак над балгарами. З пачуццём зайздрасці праводзілі афіцэры і жаўнеры сваіх таварышаў з першай дывізіі, якія выпраўляліся на Каўказ ваяваць з туркамі”* (4). Кніга атрымала шырокі розгалас і добра вядома гісторыкам руска-турэцкай вайны 1877-78 гг.

У 1884 г. Кандратовіч К. А. скончыў **Мікалаеўскую акадэмію генеральнага штаба ў Санкт – Пецябургу**. Конкурс пры паступленні дасягаў 20 чалавек на месца, пры тым, што большасць афіцэраў здавала папярэднія іспыты ў сваіх вайсковых акругах. Кожны год, закончвалі самагубствам афіцэры, якія не паступілі ў акадэмію ці былі адлічаны пасля першага ці другога года. Акадэмія генеральнага штаба давала вельмі добрую вышэйшую вайсковую адукацыю, і для “простых” афіцэраў гэта была практычна адзіная магчымасць хуткага службовага росту. Таму і ў арміі, і ў гвардыі выпускнікоў акадэміі не любілі, называлі мянушкамі “мамэнты” ці “фазаны”.

Нагрудны знак Мікалаеўскай Акадэміі генеральнага штаба ў Санкт-Пецябургу.

Пасля акадэміі К. А. Кандратовіч у 1884-1900, працягваючы службу ў войску, супрацоўнічаў у газеце “Московские ведомости” у якасці вайсковага аглядальніка.

2. Расійска-японская вайна

У 1900-1901 гг. К. Кандратовіч - начальнік 2-й брыгады 30-й пяхотнай дывізіі. Летам 1900 г. прымае ўдзел у задушэнні паўстання баксэраў у Кітаі, атрымоўвае чын генерал-маёра (5). У 1900 — 1901 гг. начальнік 2-й брыгады 30-й пяхотнай дывізіі. У прадчуванні вайны з Японіяй Расія хутка павялічвае колькасць сваіх войскаў на Далёкім Усходзе. Кандратовічу даручана сфармаваць у Паўднёвай Манчжурый 9-ю Усходне-Сібірскую брыгаду з 4-х палкоў 3-х батальённага складу. 30 студзеня 1904 г. па загаду цара пачалося дафармаванне брыгад новымі батальёнамі. Але да пачатку вайны паспелі павялічыць толькі 9-ю брыгаду. 18 лютага 1904 г. Кандратовіч завяршыў фармаванне сваіх войскаў. 6-га лютага пачалося фармаванне 1-га Усходне-Сібірскага корпуса ў складзе 3-й, 4-й, 9-й брыгад. Да лета 1904 г. 9-я брыгада папаўняецца новымі батальёнамі і становіцца 9-й Усходне-Сібірскай дывізіяй. Камандзірам 9-й Усходне-Сібірскай дывізіі прызначаецца генерал К. А. Кандратовіч. Дывізіённы дабрачынны, а. Георгі Шавельскі, які, дарэчы, таксама быў беларусам, пісаў, што адносіны с афіцэрамі дывізіі былі складанымі, напрыклад “палкоўнік Лісоўскі дэманстраваў яму сваю непавагу, і ён (Кандратовіч – заўвага аўт.) ... цяжкім зносіў гэта”. Цяжка сказаць чым былі выкліканы такія адносіны да свайго камандзіра, магчыма яго “нізкім” паходжаннем, але талерантнасць генерала не можа не выклікаць павагу. Тым больш, што дывізія была адна з найлепшых, і яна “зрабіла імя” Кандратовічу (6). Наогул, Кандратовіч быў элегантным, вытанчаным і вельмі патрабавальным афіцэрам.

Руска-японская вайна пачалася 27 студзеня 1904 г. з міннай атакі японцамі рускай эскадры ў Порт-Артуры. Вайна ішла безпаспяхова для Расійскай арміі. 2 чэрвеня 1-шы корпус генерала Штакельберга, у склад якога ўваходзіла дывізія Кандратовіча, атрымаў паразу ў Вафангоў ад войскаў японскага генерала Оку. Згодна с дыспазіцыяй рускія наступалі 3-мя калонамі, “... агульнае кіраўніцтва над сярэдняй і правай калонамі даручаецца начальніку 9-й дывізіі генерал-маёру Кандратовічу” (7). У бітве на р. Шаха ў канцы верасня 1904 г. войскі 1-га Сібірскага корпуса вялі наступ на перавалы Чангаўлін, Заходні і Ўсходні Тумылін з мэтай захопу гэтых перавалаў. Кандратовіч кіраваў левай калонай з 9-ці батальёнаў і вёў наступ на перавал Заходні Тумылін (8). У “Гісторыі руска – японскай

вайны” 1907 г., імя Кандратовіча успамінаецца шматкроць (9).

13 студзеня 1905 г., падчас наступу расійскага 1-га Сібірскага корпуса генерала Штакельберга, Кандратовіч быў паранены на камандным пункце. Гэты момант адлюстраваны ў мемуарах А. А. Ігнацэва: “Бой разгараўся з кожнай хвілінай. Загрукатала артылерыя. Хэгаўтай (кітайская вёска) накрыўся разрывамі снарадаў. Спачатку яны ляцелі толькі з усходу, потым аднекуль з поўдня, дзе разгортвалася наша 9-я дывізія Кандратовіча ... “Добрыя войскі! Хто іх выхаваў? – падумаў я ...

- Аляксей Аляксеявіч (Ігнацёў А. А.), я паранены, - нечакана сказаў мне генерал Кандратовіч, які стаяў побач са мной, навіснуўшы на маёй руцэ. Кандратовіч меў рацыю, бо, паглядзеўшы на яго плечы, я заўважыў у яго шыялі выхадую адтуліну кулі. Падбеглі санітары, і Штакельберг ... сказаў:

- Здайце камандаванне, генерал, жадаю вам хуткага выздараўлення.” (10). А. А. Ігнацёў называў генерала К. Кандратовіча “элегантным генштабистом”.

Пасля выздараўлення, напрыканцы 1905 г., Кандратовічу К. А. прысвойваецца званне генерал-лейтэнанта (5).

17 ліпеня 1906 г. генерал-лейтэнант, на-

Генерал-лейтэнант К. Кандратовіч

чальнік 9-й Усходне-Сібірскай дывізіі Кандратовіч Кіпрыян Антонавіч узнагароджаны Ордэнам Св. Георгія 4 ст., вышэйшай афіцэрскай узнагародай за асабістую мужнасць (не блытаць са “Знакам Георгіёўскага ордэна” ці “Георгіёўскім крыжам” 4-х ступеняў, які быў жаўнерскай узнагародай) (11).

Ордэн Святога Георгія

3. Паміж войнамі

З 1906 г. К. Кандратовіч - камандзір 2-га армейскага корпуса, а з 1908 г. намеснік Туркестанскага генерал – губернатара (3) і адначасова намеснік камандуючага Туркестанскай вайскавай акругі, начальнік штаба Сямірэчанскага казахага войска (5). Камандуючым войскамі акругі быў аднагодак Кандратовіча і аднакашнік па Акадэміі генеральнага штаба (таксама выпуск 1884 г.) – генерал Самсонаў А. В. Пасада Кандратовіча ў Сярэдняй Азіі – пасада адміністратара. Напрыклад, у адміністрацыйнай кнізе Туркестанскага губернатара подпісы генерала з візай “Зацвярджаю”, намеснік генерал-губернатара генерал-лейтэнант Кандратовіч”, стаяць на паперах аб атрыманні крэдыту на насенне 294 кіргізам ..., якія пакутавалі ад неўраджаю. (15 траўня 1909 г.) ці “аб выдачы крэдыту ў памеры 2465 р. на насенне для 58 арандатараў, з якіх 57 туземцаў і 1 рускі” (23 траўня 1909 г.) (12).

У 1910 г. Кандратовічу нададзена годнасць генерала ад інфантэрыі (поўны генерал) (5), і ён прызначаны на пасаду начальніка 1-га Каўказкага армейскага корпуса(3), намесніка генерал-губернатара ў Тыфлісе.

Генерал ад інфантэрыі - гэта прыблізна генерал-палкоўнік у сучасным войску. Вышэйшае званне ў расійскай арміі – фельдмаршал, але на той час, амаль што 50 гадоў, гэтае званне не прысвойвалася і, фактычна, годнасць генерала ад інфантэрыі (ад артылерыі, ад кавалерыі – “поўныя генералы”) была найвышэйшай у войску. Поўныя генералы насілі генеральскія пагоны без зорак з кантам колеру, залежным ад роду войскаў, у генералаў ад інфантэрыі - з чырвоным кантам. У 1913 г. у расійскай арміі было 177 поўных генералаў, пры гэтым толькі трохі больш за палову з іх мела вышэйшаю адукацыю, пры сярэднім узросце - 66,5 гадоў. Самым маладым з іх, нават праз 3 гады пасля атрымання звання, быў

генерал ад інфантэрыі Кандратовіч.

Каля 1910 г. Кіпрыян Антонавіч пабраўся шлюбам з Адай фон Рыхтар (1879(?) – 1954). Ада фон Рыхтар (Ada von Richter) – дачка расійскага генерала фон Рыхтара, нарадзілася ў Рызе, выпускніца Смольнага інстытута ў Санкт-Пецярбургу. У 1912 г., калі Кіпрыяну Антонавічу было 53 гады, у Тыфлісе нарадзілася Вера, адзіная дачка.

18 лютага 1910 г. у газеце “Новое время” адзін з найбольш уплывовых вайсковых аглядальнікаў таго часу Меншыкаў М. А. у артыкуле “Ці можа Расія ваяваць”, ацэньваючы перспектывы будучай Сусветнай вайны, пісаў: “У нашых заходніх суседзяў толькі нешматлікія камандзіры карпусоў нюхалі порах, у нас жа 10 000 начальнікаў розных ступеняў ваявалі. Генералы: ... Самсонаў, ... , Кандратовіч ... , складаюць цэлую пляяду. Усё яны дасведчаныя ільвы ў мундзірах”.

Генерал К. Кандратовіч у парадным мундзіры

Са жніўня 1913 г. Кандратовіч — камандзір 23-га армейскага корпуса, 2-й арміі, камандуючым якой за тры тыдні да пачатку вайны прызначылі генерала ад кавалерыі Самсонава (13). Самсонаў, кавалерыйскі камандзір вялікай асабістай мужнасці, займаў адказныя штабныя (у тым ліку і ў Варшаўскай акрузе) і адміністрацыйныя пасады, але не камандаваў нават корпусам (14).

3. 1-я Сусветная вайна

1 жніўня 1914 г. у 17.00 Германія аб'явіла вайну Расіі (14).

Згодна з планами расійскага камандвання вайна павінна была пачацца з дзеянняў расійскай арміі супраць Усходняй Прусіі: 1-я расійская армія генерала Рененкампа наступае з усходу, з раёна Вільні, адначасова з ёй 2-я армія генерала Самсонава наступае з поўдня, з раёна Варшавы. Аднак яшчэ ў красавіку 1914 г. на камандна-штабной гульні ў Кіеве, якую праводзіў вайсковы міністр Сухамлінаў, і ў якой бралі ўдзел усе камандзіры карпусоў і армій, у тым ліку і Кандратовіч, стала зразумела, што 2-я армія абавязкова спозніцца з-за адсутнасці дарог ў зоне яе высоўвання. Гэта дасць магчымасць маневру немцам і прывядзе да разгрому. Як быць? Вышэйшае вайскавое кіраўніцтва знаходзіць “бліскучае” выйсце. Дзецца ўводная, што ў Францыі саюзнікі перамагаюць, немцы вось-вось атрымаюць паразу і нічога не робяць на ўсходзе дзеля выратавання. Наогул, было вырашана, што колькасць расейскіх войскаў будзе настолькі значнай, што немцы будуць разбітыя без вялікіх перашкод (15).

У жыцці было ўсё наадварот. Каб уратаваць ад поўнага разгрому французаў з англічанамі, наступаць давялося на 15-ты дзень ад пачатку мабілізацыі. Да гэтага тэрміну канцэнтравалася толькі 30% планаваных сілаў. Для падходу наступных 30% неабходна было яшчэ 8 дзён, але немцы былі ўжо пад Парыжам, і, каб не застацца з ворагам адзін на адзін, раніцай 17 жніўня 1-я расійская армія перайшла мяжу (16). Усходне-Прускай аперацыі прызначана шмат кніг, гэта адна з найбольш цяжкіх і павучальных бітваў 1-й Сусветнай вайны. Але наша мэта - расказаць аб удзеле ў ёй нашага земляка, генерала ад інфантэрыі Кандратовіча К. А.

23-ці корпус пасля заканчэння мабілізацыі быў адразу разабраны на часткі. 3-я гвардзейская дывізія (генерал-лейтэнанта Сірэліўса) была адпраўлена ў Саколку, у рэзерву Паўночна-заходняга фронту, **штаб якога ў гэты час знаходзіўся у Лідзе**. 2-я пяхотная дывізія (генерал-лейтэнанта Мінгіна) засталася ў цвердзі Новагеоргіеўск (зараз Модлін) і была падпарадкавана каманданту цвердзі. Кавалерыя корпуса (гвардзейская кавалерыйская брыгада) адпраўлена на Паўднёва-заходні фронт супраць аўстрыйцаў, мартырны дывізіён перададзены ў 2-гі армейскі корпус, сапёрны батальён – у цвердзь Гародня. Потым дывізію Мінгіна зноў перадалі Кандратовічу, і яна даганяла карпусы, якія наступалі. У камандзіра застаўся толькі штаб

корпуса. Аднак у загадах і дырэктывах корпус лічыўся так, як быцам бы ён дзейнічаў у поўным складзе (17).

17 жніўня 2-я армія пачала высоўвацца да дзяржаўнай мяжы. Стаяла спякота. Карпусы наступалі бязспынна па сыпучых пясах, без тылавога суправаджэння, па некалькі дзён нават без хлеба. Дывізія Мінгіна, наогул, не мела абозаў, і ёй было загадана харчавацца з абозаў 15 корпуса (14). Ішлі без перапынкаў, без адпачынку ўдзень. Адолеўшы за 3-е сутак 80 км, армія Самсонава 20 жніўня перайшла дзяржаўную мяжу (18). 2-я армія складалася з 1-га, 2-га, 6-га, 13-га, 15-га і 23-га армейскіх карпусоў. Гэтак жа ў яе склад уваходзілі 4-я, 6-я і 15-я кавалерыйскія дывізіі, усяго 150000 чалавек, 702 гарматы, прыкладна такую ж моц мела і 1-я армія Ранненкампа (19).

14 жніўня ў Беластоку Кандратовіч выдае загад па войсках корпуса № 7: *“Вярнуўшыся з камандзіроўкі 13 жніўня, прыступіў да камандвання корпусам ... 18 жніўня да 6 гадзін вечара корпусу канцэнтравалася каля Новагеоргіеўска ...”* (20).

Аднак тэлеграма Галоўнакамандуючага фронтам ад 14 жніўня № 3 загадвала 3-й гвардзейскай дывізіі заставацца ў Саколцы. 16 жніўня дывізія была перасунута ў Беласток, а 17 жніўня дывізіі загадана рухацца ў бок фронту, на Дэмбраву (17). Ад такога кіравання штабам акругі дывізіямі корпуса Кандратовіча, войскі пераблыталіся і генерал, прыкладна да 27 жніўня збіраў свае дывізіі.

Ад пачатку наступлення ў баях удзельнічала толькі 2-я пяхотная дывізія, наступаючы паміж 1-м і 15-м карпусамі. 24 жніўня гэтая дывізія была падпарадкавана камандзіру 15-га корпуса генералу Мартасу. 3-я гвардзейская дывізія, даганяючы войскі, падыходзіла ў гэты дзень да Млавы, 1-я стралковая брыгада была яшчэ ў Новагеоргіеўску. Такім чынам, пры выхадзе 23-га корпуса на лінію наступлення 2-й арміі, 2-я пяхотная дывізія была ў 15-м корпусе, 3-я гвардзейская дывізія ўваходзіла ў бой часткамі, пры чым яе Кексгольмскі полк быў перададзены 2-й дывізіі (17). Больш заблытаць працу штаба 23-га корпуса не змаглі б нават немцы!

Амаль што да канца жніўня, 2-я армія наступала без значных сутыкненняў з супраціўнікам і прайшла палову адлегласці ад расійскай мяжы да Балтыкі. Войскі смяротна стаміліся, адсутнічалі палявыя пякарні, сілкаваліся толькі сухарамі і тым, што адбіралі ў нямецкага насельніцтва. Штаб арміі не меў сувязі са штабамі карпусоў, штабы карпусоў - з дывізіямі. Ужыва-

лася радыёсувязь, але ж да пачатку вайны штабы не распрацавалі нават кодаў, і загады войскам ішлі адкрытым тэкстам. У гэта цяжка паверыць, але не была арганізавана, нават, выведка, і ніхто, ні ў штабе фронту, ні ў штабах армій і карпусоў не ведаў, дзе немцы! Кавалерыя не рабіла рэйдаў па тылах супраціўніка, а ішла за пяхотай. Авіяцыя дастаўляла пакеты паміж штабамі, а расійскія жаўнеры, якія ніколі не бачылі самалётаў, абстрэльвалі сваіх, мяркуючы, што такую хітрую машыну маглі мець толькі немцы (21).

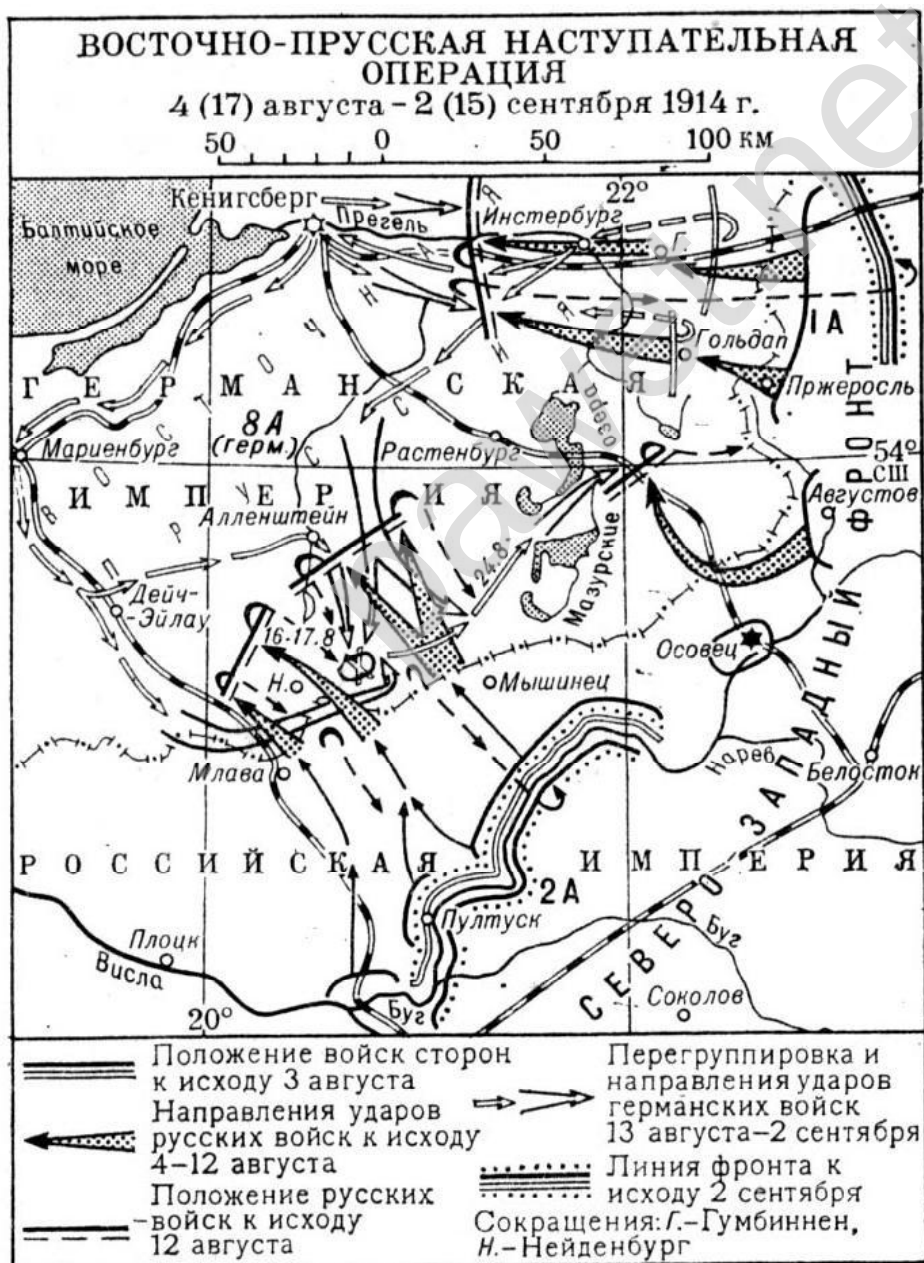
У германскіх штабах не маглі паверыць, што рускія адкрытым тэкстам па радыё кіруюць сваімі войскамі. Але дакладная выведка з паветра красамоўна сведчыла, што радыёперахопам можна верыць. Гэтак жа працавала і нямецкая тэлефонная сувязь: аб кожным кроку расійцаў,

тутэйшае насельніцтва інфармавала па тэлефону германскі штаб!

Немецкія генералы ўмелі ваяваць і ваявалі надзвычай добра. Атрымаўшы паразу ад Рененкампа пад Гумбіенам (20 жніўня), нямецкія карпусы адарваліся ад расійцаў, для аховы Кенігсберга пакінуўшы толькі нязначныя часткі ландверу (апалчэнцаў). Выкарыстоўваючы шчыльную сетку чыгунак, нямецкія войскі былі перавезены на левы і правы флангі арміі Самсонава. У гэты час, раскіданыя па фронце на адлегласці ў 120 верст, войскі генерала Самсонава ішлі насустрач свайму лёсу, нічога не ведаючы аб супраціўніку. Дадаўшы да сваіх сілаў на ўсходзе два пяхотныя карпусы з французкага фронту (так расійская паразы выратавала Парыж), **26 жніўня** немцы выцялі ў флангі, адразаючы расійцаў ад

сваіх баз. Камандзір 6-га корпуса Благовешчанскі пакінуў свае войскі і збег. У гэты дзень, у 7:25 Кандратовіч даслае Самсонаву тэлеграму: " ... немцы перайшлі ў энергічны наступ супраць 1-га корпуса з захаду. ... жадана супраць ... наступаючых высунаць ... 2-ю пяхотную дывізію ... загадаў адной брыгадзе 6-й кав. дывізіі пераснуцца на правы фланг ..." (22).

27 жніўня 1-шы корпус пасля жорсткага бою адышоў да Сольдаў, камандзір гэтага корпуса генерал Артамонаў ўзяў вінтоўку і пайшоў кіраваць ротамі, кінуўшы камандаванне корпусам. "1-шы армейскі стаіць як скала!" - далажыў ён Самсонаву і праз гадзіну аддаў загад адступаць. Артамонаў быў неадкладна зняты з пасады. У гэты ж дзень 2-ая пяхотная дывізія з корпуса Кандратовіча, падпарадкаваная штабу 15-га корпуса, была разгромлена каля Грос-Гардзіена (14). Самсонаў абедаў разам з англійскім ваенным аташэ Но-

ксам, недалёка ад фронту ў Найдэнбургу, калі жаўнеры разбітай 2-й дывізіі з'явіліся на вуліцах горада. Людзі былі *“жахліва стомленыя, тры дні не бачылі хлеба, на працягу двух дзён жаўнеры не атрымлівалі аніякай ежы, ніводзін з аблогаў не падышоў...”* – апавядаў Ноксу адзін з палкавых камандзіраў (21). У 23:00 Самсонаў далажыў камандуючаму фронтам аб разгроме 2-й дывізіі: *“2-я дывізія панесла цяжкія страты ... Рэвельскі полк амаль што знішчаны, засталіся сяг і адзін звяз ... Эстляндскі полк у вялікай мітусні адышоў да Найдэнбурга, дзе на майму загаду застаўся...”* (23). Раніцай 27 жніўня Кандратовіч знаходзіўся ў Млаве, калі атрымаў загад прыбыць ў Найдэнбург, каб кіраваць 2-й дывізіяй. Каля 8-мі гадзін раніцы генерал разам са штабам на 3-х аўтамабілях выехаў з Млавы. На дарозе ён затрымаў адступаўшыя часткі 2-й артылерыйскай брыгады і загадаў ім заняць абарону. Да аддзелаў 2-й дывізіі Кандратовіч прыбыў каля 3-х гадзін дня. Камандзір генерал Мінгін далажыў аб вялікіх стратах і цяжкім стане 2-й дывізіі. Увечары Кандратовіч разам са сваім штабам накіраваўся ў Найдэнбург да Самсонава. У асабістай размове Самсонаў выказаў незадаволенасць Мінгіным, і даў пісьмовы загад прыняць агульнае кіраванне над тым, што засталася ад 2-й дывізіі, каб абараніць Найдэнбург і Франкенаў.

3 раніцы **28 жніўня** генерал Кандратовіч кіраваў абаронай: затрымаў і вярнуў на пазіцыі зноў Эстляндскі полк, які зноў быў кінуўся на ўцёкі, даваў указанні пяхоце і артылерыі, указваў кірункі атакі кавалерыі і г. д. Да вечара становішча дывізіі стала невыносным і генерал, каб пазбегнуць акружэння, дазволіў Мінгіну пачаць адыход. На прапанову Кандратовіча кіраваць адыходам, генерал Мінгін папрасіў яго не турбавацца, таму што, ён за апошнія дні настолькі вывучыў справу маневравання падчас бою, што можа сам выканаць гэты манеўр. Пасля гэтай размовы Кандратовіч пакінуў штаб Мінгіна і больш не вяртаўся (17).

У гэты ж дзень Самсонаў сам “страціўшы галаву” з'ехаў са штабу арміі. Перад гэтым, ён, у 7:05 раніцы, даслаў тэлеграму ў штаб фронту: *“1-шы корпус ... учора ўвечары адступіў... зараз пераязджаю ў штаб 15-га корпуса ... апарат Юза здымаю, часова буду без сувязі з вамі”* (24). Такім чынам было цалкам дэзарганізавана кіраванне арміяй. *“3 гэтага моманту армія перастала існаваць як цэльны арганізм: Самсонаў яе сакрушыў, і Гіндэнбургу засталася яе толькі дабіць”* – пісаў вядомы расійскі вайсковы гісторык Кярсноўскі А.А. (14).

3 дакладу ўрадавай камісіі, якая даследвала гэтую катастрофу (17), вядома, пахвілінна

распісана, што рабіў Кандратовіч 28 жніўня. І таму абсалютна не зразумела, чаму А. Салжаніцын такую пісаў лухту: *“И генерал Кондратович, которому — счастье выпало? — что его корпус раздёржали, и, будто бы собирая его, можно было долго кататься поездами между Варшавой и Вильной, ... Кондратович примчался в Найденбург и, не имея тут никого выше себя чином, распорядился: командиру Эстляндского полка взять шесть рот и пулемётную команду и с ними уходит на восток, по шоссе, сопровождая и охраняя его, генерала Кондратовича. Он, очевидно, так расчёл, что одна разстрепанная дивизия его несобранного корпуса всё равно уже подчинена Мартосу, Кексгольмский полк занял позиции и сам продержится, остальные гвардейские полки сюда вовсе не дойдут, — и ему, корпусному, делать нечего, а безопаснее отойти за русскую границу и там ждать, чем кончится”* (25). Гэта пра тых самых панічна напужаных жаўнераў Эстляндскага палка, якія ўжо некалькі дзён уцякалі з усіх пазіцыяў, пра якіх пісаў Нокс. Гэтых жаўнераў, згодна з вывадамі ўрадавай камісіі, расследваўшай катастрофу ва Ўсходняй Прусіі, як раз 28 жніўня Кандратовіч асабіста вяртаў на пазіцыі: *“Тым часам конница немцев начала прасоувацца на поудзень, у кірунку на Найдэнбург. ... Генерал Кандратовіч выправіўся ў Найдэнбург, каб хутка з'арганізаваць там абарону. Прыбыўшы ў Найдэнбург, ён знайшоў там толькі 1 000 чалавек эстляндаў, сабраных камандуючым дзеля адпачынку. Эстляндцам, пры якіх было 2 штаб-афіцэры, было загадана заняць вышыні на захад ад горада, ... пасля чаго генерал Кандратовіч зноў выехаў з Найдэнбурга на поўнач, да астатніх частак свайго корпуса. Аднак, праехаўшы 2-3 вярсты, даведаўся, аб адыходе эстляндаў ... зноў вярнуўся, ... і асабіста, разам з чынамі штабу, давеў частку эстляндаў да тых вышын, якія яны павінны былі ўтрымліваць... Устанавіўшы на пазіцыі эстляндаў, генерал Кандратовіч зноў выправіўся да аддзела Мінгіна на крайні правы фланг”* (17). Толькі ўвечары, каля 19-й гадзіны, пасля гарачай размовы з генералам Мінгіным, пад час якой Мінгін практычна адмовіўся падпарадкавацца (не вядома як складаліся адносіны гэтых генералаў да вайны, у расійскім войску бывала ўсялякае, напрыклад, паміж двума камандуючымі арміямі – Самонавым і Рененкампафам пад час Расійска – японскай вайны была дуэль, гэта лёсавызначальным чынам адгукнулася ў 1914 г.), Кандратовіч пакінуў аддзель Мінгіна (23). Прычыны гэтага ўчынку незразумелыя, і тут маглі б дапамагчы мемуары абодвух генералаў, якіх, нажаль, мы не маем.

Верагодна, што Салжаніцын кіраваўся кнігай Яўсеева “Августовское сражение в Восточной Пруссии 1914 г.” (26), якая была выдадзе-

на ў 1936 г., калі Кандратовіч для Масквы быў ворагам – нацдэмам. Яўсееў сцвярджае, што генерал Кандратовіч з’ехаў з фронту яшчэ ў 12 гадзін на чале аддзела з шасці рот 8-га Эсляндскага палка і кулямётнай каманды лейб-гв. Петраградскага палка. Апісанне дзеяннеў генерала ў “Чырвоным коле” Салжаніцына, літаральна супадае з тым, што напісана ў гэтай кнізе. Але на карысць Кандратовіча кажа неверагодны факт, які выкладае ў сваёй працы афіцэр – эмігрант Багдановіч П.Н. (27). Ён цытуе ўспаміны камандзіра нямецкага корпуса генерала Франсуа, аб тым, што каля 15 гадзін дня, каля ягонага штаба праехаў аўтамабіль з незнаёмымі афіцэрамі. Франсуа лічыў, што гэта быў камандзір 23-га корпуса. Аўтамабіль немцы нават не абстралялі! Вось так, у дзень пагрому расейскага войска, Кандратовіч перамяшчаючыся сярод сваіх напалову акружаных войскаў, ледзь сам не трапіў у палон ...

Як прайшла ноч, невядома, але ж назаўтра ўсё было скончана.

У ноч з 28 на 29 жніўня Самсонаў аддае загад аб агульным адступленні войскаў 2-й арміі (21).

29 жніўня наступіла агонія. Сакрушальны выт немцаў па тылах прывёў да разгрому расійскіх войскаў. Генерал Самсонаў застрэліўся. Штаб 15-га корпуса абстраляны з кулямётаў, і камандзір корпуса генерал Мартас узяты ў палон. Камандзір 13-га корпуса Ключоў здаўся ў палон разам з вялікім аддзелам сваіх войскаў. Два дні з месца разгрому не было ніякай інфармацыі.

30 жніўня Кандратовіч дасылае тэлеграму ў штаб акругі, у якой дае інфармацыю аб стане войскаў і знікненні камандуючага арміяй. У той жа дзень штаб фронту загадвае: “*ген. Кандратовічу сабраць усе ... сілы каля Харжэле, адтуль дзейнічаць па абставінах ...*” (28). Некалькі дзён генерал з малымі сіламі прыкрываў шлях на Варшаву.

* * *

Усходне-Пруская аперацыя 1914 г., якая пачыналася з перамог расійскага войска, праз некалькі тыдняў скончылася поўным разгромам і ўцёкамі дзвюх расійскіх армій. Перамогу над 2-й арміяй Самсонава, у якую ўваходзіў 23-ці корпус Кандратовіча, немцы назвалі бітвай пад Таненбергам (Грунвальдам) і лічылі гістарычным рэваншам за паразу 1410 г. Пасля разгрому 2-й арміі толькі палоннымі было ўзята 92 000 чалавек, немцам спатрэбілася 60 цягнікоў, каб вывезці трафейную вайсковую маёмасць. Практычна

перасталі існаваць 15-ы і 13-ы карпусы, ад іх засталася 50 афіцэраў і 2000 салдат. У 6-м і 1-м карпусах засталася па адной дывізіі, у 23-м – каля брыгады. Два камандзіры карпусоў былі ўзяты ў палон, усе астатнія адхілены ад сваіх пасадак. Айцец Георгі Шавельскі, які на гэты час стаў протапрасвітарам (галоўным праваслаўным святаром) усяго расійскага войска, піша, што ён спрабаваў заступіцца за Кандратовіча, свайго былога камандзіра, перад Галоўнакамандуючым, але гэта не дапагло (6) ...

Поўную паразу атрымала і 1-я армія Раненкампа. Сам генерал Раненкамф, кінуўшы армію, збег на аўтамабілі.

3 верасня 1914 г. па 1917 г. дакладнай інфармацыі пра генерала Кандратовіча К. А. у расійскім войску няма. Верагодна, што прозвішча “генерал Кандратовіч”, якое час ад часу з’яўляецца ў дакументах, як, напрыклад, у Нарачанскай аперацыі расійскіх войскаў 1916 г., адносіцца да генерал-маёра Лукі Лукіча Кандратовіча, украінца, які дарэчы таксама перайшоў на бок украінскага нацыянальнага руху. Найверагодней, што Кярсноўскі (14) памылкова лічыў што ўжо ўвосень Кандратовіч К. А. быў начальнікам штаба 2-й арміі.

Але дакладна вядома, што ў 1917 г. Кіпрыян Кандратовіч камандаваў 75-й пяхотнай дывізіяй (29).

4. Беларускае войска

У 1917 г. генерал ад інфантэрыі Кіпрыян Кандратовіч далучыўся да беларускага нацыянальнага руху. На з’ездзе воінаў-беларусаў Заходняга фронту ён быў абраны ў **Цэнтральную Беларускаю Вайсковую Раду (ЦБВР)**.

Пасля стварэння Рады пачалася канкрэтная праца па арганізацыі беларускіх вайсковых фармаванняў. Утворана ў гэты час бюро па арганізацыі беларускага войска ўзначаліў генерал К. Кандратовіч, ветэран балканскай, японскай і 1-й Сусветнай войнаў, аўтар тэарэтычных працаў у вайскавай галіне, які ўваходзіў у той час у **Беларускі выканкам Заходняга фронту**. Ягонымі памочнікамі былі **генерал-маёр Пажарскі, палкоўнік Камароўскі і паручнік К. Езавітаў**. Працу па

Кастусь Езавітаў

непасрэдным фармаванні беларускіх палкоў на Заходнім фронце, па перамовах са Стаўкай расійскага войска ўзяў на сябе К. Кандратовіч.

У канцы кастрычніка 1917 г. дэлегацыя войнаў - беларусаў Заходняга фронту ў складзе старшыні выканкаму ЦБВР **С. Рак-Міхайлоўскага, К. Кандратовіча, М. Ярушэвіча і І. Шчэрбы** выехала ў Стаўку ВГК дзеля перамоваў з Вярхоўным галоўнакамандуючым генералам М. Духоніным аб арганізацыі беларускіх вайсковых фармаванняў.

Сымон Рак-Міхайлоўскі

Гэта быў час, калі нацыянальныя рухі Расійскай імперыі карысталіся з дэмакратыі, здабытай пасля перамогі лютаўскай рэвалюцыі. Генерал М. Духонін (30) першапачаткова нічога канкрэтнага не адказаў, але праз некалькі дзён прыслаў тэлеграму, якая дазваляла фармаванне беларускіх адзелаў праз папярэненне беларусамі выбраных адзінак расейскага войска. К. Кандратовіч распрацаваў адпаведны план і атрымаў дазвол на стварэнне беларускага палка ў Менску, а ў наступным і беларускага корпуса на Заходнім фронце. У час, калі генерал К. Кандратовіч чакаў на выканаўчыя распараджэнні Стаўкі, М. Духоніна паглынаў нарастаючы канфлікт з бальшавіцкімі ўладамі. 9 лістапада генерал М. Духонін быў зняты з пасады Галоўнакамандуючага. На яго месца бальшавікі прызначылі паручніка Мікалая Крыленку. М. Духонін не падпарадкаваўся гэтаму загаду і застаўся ў Стаўцы. Бальшавікам удалося на той момант зняць з пасады Галоўнакамандуючага Заходнім фронтам генерала П. Балыева.

Генерал К. Кандратовіч, выконваючы прысягу, чакаў распараджэнняў ад вышэйшага кіраўніцтва. Пазіцыя старога ваякі складалася ў тым, што патрэбна палітычнае рашэнне, пасля якога прафесійныя вайскоўцы выканаюць свой абавязак. Але Часовага ўраду, ад імя якога Духонін дазволіў стварэнне беларускага войска ўжо не было, а да прыняцця палітычнай дэкларацыі аб суверэнітэце Беларусі заставалася яшчэ 3 месяцы, па мерках рэвалюцыйнага часу - цэлая эпоха. Не з'яўляючыся палітыкам, як напрыклад Пілсудскі, фармаваць войска, якое будзе служыць невядома каму, генерал не мог. І таму ягоны намеснік, палкоўнік Камароўскі, стрымліваў маладых калег ад "неабдуманых крокаў". Такім чынам па-за межамі Менска, арганізацыйную

працу па стварэнні беларускіх вайсковых фармаванняў генерал аддаў на волю лёсу. Між тым, дзякуючы ініцыятыве франтавых рад, якія рэалізавалі пастановы сваіх з'ездаў, праца па фармаванні беларускіх аддзелаў павольна прасоўвалася наперад.

Утвораныя на розных франтах беларускія арганізацыі і вайсковыя фармацыі спрабавалі наладзіць кантакт з генералам Кандратовічам, але, нажаль, безвынікова. Загады па тэлеграфу і інструкцыі сыходзілі толькі ад малодшых афіцэраў ЦБВР і кіраўніцтва яе палітычнага аддзелу. Не маючы над сабой палітычнага кіраўніцтва, Кандратовіч чакаў. Дайшло да таго што ён парваў прапанаваць яму да падпісання дакумент. Малодшыя афіцэры давалі Прэзідыюму ЦБВР, што пакінуць вайсковы аддзел, калі генерал застанеца яго кіраўніком. Выканаўчы камітэт ЦБВР адхіліў генерала К. Кандратовіча ад кіраўніцтва аддзелам і перадаў паўнамоцтвы паручніку К. Езавітаву, які быў да гэтага часу адным з намеснікаў.

Тым часам Галоўнакамандуючы М. Крыленка выдаў загад на стрыманне "нацыяналізацыі" войскаў і забараніў скліканне народных з'ездаў у прыфрантавых зонах. Суровыя загады, скіраваныя супраць украінцаў і палякаў, камандуючы Заходнім фронтам А. Мяснікоў выкарыстаў супраць беларусаў і загадаў 8 снежня далучыць салдат 1-га Беларускага палка ў Менску да размешчанага ў гэтым горадзе 289 запаснага палка пяхоты. Гэта была ліквідацыя беларускага палка.

Пасля 25 сакавіка 1918 г. стварэнне Беларускага войска было працягнута.

На пачатку красавіка немцы забаранілі дзейнасць Народнага Сакратарыяту БНР. Шукваючы выйсця са склаўшагася становішча, Рада БНР прыняла ў свой склад кіраўнікоў беларускіх правых з, утворанага ў лютым 1918 г., **Менскага Беларускага Народнага Прадстаўніцтва**. Вядучымі палітыкамі правых былі Р. Скірмунт, П. Алексіюк, **ген. К. Кандратовіч**, кс. В. Гадлеўскі, ген. А. Багдановіч, пратаярэі А. Кульчыцкі, А. Уласаў, В. Чавусаў. Дзякуючы сваёй кампетэнтнасці, дзеячы Менскага Беларускага Народнага Прадстаўніцтва мелі большую павагу ў немцаў, чым сацыялісты ў складзе Рады БНР.

25 красавіка Рада БНР, па ініцыятыве Р. Скірмунта, паслала тэлеграму з падзякай нямецкаму кайзеру Вільгельму II і прасіла аб дзяржаўнай незалежнасці ў звязе з немцамі. Тэлеграму падпісалі: кіраўнік Рады БНР І. Серада, кіраўнік Народнага Сакратарыяту Я. Варонка, Р. Скір-

мунт і іншыя. **Кандратовіча сярод іх не было.**

Тэлеграма нямецкаму кайзеру Вільгельму II выклікала востры крызіс у беларускім руху. Распаўся Народны Сакратарыят, з якога ў знак пратэсту выйшлі некалькі міністраў. На пачатку траўня на яго месцы была створана Рада міністраў пад кіраўніцтвам Р. Скірмунта. Міністрам вайсковых спраў у гэтай радзе быў прызначаны ген. **К. Кандратовіч**, замежных спраў - А. Алексіюк, сельскай гаспадаркі - Р. Астроўскі.

Раман Скірмунт

Радаслаў Астроўскі

Галоўныя праблемы якія прыходзілася вырашаць міністру абароны - гэта грошы і кадры, бо прафесійнае і баяздольнае войска на энтузіязме не ствараецца. І таму толькі 9 лістапада беларускі ўрад выдаў яшчэ адну пастанову аб фармаванні войска. 11 лістапада ген. К. Кандратовічу, палкоўніку К. Езавітаву даручана стварэнне штаба 1-га Беларускага палка. К. Кандратовіч, як сябар Рады БНР, прапанаваў праект арганізацыі 200-тысячнага войска і паведаміў, што віленскія банкіры і грамадзяне ў падтрымку гэтай ідэі гатовы выдаткаваць значныя фінансавыя сродкі. Адзінай перашкодай, паводле ген. К. Кандратовіча, была неабходнасць згоды немцаў і пастаўка праз іх зброі.

Напрыканцы нямецкай акупацыі Беларусі кіраўніцтва Ober-Ostu (у Коўне) выказала згоду на фармаванне агульнай для ўсіх нацыянальнасцяў міліцыі пад кіраўніцтвам ген. К. Кандратовіча, з чым аднак не былі згодныя палякі, якія ўтваралі Аддзелы Самаабароны Зямлі Менскай, Лідскай і інш. Таму, у часе сустрэчы ген. К. Кандратовіча з польскім камандуючым ген. Уладыславам Вейкам, было вырашана, што кожная народнасць будзе мець уласныя аддзелы самааховы на прынцыпах аўтаноміі і толькі ў выпадку агульнай пагрозы будзе падпарадкоўвацца агульнаму кіраўніцтву. У хуткім часе ў Мен-

ску адбылася супольная нарада, на якой ген. К. Кандратовіч прапанаваў месца начальніка штабу паляку, палкоўніку Фабіяну Кабардо. Аднак да ўтварэння агульнага фронту супраць бальшавікоў не дайшло, і абодва бакі стваралі асобныя вайсковыя сілы.

У сувязі з магчымай акупацыяй Менска на пачатку снежня 1918 г. частка беларускіх дзеячоў з А. Луцкевічам на чале падалася ўслед за адыходзячымі нямецкімі войскамі ў Вільню. Разам з А. Луцкевічам былі генерал К. Кандратовіч і палкоўнік К. Езавітаў з групай афіцэраў добраахвотнікаў.

Антон Луцкевіч

10 снежня бальшавікі занялі Менск і рушылі далей на захад.

Звяртае ўвагу невялікая лічба прафесійных афіцэраў у беларускім вайсковым руху, гэта было вынікам апалітычнасці кадравых афіцэраў і стомленасці. І, нават, тыя нямногія вышэйшыя афіцэры, якія, як К. Кандратовіч, добраахвотна вызначыліся на беларускім баку, часта сустракалі абвінавачванні ў кан'юнктурызме і клопаце выключна пра асабістую выгаду. Так, напрыклад, левыя папракалі Кандратовіча ў наяўнасці маёнтка Гародна Лідскага павету (31).

Пры канцы 1918 г. у Гародні Кандратовіч сфармаваў штаб - Беларускаю камендатуру і 1-шы беларускі полк. Ад пачатку снежня 1918 г. да канца красавіка 1919 года полк месціўся ў Александраўскіх казармах і складаўся з пяці

*Беларускія гусары каля камендатуры ў Гародні.
1919 г.*

ротаў і аднаго эскадрона (32).

На пачатку 1919 г. генерал Кандратовіч разам з дэпутатам Дзяржаўнай думы Расіі Азнабішыным выязджае ў Парыж. У траўні гэтага ж года яны ўручылі старшыні канферэнцыі мемарандум ураду БНР і атрымалі дазвол на прыезд беларускай дэлегацыі ў Парыж. Пасля прыбыцця дэлегацыі, ён працаваў у яе складзе.

Немцы яшчэ раней, ў Вільні паведамлілі ген. К. Кандратовічу, што не могуць дапусціць стварэнне літоўска-беларускага войска, аднак пасля паразы ў 1-й Сусветнай вайне іхні рэальны ўплыў на сітуацыю скончыўся. На пачатку студзеня 1919 г. ген. К. Кандратовіч і Я. Варонка атрымалі паведамленне аб тым, што Антанта прыняла пастанову аб дапамозе літоўцам і беларусам грашмыма і зброяй ў арганізацыі войска для барацьбы з бальшавікамі.

Генерал К. Кандратовіч, згодна з дамовай паміж урадамі БНР і Летувы ад 11 лістапада 1920 г. камандаваў беларускім войскам, адступіўшым з Беларусі ў Летува (33). Лістападаўскія пагадненні мелі на ўвазе таксама ўтварэнне беларускіх вайсковых адзінак, падначаленых літоўскаму галоўнаму кіраўніцтву. Войска літоўскае у тым часе знаходзілася ў зародкавым стане. Першы полк гэтага войска налічваў каля 30 афіцэраў і каля 200 салдат, а другі толькі некалькі афіцэраў і некалькі салдат. Такім чынам утварэнне беларускіх адзінак магло быць для літоўскага войска важным узмацненнем. Літоўскаму войску бракавала кадравых афіцэраў. З гэтай прычыны ген. Кіпрыян Кандратовіч на кароткі тэрмін быў прызначаны віца-міністрам народнай абароны ва Урадзе Літвы, але фактычным кіраўніком вайсковага міністэрства быў прэм'ер А.Вальдэмарас (34).

Будучы на гэтай пасадзе, арганізоўваў літоўскае войска на Ковеншчыне. Маёр беларускага войска А. Ружанцаў пісаў у сваіх мемуарах: “... віца - міністрам быў вельмі неппулярны сярод літоўцаў генерал расейскай службы К.А. Кандратовіч ... у хуткім часе генерал Кандратовіч падаўся ў дымісію (адстаўку)” (35).

Алесь Ружанцаў

На момант адстаўкі, неаднаразова паранены ў баях беларускі генерал меў 61 год узросту.

Цікава, што БЭ піша, быццам Кандратовіч

К.А. застаўся жыць у Парыжы, і яго далейшы лёс невядомы (3). Такую ж інфармацыю дае і літоўская гістарычная энцыклапедыя, выдадзеная ў Бостане (2). Але ж апошнія гады свайго жыцця беларускі генерал правёў на радзіме.

5. Гародна

Перад 1-й Сусветнай вайной, пасля пераводу ў Варшаўскую акругу, сям'я генерала купіла маёнтка Гародна ў Лідскім павеце: 500 га зямлі і лес, дзе генерал пасяліўся разам з дачкой Верай і жонкай Адай (36).

Маёнтка Гародна мае вялікую і слынную гісторыю.

Гародна, ў першай палове XVIII ст. было спадчынай уласнасцю княгіні Саламеі Радзівіл з Сапегаў. У 1762 г. яна падаравала яго стрыечнаму ўнуку Людвіку Скумін-Тышкевічу (памёр у 1809 г.), жанатаму на княгіні Канстанцыі Панятоўскай (1759-1830). Кароль Станіслаў Аўгуст у Літве вырашыў абaperціся на Тышкевічаў. Адно з сваіх плямянніц, дачку кн. Казіміра Панятоўскага, кароннага падкаморыя, выдаў замуж за Людвіка Тышкевіча, для другой, Тарэзы, дачкі Андрэя Панятоўскага, аўстрыйскага фельдмаршала, выбраў Вінцэнта Тышкевіча, літоўскага ардынарыя. Людвік Тышкевіч, паслядоўна займаючы пасады віленскага цівуна, пісара вялікага літоўскага, гетмана польнага літоўскага, падскарбія вялікага літоўскага, а пасля падзелу краіны: губернскага маршалка “действительного статского советника” паступова пашыраў свае ўладанні вакол Гародна, набыўшы Перавозы і Забалаць з фальваркамі. Таксама былі пажалаваны яму каралём староства Эйшыскае, Васілішкае, Каняўскае, Радуньскае і інш. Цэнтрам сваёй рэзідэнцыі ён выбраў Гародна. Ягоная зямельная маёмасць, падзеленая на дзве вялікія зоны, складалася з 65 вёсак. Добры гаспадар – ён трымаў свае маёнткі на высокім гаспадарчым узроўні.

Пасля смерці Людвіка Скумін-Тышкевіча ўвесь гэты вялікі маёнтка атрымала ў спадчыну ягоная адзіная дачка Ганна (1779-1867). Яна была замужам за Аляксандрам Патоцкім, а потым за Станіславам Дуніным-Вансоўскім. Тастамантам ад 1867 г. перапісала Гародна сыну ад першага шлюбу М. Патоцкаму (1812-1879), пасля смерці якога ўсё перайшло ў спадчыну ў 1880 г. графу Аўгусту Патоцкаму. Напрыканцы XIX ст. А. Патоцкі прадаў Гародна рускаму генералу Асатураву, ад якога маёнтка перайшоў да графа Ігнацэва, ад яго — да генерала Кандратовіча. У той час маёнтка складаўся з 23200 дзесяцін зямлі і 15 фальваркаў, але Кандратовічы купілі толькі ягоную частку з Гароднам.

Людвік Тышкевіч, жанаты на княжне Канстанцыі Панятоўскай, дачцы князя Казіміра, подкаморага вялікага кароннага, роднага брата караля Станіслава Аўгуста, у 1775 г. чакаў прыезду караля, і, як кажа мясцовае паданне, на працягу аднаго году пабудаваў, хоць драўляны, але вельмі прыгожы двор у класічным стылі. Сядзіба пабудавана архітэктарам Ф. Эйсенам. Дом звонку не вылучаўся нічым асаблівым, але ў сярэдзіне быў бліскуча і з добрым густам аздоблены. На ўпрыгожванне сядзібы, Тышкевіч выдаткаваў вялікія сумы, запрашаючы мастакоў – дэкаратараў і майстроў, а таксама выпісваючы матэрыялы наўпрост з Парыжа. Кароль Станіслаў Панятоўскі ў Гародна так і не прыехаў, аднак двор быў закончаны і, не глядзячы на гульню лёсу, дастаяў да Другой Сусветнай вайны.

Патоцкія ў Гародна бывалі эпізадычна і

таму з-за недахопу гаспадарчага нагляду і надта паспешнай будоўлі, паступова сцены пачалі нахіляцца, што запатрабавала рамонт. Ад зруйнавання сядзібу выратаваў М. Патоцкі, які аддаў загад адрамантаваць дом і ашаляваць сцены дошкамі. Гэта не ўпрыгожыла дом але забяспечыла яму доўгае жыццё. Таксама ў сярэдзіне былі праведзены работы па кансервацыі інтэр'еру.

Сядзібны ансамбль у Гародна стваралі тры будынкі: жылы палац, дом прыслугі, што стаяў насупраць, а з правага боку – мураваная капліца.

Цэнтр кампазіцыі – драўляны на высокім мураваным цокалі 1-павярховы прамавугольны сядзібны дом у стылі класіцызму (1780 г., архітэктар Ш. Цуг). Прасторны аднапавярховы сядзібны

дом меў франтальна выцягнутыя фасады, па цэнтры якіх вылучаліся рызаліты з чатырохкалоннымі дарычнымі порцікамі, пад галоўны з якіх па шырокіх бакавых пандусах уязджалі карэты. Трохвугольныя франтоны порцікаў запаўнялі пластычныя картушы. У сярэдзіне дом меў парадную анфіладу апартаментаў з вялізнай бальнай залай у цэнтры. У падвале, у які вялі тарцовыя лесвіцы, знаходзіліся гаспадарчыя памяшканні і жыллё прыслугі. Строгі і аскетычны знешні выгляд будынка кантраставаў з багаццем і пышнасцю інтэр'еру дома, аформленага з выкарыстаннем палатняных шпалер, тукавых панэляў, пазалочаных барэльефаў, медальёнаў, гірлянд, кветак, ваз з арнаментным роспісам, кафляных грубак і камінаў, жырандоляў у стылі Людовіка XVI з крышталю з пазалочанымі бронзавымі аправамі. Захаваліся фотаздымкі 1939 г., па якіх можна ўявіць сабе выгляд дома на працягу 19-20 ст. Самы вялікі пакой займала бібліятэка. Яна адначасова служыла памяшканнем для гульні ў карты і змяшчала 4 кніжныя шафы і бронзавы, з мармуровымі ўпрыгожваннямі стол для гульні ў карты, 14 карцін, 4 гіпсавыя бюсты (36). Летам 1944 г. пасля бою аддзела АК з немцамі, акаўцы запалілі палац, бо баяліся, што ў ім будзе размешчана залога надыходзячай Чырвонай Арміі.

Гародна. Малюнак Напалеона Орды.

Капліца Тышкевічаў у Гародна.

* * *

Вось у гэтым прыгожым маёнтку і прайшлі апошнія гады жыцця беларускага генерала К. Кандратовіча.

Немало, калі ад пабудовы прайдз 1899 г.

Немало, калі ад пабудовы прайдз 1899 г.

Гародна.

Пра гэтыя гады распавёў былы памочнік садоўніка маёнтка Струкель Уладіслаў Янавіч (1916 г. нар. у 1939 г. жаўнер, абаронца Варшавы) (37).

Сям'я Кандратовічаў вызначалася інтэлігентнасцю і добразычлівасцю да людзей. Сам генерал карыстаўся расійскай, беларускай, польскай мовамі ў побыце, у залежнасці ад абставін. Можна меркаваць, што адносіны з навакольнымі абшарнікамі не склаліся, і блізкае

Парк у Гародна.

сяброўства ўсталявалася толькі з уладальнікам сядзібы Малое Мажэйкава інжынерам А. Брахоцкім. Госці прязджалі з Варшавы і Парыжа, дзе жылі сваякі жонкі Ады. У маёнтку быў аўтамабіль, які бачны на адным з фотаздымкаў. Дачка Вера атрымала хатнюю адукацыю, выйшла замуж за мастака з Англіі, іспанца па паходжанні, Трыстама Рэйні (Tristram Reiney), з другой паловы 30-х і да смерці ў 1988 г. жыла ў Англіі.

Ада Кандратовіч каля свайго аўто.

Вера Кандратовіч.

Вера і Ада Кандратовіч

У жніво, жонка Ада сустракала кожныя першыя вазы з падзякай да сялян і келіхам гарэлкі. Сам Струкель, тады яшчэ малады хлопец, атрымліваў заробак у памеры 90 пудоў жыта ў год плюс корм для жывёлы і бульбу, колькі трэба. Асабліва жонка генерала сачыла за прыгажосцю і парадкам у парку, сваім доме і ў дамах, дзе жыла прыслуга. Людзі, якія працавалі ў Кандратовічаў, атрымлівалі безпрацэнтныя крэдыты на развіццё гаспадаркі, і, калі гаспадары бачылі, што грошы ўкладзены з розумам, крэдыт спісваўся.

Апошнія гады Кандратовіч правёў у інвалідным крэсле, хварэючы стратай каардынацый руху. Ён не мог хадзіць, і жонка наняла сталую прыслугу. Памёр генерал Кандратовіч 31 кастрычніка 1932 г. і быў пахаваны ў тым самым

Аўтэнтычная пліта на магіле Кіпрыяна Кандратовіча, вывезеная з Ліды

Помнік на магіле Кіпрыяна Кандратовіча ў Воранаве, устаноўлены ў 2004 годзе

мундзіры, у якім быў паранены ў 1905 г. Пахаванне адбылося на Лідскіх праваслаўных могілках.

17 верасня 1939 г. Ада Кандратовіч вымушана была з'ехаць праз Летува да дачкі ў Англію. У жніўні 1998 г. яе ўнук прыязджаў на Беларусь і перазахаваў труну генерала на новых могілках у г. п. Воранава. А урну з часткай праху сваёй маці, якая пражыла лепшыя гады маладосці ў маёнтку Гародна, пахаваў у прыгожым кутку парку, каля былой альтанкі, на крыжы было напісана "Вера Кіпрыяновна Рейни (Кондратович) 1912-1988". У траўні 2000 г. труна з

Помнік на магіле Веры Кандратовіч у Гародна

парэшткамі генерала была перазахавана каля царквы ў Воранаве.

Зараз унукі і праўнукі генерала жывуць у Англіі і ЗША.

А ў Беларусі да магілы генерала Кіпрыяна Кандратовіча прыходзяць тыя, каму дарагія ідэалы Беларускай Народнай Рэспублікі, за якія ён змагаўся.

*Дэлегацыя з Ліды на магіле Кіпрыяна
Кандратовіча 25 сакавіка 2004 г.*

*Дэлегацыя з Ліды на магіле Кіпрыяна
Кандратовіча 25 сакавіка 2005 г.*

Літаратура:

1. Czesław Malewski. Rody szlacheckie Litwie w XIX wieku. Powiat Lidzki. Wilno, 2005. S.148.
2. Lietuvių enciklopedija, Boston, T.12. S.318-319.
3. БЭ, Т.7. С.578.
4. "Наша слова", № 9 (596), № 10 (597), № 11 (598), 2003 г.
5. А.А. Керсновский. История Русской армии. — М.: 2000, Т. III, С.181.
6. о. Гергий Шавельский. Воспоминания Последнего Протопресвитера русской армии и флота. Том I. Издательство им. Чехова, Нью-Йорк, 1954. — С.155.
7. Русско-японская война 1904-1905 гг. СПб., 1910, т. II, С.10-12.
8. Куропаткин А.Н. Русско-японская война, 1904-1905: Итоги войны. — СПб.: Полигон, 2002. С.-309.
9. История Русско-Японской войны. Том I-II. Редакторы-издатели: М. Е. Бархатов и В. В. Функе. С.-ПЕТЕРБУРГ, 1907.
10. А.А. Игнатьев. 50 лет в строю. — Петрозаводск, 1963. — С. 294.
11. <http://george-orden.nm.ru/ordgrgjp.htm>.
12. [<http://zerrspiegel.orientphil.uni-halle.de/t447.html>] Фонд-1 (канцелярия Туркестанскаго генерал-губернатора), опись-9, дело-256.
13. К.А. Залесский. Первая мировая война. Биографический энциклопедический словарь. М., 2000. — С.423.
14. А.А. Керсновский. История Русской армии. — М.: 2000, Т. III, С.172-200.
15. Такман Барбара. Первый блицкриг. — М.:1999, С.20.
16. Восточно-Прусская операция: Сборник документов. М., 1939. С. 9.
17. Доклад правительственной комиссии: 23-й армейский корпус // Восточно-Прусская операция: Сборник документов. М., 1939. С. 587-593.
18. История первой мировой войны 1914-1918 гг. М., 1975. С. 161.
19. Восточно-Прусская операция: Сборник документов. М., 1939. С. 12.
20. Восточно-Прусская операция: Сборник документов. М., 1939. С. 172.
21. Такман Барбара. Первый блицкриг. — М.:1999, С.306-358.
22. Восточно-Прусская операция: Сборник документов. М., 1939. С. 286.
23. Восточно-Прусская операция: Сборник документов. М., 1939. С. 293.
24. Восточно-Прусская операция: Сборник документов. М., 1939. С. 297.
25. [<http://koleso.by.ru>] Солженицын А.И. Август Четырнадцатого. Глава 36.
26. Евсеев Н. Ф. Августовское сражение в Восточной Пруссии 1914 г. М., 1936.
27. Богданович П.Н. Вторжение в Восточную Пруссию в августе 1914 г.; Воспоминания офицера генерального штаба армии генерала Самсонова. Буэнос-Айрес, 1964. С. 199-200.
28. Восточно-Прусская операция: Сборник документов. М., 1939. С. 310.
29. "Наша слова" № 10(645), 2004 г.
30. В. Савіцкі. Беларускае войска: ад ідэі да спроб рэалізацыі (1917 г.) // Беларускі гістарычны часопіс. №4 — 1994 г., С.60 — 61.
31. О. Jatyszonek. Białoruskie formacje wojskowe 1917-1923. Białystok, 1995.
32. Спадчына. № 5 — 1995 г., С. 26.
33. Аўген Калубовіч. Крокі гісторыі. — Мн., 1993. — С.32.
34. Язэп Найдзюк. Іван Касяк. Беларусь учора і сёння. — Мн., 1993. — С.230.
35. А. Ружанцаў. Беларускія войскі ў Літве (1918 — 1920) // Спадчына. №4 — 1993 г., С.23.
36. Roman Aftanaz. Dzieje rezydencji. Tom 4. Wrocław, 1993. — S.122 — 139.
37. Спадчына. № 1, 2002, С. 161-166.

Раздзелы 1, 2, 3, 4 - Лаўрэш Л.

Раздзел 5 - Лаўрэш Л. разам з Круцікавым У.

Гісторыя лідскіх вуліц і пляцаў

Незабыўная вуліца Сувальская 30-х гадоў XX стагоддзя

Вуліца Сувальская (цяпер Савецкая) у міжваеннае дваццацігоддзе была галоўнай вуліцай горада Ліды, якая вызначала яго аблічча.

Поўная назва яе: **вуліца імя Сувальскага палка**. Такая назва ёй нададзена для ўшанавання 41-га палка Сувальскіх стральцоў, якія вызначаліся ў баях за Ліду ў 1919 і 1920 гадах.

Да аднаўлення незалежнасці гэтая вуліца называлася Віленскай, бо па ёй пралягаў даўнейшы паштовы тракт, які злучаў Мір і Наваградск з Вільняю. Даўжыня вуліцы Сувальскай ад падножжа замка Гедзіміна да перасячэння з чыгуначнай каляёю на Маладзечна перавышала 1,5 км. Вуліца была брукаваная, вымашчаная палявым каменем, зрэдку абсаджаная дрэвамі.

У міжваеннае дваццацігоддзе на вуліцы Сувальскай знаходзіліся найважнейшыя ўстановы, святыні і кінатэатры. Вуліца была месцам шэсцяў, парадаў (фота 1), гулянняў, якія адбываліся з нагоды дзяржаўных урачыстасцяў. У гэты

час вуліца набывала святочны выгляд. Дамы былі ўпрыгожаны сцягамі, вокны і балконы – зелянінаю і партрэтамі дзяржаўных дзеячаў, а вітрыны крамаў прыгожа ілюмінаваліся. Вуліца была таксама любімым месцам пагулянак жыхароў і спатканняў моладзі. А самае важнае, што на Сувальскай можна было купіць усё, чаго чалавек жадае, а не толькі славутыя “мыдла і павідла”.

Вуліцу Сувальскую трыццатых гадоў цікава паказаў Юзаф Кардаш (“Lida prawdziwa” Olsztyn, 1997). Да яе вяртаецца ва ўспамінах з дзяцінства Я. Ярмонт (Яўгенія Ярмонтавіч) у выдадзенай па-расейску кнізе “В тени замка Гедимины” (Ліда, 1995). Некалькі старонак апісанню вуліцы Сувальскай і рынка прысвяціў Уладзіслаў Нарушэвіч у сваёй кніжцы (“Wspomnienia lidzianina” (Warszawa, 2001), якая ўсцешчае вялізарным поспехам. Сувальскую 20-х гадоў XX ст. рэалістычна паказаў Ежы Путрамент (“Паўстагоддзя – маладосць”, Warszawa, 1964).

На старых фатаграфіях і паштоўках най-

1. Вайсковы парад на вуліцы Сувальскай

часцей можна ўбачыць абодва касцёлы, рынак, фрагменты гандлёвага цэнтру.

Пэўную дакументальную вартасць маюць адносна нешматлікія аб'явы і рэклама, змешчаныя перш за ўсё ў “Ziemi Lidzkiej” і “Zyciu Nowogrodskim”. Гэта можа быць адзіным следам мінуўшчыны. Значна больш іх было ў мясцовай прэсе, якая выдавалася на мове ідыш. Яны сведчаць пра дамінантную ролю яўрэйскай супольнасці ў дзелавым жыцці.

Ліда была тыповым крэсавым горадам, які па гадах нацыянальнай няволі з цяжкасцю выбіраўся з бяды і занябання.

У 1939 г. рэдактар Уладзіслаў Абрамовіч пісаў: “*Сам цэнтр у наш час мала адрозніваецца ад выгляду перадваеннага* (г. зн. перад I Сусветнай вайной – заўв. Л.Ц.), *былі праведзены ў парадак толькі вуліцы, некалькі разоў перабрукаваны, накладзены тратуары, і пабудаваны некалькі новых камяніц, якія архітэктурна моцна кантраставалі з астатнімі пабудовамі. Старэйшыя будынкі з канца XIX і пачатку XX ст., якія будаваліся без выразнага стылю, перацярпелі нязначныя пераробкі. Са сценаў і аконных абрамовак прыбраны цагляныя карнізы, накладзены гладкі тынк і абноўлены вітрыны крамаў*” (“Ziemia Lidzka”, 1939 /4-5).

“*Вуліца Сувальская, - піша Я. Ярмант, - была густа забудавана з абодвух бакоў. Паміж разнастайнымі крамамі і крамкамі амаль не было прамежкаў, так блізка суседнічалі яны паміж сабой. Стваралася ўражанне вялікага гандлёвага цэнтру. Амаль ўсе крамы былі ўласнасцю яўрэяў. У маёй памяці захаваліся толькі два славянскія прозвішчы: Вярсоцкі і Радзевіч. Большасць фірм абслугоўчых, у тым ліку кравецкія майстэрні – мужчынскія і дамскія належалі яўрэям*”. Між іншым аўтарка ўспамінае школы, кінатэатры, бібліятэкі. Без пераўвельчэння піша пра багаты асартымент крамаў і культурнае абслугоўванне кліентаў.

Даўнейшыя жыхары Ліды найчасцей успамінаюць размешчаныя на вуліцы Сувальскай касцёлы, кінатэатры, школы, калегіюм ксяндзоў піяраў, “Амерыканку”, краму Голдвасара, Канеўскага, Вінаградава, Вярсоцкага, Радзевіча, Мізгера і некалькі іншых.

На пераломе дваццатых і трыццатых гадоў на вул. Сувальскай знаходзілася 20 галантарэйных крамаў, 14 з вырабамі тэкстыльнай прамысловасці, т.зв. мануфактура, 13 з таварамі спажывецкімі, 9 з т.зв. таварамі каланіяльнымі, 6 піўных, 5 крамаў з абуткам, 5 цукерняў, 3 кнігарні, 3 крамы з вяндрлінамі (вэнджанасцыямі), 3 з напоямі алкагольнымі, 2 з мэбляю і г.д., былі таксама 4 банкі.

Свае паслугі прапаноўвалі: краўцы, кушныры, шаўцы, цырульнікі, ювеліры, майстры гадзіннікавых спраў, фатографы, бюро даведак.

3 вул. Сувальскай былі звязаны прозвішчы 10 лекараў розных спецыяльнасцяў (С. Казубоўскі, В. Галубоўскі (Golembewski), Г. Гарновіч, Я. Ялец, З. Ястрэмбскі, Э. Ёдка, Р. Кантар, Ш. Каплан, Э. Рэнерт, Р. Зарцын), 4 фельчараў, 5 дантыстаў, 2 ветэрынараў.

Павернутая да жыцця пасля страшных злачынстваў, папалішчаў і знішчэнняў, выкліканых II Сусветнай вайной, даўняя вуліца Сувальская змяніла свой выгляд да непазнання. Яна робіць уражанне вуліцы прасторнай і меней заселенай. Няма ўжо колішняй забудовы з аднапавярховых камяніц і драўляных дамоў, такіх характэрных для старой Ліды. Нанава пабудаваныя дамы з'яўляюцца сведчаннем тэндэнцыі, якія дамінавалі ў савецкай архітэктуры 60-х гадоў. У незабудованых мейсцах узніклі скверы. А ў іх ушанаваны гістарычныя асобы і палеглыя байцы ды партызаны. Знесены агароджы, якія атачалі касцёлы. Праездная частка атрымала асфальтавае пакрыццё, была выраўнана, пашырана і падвышана. Галоўная вуліца горада. На скрыжаванні Савецкай з іншымі вуліцамі працуюць светлафоры. Зараз няма магчымасці пералічыць усе змены ў эканамічнай інфраструктуры за некалькі дзесяткаў гадоў.

Не прэтэндуючы на абсалютную дакладнасць паспрабуем прынамсі часткова нанава адкрыць перадваенную Сувальскую, прывязаўшы яе да сённяшняй забудовы вул. Савецкай.

Пачнём ад левага боку, г.зн. ад пачатку вул. Сувальскай аж да адходзячай улева вул. 3 траўня (Ленінская). Правым бокам пачатак Сувальскай прылягаў да скверу пры Пляцы Славы (зараз Пляц 600-годдзя горада), што відаць на фота 2.

Блізка ад збегу вул. Сувальскай з вул. Мацкевіча пад № 1 знаходзілася **Гарадская ўправа (магістрат)**. На чале апошняй управы з 1935 г. быў бурмістр **Юзаф Задурскі**, пасол на сойм у 1935-38 гадах. Віца-бурмістрам быў магістр права **Вітольд Ёдка**. У гарадской радзе ў 1938 г. засядалі 24 асобы.

2. Пачатак вуліцы Сувальскай - Пляц Славы

У доме № 3 размяшчаліся: тэхнічны аддзел Гарадской управы, гарадская бібліятэка і рэдакцыя “*Ziemi Lidzkiej*”, перанесеная ў 1939 г. з вул. Замкавай, бібліятэка і чытальня працавалі ў будзённых дні. Зборы бібліятэкі, пачаткам якой былі дарункі былога бурмістра **Рудольфа Бергмана**, налічвалі звыш 9000 пазіцый, з якіх не менш 25% прыпадала на яўрэйскую літаратуру. Бібліятэкай кіравала пані **Анэля Рашкоўская**.

Рэстаран “*Паляўнічы*” (“*Myśliwska*”), якім кіравала пані **Баркоўская**, знаходзіўся па № 5. Рэстаран вызначаўся ўзорнай кухняй, добра ўкамплектаваным буфетам, смачнымі і здаровымі абедамі і разам з тым даступнымі цэнамі. На рагу быў шынок, калісьці яўрэйская карчма.

Прыблізна на месцы, дзе былі дамы № 3,5,7, стаіць гандлёвы дом “Юбілейны” (Савецкая, 1).

Паміж дамамі № 5 і 7 знаходзілася між іншым цукерня **Канопкі** з забаўляльнаю рэкламаю кручанага марожанага Пата і Паташона, крама з цацкамі **Канцаленбогена**, крамы з дзіцячай вопраткай. За імі ў двары ў старым доме **Д. Мюлер** меў фотастудыю.

У прылеглым доме № 9 размяшчаўся гатэль “**Гранд**” з прыгожа зашклёным уваходам. Гатэль быў уласнасцю **Б. Ландо**, таксама, як і суседняя крама. У гэтым жа доме размяшчалася каўбасная крама **А. Вясоцкага**, якая прапаноўвала “*тавар заўсёды свежы і найлепшага гатунку*”.

У суседнім доме, пад № 11, крамай з каланіяльнымі таварамі, вінамі, гарэлкай і лікёрамі кіраваў Міхал Баркоўскі. Пра яго канспірацыйную дзейнасць у 1939-40 гг. пісала “*Ziemia Lidzka*” (2000/1).

Названыя больш-менш поўна крамы знаходзіліся насупраць фарнага касцёла. За імі ў цокальным мураваным будынку (Сувальская, 13) знаходзілася сядзіба Управы дзяржаўнага скарбу, акцызу і манаполіі (фота 3).

3. Управа дзяржаўнага скарбу, акцызу і манаполіі

Рухаемся далей у кірунку перасячэння з вул. 3 траўня, у глыбіні спатыкаем Дзяржаўнае староства (Сувальская, 15). Яно не прылягала да самой вул. Сувальскай. Ад яе Староства аддзяляў невялікі Пляц Збавіцеля. Староства размяшчалася ў даўніх памяшканнях Кляшара абутых кармелітаў. Пад будынкам Староства было выкапана бомба— і газасховішча, якое мела ўваход у будынку Староства, а другі з боку Скарбовай управы. Стараствамі лідскімі ў 30-я гады былі:

Генрык Багаткоўскі, доктар Юзаф Чушкевіч, Тадэвуш Міклашэўскі і апошнім з канца 1937 г. быў **Станіслаў Гусоўскі** (Gonssowski). На месцы, якое займалі Скарбовая ўправа і Староства, можна прыняць, што сёння знаходзіцца музычная навучальня (Савецкая, 3). На скрыжаванні вуліц Сувальскай і 3 траўня стаяў вышынёю звыш 2 метраў макет авіяцыйнай бомбы, якая рэкламавала Лігу супрацьпаветранай і супрацьгазавай абароны. На рагу вуліц 3 траўня і Сувальскай 19 (зараз Савецкая, 5) у цокалі была цукерня “**Амерыканка**”, якая належала **Б. Будыне** і была найбольш вядомым рэстаранам, які наведвала інтэлігенцыя. Асабліва ўпадабалі яго афіцэры мясцовай залогі.

“У “*Амерыканку*”, лепшы шынок, уваход для шарагоўцаў і падафіцэраў быў загадам на палку забаронены”, — пісаў **Юзаф Рыбінскі**, які адбываў вайсковую службу ў 5 лётным палку (“Сонца на мяжы”, Беласток, 1983). У 30-х гадах над “Амерыканкай” на другім паверсе дзейнічала **Кола Полек** (Гурток полек), працавала закусачная з продажам спіртных напояў на разліў. Вечарамі часаправаджэнне рабіла больш прыемным музыका.

Далей, у доме № 19 знаходзілася крама з тканінамі **Б. Ковенскага** і зубны кабінет **Мойшы Дварэцкага**, а таксама майстэрня па вырабу штучных зубоў і фарфаравых каронак.

На фота 4 з канца 20-х відаць адрэзак Сувальскай ад вул. 3 траўня да рынку. З левага боку відзён уваход у “Амерыканку”, а над ім шылда Кааператыўнага Народнага банка. Банк той пазней быў перанесены ў новабудаваную сядзібу пры вул. Перацкага, 1 (вугал 3 траўня).

Пара малых крамак аддзяляла “Амерыканку” ад крамы **М. Слуцкага**, якая вяла продаж

4. Вуліца Сувальская ад скрыжавання з вуліцай 3 траўня (Ленінскай) у бок рынку

папярковых тавараў, а таксама лістоў для рам. Слуцкі праславіўся, як вядомы ў Лідзе выдавец паштовак (“Замак Гедзіміна”, “Касцёл айцоў піяраў”, “Рынак”, “Вуліца Сувальская”, “Вуліца замкавая” “Дзяржаўная гісназія” “Дзеканка”. У Слуцкага можна было набываць віды з часоў I Сусветнай вайны з падпісамі па рускай і нямецкай мовах (напр. “Lida, Wilnaerstrasse - Kaffee Deutschland”, “Szene auf den Wochenmarkt in Lida, Russland”). Гандаль такімі відамі не падабаўся мясцовым уладам.

Фірма “**Браты Вінаградавы**” (Сувальская, 21), якая існавала ад 1861 года, вяла гандаль спажывецкімі і каланіяльнымі таварамі, вінамі і лікёрамі. Пры краме працаваў рэстаран “**Брыстоль**”, адзін з лепшых у Лідзе.

Пад № 21 дзейнічалі таксама дзве меншыя фірмы. “**Электрарад**” прадаваў электратэхнічныя тавары і стэрэафонічныя прыёмнікі, а **Л. Златковіч** прадаваў дамскія футры і капелюшы.

Той самы адрас, г. зн. № 21, у двары, у завулку, мела адкрытая ў 1936 г. “**Варшавянка**”, першаразрадны рэстаран з кабінетамі, які славіўся выдатнаю кухняю. **Ігнацы Расіконь**, уладальнік “Варшавянка”, штодзённа запрашаў на дансінг.

Электратэхнічныя тавары, а, асабліва, модныя лямпы “Tungsram”, прадавалі **браты М. і М. Палячакі**, (Сувальская, 23). Побач **А. Арановіч** аказваў паслугі ювелірныя і па рамонту гадзіннікаў.

Чатыры дамы за “Амерыканкай” (прыблізна Савецкая, 9) знаходзілася “**Старая аптэка**”. Уладальнікам аптэкі быў **Левінсон**. Аптэка гэтая размяшчалася ў доме Р. Бергмана, якому раней належала аптэка. Яе выгляд паказаны на фота 5. (1927 г.).

5. Старая аптэка

У цукерні (Сувальская, 35) можна было скарыстацца з тэлефона-аўтамата.

Далей за крамай з мэбляй і іншымі таварамі пачынаўся рынак (цяпер Пляц Леніна), а на ім шэраг крамак, якія мелі адрас Сувальская-Рынак.

Па адрасу Сувальская, 47 касметычныя,

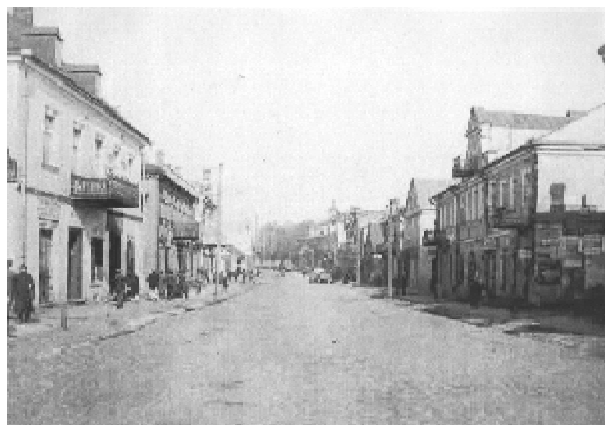
перавезачныя і фотаграфічныя тавары прапаноўвала парфюмерная крама “**Астра**” **Ё. Барана**.

Крама гатовай вопраткі і галантарэі дамскай і мужчынскай “**Галіна**” **Міхала Слюсарчака**, адкрытая ў 1935 г, займала адно з памяшканняў па Сувальскай, 55.

Там жа знаходзілася вялікая крама **Якуба Вінера**, перанесеная пасля пажару з-пад кінатэатра “**Нірвана**”, які гандляваў “*фабрычнай гатовай вопраткай: дамскай і мужчынскай, плашчамі, футрамі, а таксама ўсякімі мануфактурнымі матэрыяламі наймаднейшых колераў і ўзораў па цэнах вельмі даступных*”.

Там, дзе рынак сваім канцом прылягаў да вул. Сувальскай, пад № 59 у вуглавым доме прыблізна насупраць уваходу ў кінатэатр “**Эра**”, знайходзілася, адкрытая ў 1923 г., крама **Яна Межвы**, інваліда, старшыні **Саюза вайсковых інвалідаў у Лідзе** і чальца Гарадской Рады (ён быў без рук). Быў там багаты выбар він і гарэлкі, тытунёвых вырабаў, а таксама слодычы **Ведла і Фухса**. Па суседству быў кааператыў **Суполкі спажывцоў**, кіраўніком якога быў **Арэхва**. Той самы адрас, г.зн. № 59, але бліжэй да рынку мела крама, што належала **Г. Нойману і М. Рэзніку**, купцам, якія гандлявалі мануфактурнымі таварамі (шаўковымі і баваўнянымі тканінамі).

За крамай Межвы была піўная, а некалькі далей аптэка **Ізраэля Стукатара** (Сувальская, 63, фота 6). На тых дамах уласна закончваўся гандлёвы цэнтр левага боку вул. Сувальскай. За аптэкай на рагу вул. Школьнай (зараз Кірава) знаходзіўся гатэль “**Варшаўскі**”. Насупраць касцёла айцоў піяраў звяртаў на сябе ўвагу дом лекара-акуліста **Р. Зарцына**.

6. Вуліца Сувальская. Першы дом злева - аптэка Стукатара.

Далей размяшчаліся пераважна драўляныя жылыя дамы, у якіх зрэдку трапляліся рабочыя памяшканні.

Да сёння захаваліся толькі два дамы, пабудаваныя ў першыя дзесяцігоддзі XX стагоддзя. Адзін з іх двухпавярховы, які мае адрас Савецкая, 23. Другі дом цокальны з калонамі, у

якім размяшчаўся Лідскі школьны інспектарат, а зараз Аддзел працаўладкавання. Мае адрас Савецкая, 31.

У доме Сувальская, 81 **В. Якубоўскі** меў слясарна-механічную майстэрню.

Грамадская страхавая каса размяшчалася ў доме пад № 83.

Далей стаяў адрознага выгляду малы, мураваны будынак, у якім знаходзілася крама **“Разам” (“Spolem”)**.

Пад № 99 **“Браты Жыжэмскія і Левін”** выраблялі лямец, пралі воўну, качалі сукно.

Пётр Бінкевіч на Сувальскай, 127 займаўся рамонтам рухавікоў, паравых машын і сельска-гаспадарчых прыладаў.

Крама **Зыгмунта Капроўскага**, яна знаходзілася пад № 133, прапаноўвала вэнджанасці.

Спажывецкія тавары, часопісы і газеты можна было набываць у **В. Сушынскай** па тым самым адрасе.

За адыходзячай улева вул. Крупаўскай (зараз 8 сакавіка) расцягнулася незабудаваная пляцоўка, а за ёй былі і захаваліся да гэтага часу **праваслаўныя могілкі** з драўлянай цэркаўкай. У той парафіяльнай святыні капланскія паслугі выконваў **бацюшка Багаткевіч**.

Яшчэ далей, у канцы вуліцы Сувальскай, пад № 179, знаходзілася пабудаваная ў дваццатых гадах, **гарадская электрастанцыя** і некалькі домікаў. А пад № 189 размяшчалася **Добра-ахвотная пажарная дружна**.

Правы бок вул. Сувальскай браў свой пачатак ад вул. Мацкевіча і невялікай **шавецкай майстэрні Антонія Кузюмы і Антонія Хведанка**, якая працавала з 1930 г. **Каса Скарбовай управы**, Сувальская, 4, прылягала да скверу на Пляцы Славы. Да пляцу прылягаў фарны **касцёл Узв’яжання Св. Крыжа**. Касцёл, пабудаваны ў стылі позняга барока, быў аточаны мураванай агароджай, а сваім фасадам быў некалькі адсунуты ад вуліцы. Шлях да касцёла адкрывалі шырокія двухстворкавыя ўязныя вароты, якія дамінавалі ў мury. З абодвух бакоў ад іх знаходзіліся вузейшыя ўваходы для вернікаў.

Унутры касцёла на адной з калонаў у 1933 г. была прымацавана мемарыяльная дошка ў памяць 250-годдзя перамогі пад Венай. Дошка тая захавалася да сёння.

Шматгадовыя капланскія паслугі ў гэтым касцёле аказваў **пробашч і дзякан Гіпаліт Баярунец** (1872-1946), вікарыем быў **Лявонці Касперак**, каплан 77-га палка пяхоты Ковенскіх стральцоў, які загінуў у верасні 1939 г.

За касцельным мурам з левага боку стаяла **званіца**. А побач з ёю шапік з прадметамі рэлігійнага культу.

Трохі далей, ідучы ў кірунку кінатэатра **“Эдысон”**, пад № 6 была кнігарня **Сабіны Шкоп**

альбо **Марыі Шкоп**. Заснаваная ў 1907 г., кнігарня мела турыстычны аддзел, а таксама прадавала і прадметы рэлігійнага культу. Сёння паблізу таго месца стаіць помнік Ф. Скарыну.

Купецкі банк знаходзіўся пад № 10.

Проста ў тарцы вуліцы 3 траўня (сённяшняга праезду ад вул. Савецкай да вул. Качана тады не існавала) па адрасу Сувальская, 12, знаходзілася крама **Ёселя Ружанскага**, які прадаваў швейныя машыны, равары, музычныя інструменты і радыёпрыёмнікі.

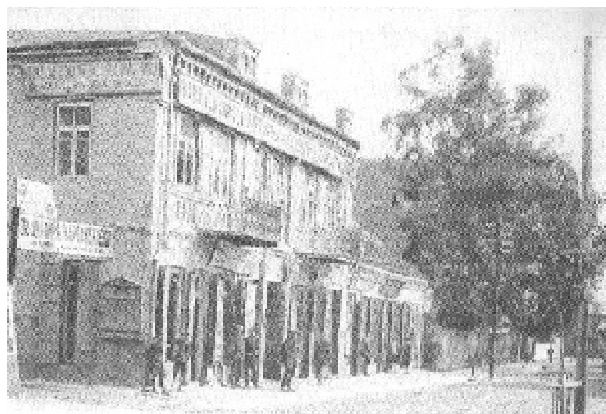
Перад самым кінатэатрам **“Эдысон”** знаходзілася крама **Л. Цвайфуса** з самымі рознымі каланіяльнымі таварамі, паўднёвымі пладамі і слодычамі.

У старой двухпавярховай камяніцы 19-га стагоддзя, там дзе сённяшні сквер, размяшчаўся **кінатэатр “Эдысон”**. Яго ўладальнікам быў **Натан Левін**, які называўся дырэктарам. Яго супольнікамі былі **М. Альканіцкі і А. Мяснік**.

Гэта быў кінатэатр з балконам і буфетам. Паказу фільмаў звычайна папярэднічала надпраграма (часопіс) ПТА (Польскага тэлеграфнага агенцтва). А вячэрнім сеансам нярэдка папярэднічала рэвю (кінаагляд). У **“Эдысоне”** паказвалі *“лепшыя фільмы гэтага часу з моцным зукам”* і т.д. праграмы мяняліся прыблізна што-тыдзень.

Так, напрыклад, у акрэсе 12 сакавіка – 8 красавіка 1939 г. на экране гэтага кінатэатра высвечваліся фільмы: **“Тыран”, “Вязніца без кратаў”, “Каханне ў джунглях”, “Таямніца Чырвонага мора”**. У той самай камяніцы мелі краму **сёстры Бердаўскія**, якія гандлявалі дамскай галантарэяй.

Побач з кінатэатрам працавала друкарня **Я. Каплінскага** (фота 7).

7. Друкарня Каплінскага

Далей за кінатэатрам і друкарняй на адрэзку Сувальскай аж да вул. Лідскай (зараз Таўлая), дзе сёння знаходзяцца: музычная школа, стэла ў гонар палеглых вызваліцеляў і партызанаў, а таксама кіно **“Кастрычнік”**, цягнуўся цэлы шэраг самых розных галін дробных

прадпрыемстваў, частку якіх, нават, немагчыма ўспомніць у ўпарадкаванай чарговасці.

Знакамітая фотастудыя належала **А. Глаўберману**.

Тавары каланіяльныя і слодычы прапаноўваў у немалым выбары **Далінка**.

Вуглавую краму (рог Сувальскай і Лідскай, сёння Савецкай і Таўлая) з абуткам меў **С. Шварц**.

Шымон Пупко разам з сынамі, займаючы участак з № 20, гандляваў будаўнічымі матэрыяламі і вырабляў кафлю, канкуруючы з дзвюма іншымі кафлярнямі.

На рагу вул. Сувальскай і Камерцыйнай размяшчаўся гатэль "**Камерцыйный**" і невялікая кнігарня.

Цукерніку належала вялікая цукерня на Сувальскай, 30, якая прапаноўвала пышныя пірожныя "макагігі", булчкі з мёдам, макам і г.д., займала памяшканне ў цокалі (крама) і на паверсе, дзе былі пастаўлены столікі, фартэпіяна, а госці на мейсцы маглі карыстацца прэсай. У цукерні быў тэлефон-аўтамат.

На фота 8 лепш відзён фрагмент правага боку вул. Сувальскай які ідзе ў бок Фарнага касцёла. Той самы бок, але ў супрацьлеглым кірунку паказаны на фота 9.

8. Вул. Сувальская

9. Вул. Сувальская

Прыблізна насупраць "Старой аптэкі" ў 1930 г. **З. Гольдвасар** адкрыў "**Магазін на еўрапейскі ўзор**", у якім прапаноўваў кліентам

швейныя машыны, равары, сепаратары, грамафоны, патэфоны і самыя розныя музычныя інструменты, такія, як скрыпкі, гітары, мандаліны, балалайкі, гармонікі, а таксама грамафонныя пласцінкі і запасныя часткі.

Паміж вуліцай Пераца і Лідскай была **малочная крама**.

Народны яўрэйскі банк быў размешчаны пад № 40. Там жа знаходзіўся і **Лідскі аддзел Аб'яднання тэкстыльных прадпрыемстваў у Лодзі** (горад ў Польшчы) **К. Шайблера і Л. Грохмана**.

Пад № 42 знаходзіўся дом, збудаваны ў першай палове XIX ст. у старасвецкім стылі. Гэта быў даўні гмах суда. Пад тым жа адрасам размяшчалася "**Хрысціянская крама абутку**" **Юзафа Ліпінскага**, які прадаваў абутак уласнага вырабу: жаночы і мужчынскі, у вялікім выбары і па даступнай цане.

Фабрыка галёшаў і гумовага абутку "**Ардаць**" мела тут свой **фабрычны склад** (Сувальская, 48).

Той адрэзак правага боку Сувальскай (ад Лідскай да бровара) складаў яшчэ прадаўжэнне гандлёвага цэнтра. Яго фрагмент ад вул. Лідскай і далей прадстаўляе фота 10.

10. Вул. Сувальская ад вул. Лідскай (Таўлая) ў бок касцёла піяраў

У доме № 52 размяшчалася крама славаўтай механізаванай вытворчасці вэнджанасцяў **Андрэя Радзевіча**, якая дзейнічала ад 1918 г., побач знайходзілася крама гандлёвай **Цэнтралі малочных кааператываў**.

У суседням доме з № 54 **кааператыў "Адзінства"** прадаваў гатовы абутак. А пры краме працавала абуткавая майстэрня.

Заснаваная ў 1937 г. **слясарна-такарная і механічная майстэрня Я. Няцецкага** займала адно з памяшканняў дома № 58, збоку знаходзілася **крама з абуткам фірмы "Баця"** і крама спажывецка-каланіяльная.

Камяніца з № 58 была вядомая тым, што за брамаю ў падворку знайходзіўся **кінатэатр "Эра"**. Аднак раней на тым участку, які належаў **Фларэнціну Длускаму**, стаяў гмах **кінатэатра "Нірвана" Ябланоўскага**.

Пра тое, як часта мянялася праграма можна прапанаваць ацаніць на падставе назваў фільмаў, якія ішлі ў студзені і лютым 1930 г.: “Дама пад маскай”, “Манулеску – джэнтэльмен узломшчык”, “Дзікае каханне”, “Іх чацвёрта”, “Горад без жанчын”, “Крыстына”, “Грэшнае каханне” (польскі), “Сон пра каханне”, “Бульварны матыль”. У зале “Нірваны” арганізаваліся таксама сходы, урачыстыя паседжанні, напр., з нагоды Свята Працы. На сцэне выступалі з гастролі знакамётыя артысты. Летам 1932 г. “Нірвана” згарэла. Агонь паглынуў таксама і суседнія крамы.

На месцы “Нірваны” быў збудаваны сучасны кінатэатр “Эра”. Аднак уладальнікам “Эры” быў папаяк **Тамашэвіч**. Рэпертуар фільмаў, якія паказваліся, імпававаў.

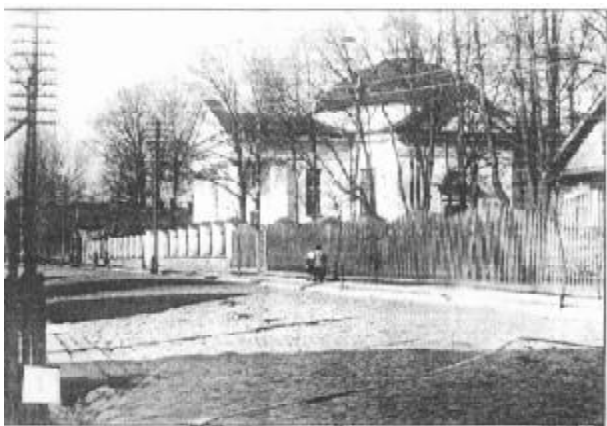
“Эра” мела найвялікшую глядзельную залу ў Лідзе, была даступна для арганізацыі ўрачыстасцяў з розных нагодаў, а таксама мітынгаў, напр., штрайкаваўшых работнікаў “Ардалю” у 1936 г. Тою залаю карысталіся таксама папулярныя артысты польскай сцэны. Кіно “Эра” знаходзілася прыблізна за цяперашняй бібліятэкай імя Я. Купалы (Савецкая, 16).

Некалькі далей, праз адзін або два дамы была невялікая **кнігарня. Р. Матэцкай**.

У камяніцы № 64 размяшчалася **вайсковая кнігарня В. Пухачэўскага**, а пад № 66 была **крама з капелюшамі Б. Гайлоўны**, адкрытая ў 1931 г., і фатаграфічная студыя.

За той камяніцай да вуліцы прылягаў сад айцоў піяраў, а ў ім стаяў драўняны будынак, у якім з 1927 года размяшчалася прыватная **6-класная ўсеагульная школа ксяндзоў піяраў**.

На фота 11 прадстаўлены касцёл айцоў піяраў. З правага боку відзён невялікі фрагмент старога школьнага будынка. У ім невялікія лекцыйныя памяшканні (4) займалі малодшыя класы ўсеагульнай школы, а з часам мужчынскія класы Купецкай гімназіі. Старэйшыя класы размяшчаліся на 1-м паверсе будынка, прылеглага да касцёла.

11. Касцёл, сад і школа айцоў піяраў

Рэктарамі гэтай школы былі **ксёндз Алойзы Наперач** (да 1935), пасля яго **кс. Клеменс Мар’ян Чабаноўскі**, у будучым вязень сталінскіх лагераў у 1951-56 гадах. Настаўнікамі ў ёй працавалі: **прэфект кс. Людвік Кароль Русек**, **кс. Юлій Павел Альшэўскі**, **Юзаф Безанюк**, **Ян Асіняк**, **В. Маленчык**, брат **Атаназы В. Шчапаняк**, **Млынарскі**, **Эма Чабаноўская**, **Пярсоўна** і інш.

Ва ўсеагульную школу хадзіла не больш за 100 вучняў (хлопцаў), якія паходзілі пераважна з сямей інтэлігенцкіх і вайсковых. Выхаванцамі школы сярод іншых былі **Зыгмунт і Ежы Каляцінскія**, **Ян і Станіслаў Цапуты (блізняты)**, **Генрык Жураўскі і Уладзіслаў Сперскі**. Усе яны, як жаўнеры АК, палеглі ў Сурконтах у жніўні 1944 г.

Школьную тэрыторыю ад касцёла айцоў піяраў, пабудаванага ў класічным стылі і пасвечанага ў імя Язэпа Каласанты, аддзяляла агароджа з кратаў паміж мураванымі слупкамі, якая атачала святыню. У святочныя дні ў касцёл прыходзіла школьная моладзь у шыхце і са сцяжком.

На фасадзе касцёла ў 1938 годзе была ўстаноўлена мемарыяльная дошка ў памяць **Людвіка Нарбута**, вучня школы піяраў, героя студзенскага (1863) паўстання. Цяпер няма агароджы, як таксама і дошкі, а касцёл у 1996 годзе перададзены праваслаўным.

У тым жа касцёле ў 30-я гады апрача раней названых ксяндзоў рэктарамі душпастырамі працавалі: **а. Людвік К. Русек**, **а. Антоні Трацяк**, **а. Аўгустын Ступнік (Stenpnik)**, **а. Юлій Павел Альшэўскі**, **а. Генрык Мішкурка** і са жніўня 1939 г. **а. Станіслаў Каласанты Роек**, апошні лідскі піяр і шматгадовы пробашч у фарным касцёле, які памёр у Лідзе ў 1996 г. і пахаваны побач з касцёлам. За касцёлам ксяндзоў піяраў спачатку знаходзілася **4-х класная мужчынская Купецкая гімназія**, ператвораная ў 1934 г. у **каэдукацыйную 4-х гадовую Гандлёвую школу**, якую называлі “гандлёўкай”. Пра тую школу, настаўнікаў і вучняў абшырна піша ў сваёй кніжцы **В. Нарушэвіч**, выпускнік гэтай школы.

Тут жа за “гандлёўкай” пад № 70 **Шымон Зальдовіч** меў друкарню, майстэрню штэмпеляў і пераплётаў. У Зальдовіча друкаваліся “**Wiadomoscie Lidzkie**”, “**Ziemia Lidzka**”, “**Вясковы лірнік**” “**Кароткі турыстычны праваднік па Лідскім і Шчучынскім паведах**” **А. Гржымалы** – **Пшыбыткі**, “**Прыпавесці**” лідскага паэта **Я. Альбірта**, а таксама часопісы на мове ідыш.

Паблізу друкарні знаходзілася невялікае кіно “**Маленькае**”, якое належала **Яблонскаму**. Яно было адкрыта неўзабаве пасля пажару “Нірваны”.

Участак з № 72 належаў нашчадкам **Папірмейстара**. Яго займаў найстарэйшы лідскі бровар, які існаваў ад 1874 г., тартак (лесапілка)

і млын. Апрача піва гэтая фірма вырабляла халадзільныя напоі.

Пад адрасам Сувальская, 74 **Казімір Інгялевіч** меў вытворчасць цукраў (цукрыдаў).

Лідскі аддзел **Віленскага гандлёвага банка** размяшчаўся ў доме № 84.

Побач была пякарня **Давіда Гяршэвіча**.

Браты Марак і Шымон Пупко былі ўладальнікамі бровара, які існаваў з 1876 г.

Апрача піва гэтая фірма вырабляла халадзільныя напоі і ліманады. Асабліва выдатнай была “ананасаўка” з кавалачкамі ананасу. Тэрыторыю бровара пры Сувальскай, 88 займалі тры вялікія гмахі. А комін, мабыць, быў ці не найвышэйшай будаўнічай канструкцыяй у Лідзе. Акрамя таго там працаваў вальцовы млын і тартак.

Бровар працуе і зараз. Прадукцыя высокай якасці. Піва вядомае не толькі на абшарах Беларусі. Надзвычай высокую якасць мае і лідскі квас.

У драўляным доме. Сувальская, 90 знаходзілася Паштова-тэлеграфная установа, т. зв. Старая пошта, перанесеная ў 1938 г. у новы будынак па вул. Міцкевіча. У гэтым доме, паказаным на фота 12, размяшчалася таксама прыватная **Жаночая школа Кравецка-белашвейнага саюза надомнай працы жанчын і швейная майстэрня В. Жаўнерчыка**, якая вырабляла абутак пад лыжы, пад канькі, а таксама парусінавы і дамскі.

Фота 13 паказвае дом № 92, які належаў **Малеўскай**. У тым доме ў 1934-35 гадах жыў з бацькамі аўтар гэтага артыкула. На здымку я стаю каля бацькі.

12. Старая пошта

За домам № 92 цягнуліся пераважна драўляныя жылыя дамы, а ў іх невялікія эксплуатацыйныя памяшканні.

Пад № 124 **Міхал Лапко** з 1922 г. трымаў **шавецкую майстэрню**.

Эдмунд Тубілевіч у 1937 г. адкрыў **краму з вяндрлінамі**, якая знаходзілася пад № 134.

Перад вул. Пастаўскай стаяў будынак

13. Дом № 92 на вул Сувальскай

яўрэйскага шпіталя (Сувальская, 130), а ў глыбіні направа, бліжэй да Лідзейкі быў **кірнут (яўрэйскія могілкі)**.

Гандлёвы млын “Хіцім” – кааператыў з аймамі пірамі - меў адрас Сувальская, 140.

Ліцейны завод і фабрыка сельскагаспадарчых машын “Бенланд” займалі ўчастак з № 142.

Другі, большы, ліцейны завод і вытворчасць сельскагаспадарчых машын **братоў Я. і Э. Шапіраў**, заснаваныя ў 1900 г. **Юдалем Лейбам Шапірам** размяшчаліся па № 170, сёння гэта ААТ “Лідсельмаш”.

На канцы горада па адрасу Сувальская, 182, была пабудавана **Дзяржаўная рамесна-прамысловая школа**, якая займала двухпавярховы драўляны будынак. Навукі ў ёй набіралася каля 110 вучняў.

Перад пераездам чыгуначнай лініі **Ліда-Маладзечна** закончвалася вуліца Сувальская, пераходзячы ў вуліцу Віленскую, яна сёння называецца вул. Свядлова.

Аўтар артыкула **Лех Цехановіч** (злева) і **Лех Макрэцкі** (або **Польшча**) у Лідзе ў 2004 годзе (друкуецца ўпершыню).

Гэта ўсё – незваротная мінуўшчына, не цалкам забытая.

Лех Цехановіч, Польшча.

Гісторыя лідскіх вуліц і пляцаў

Вуліца Сувальская 1936-39 гг.

паводле рэкламных праспектаў

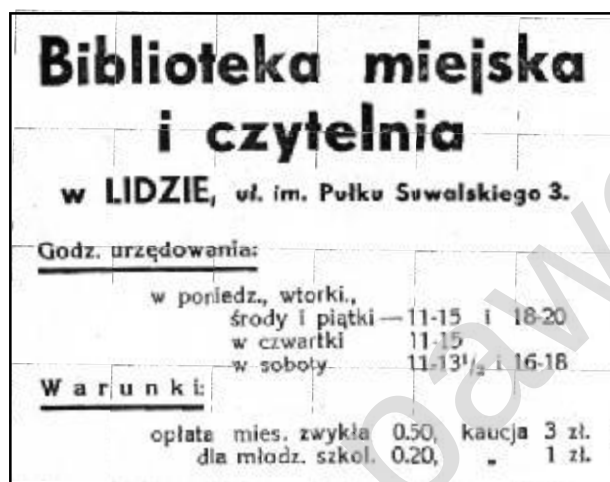
Левы бок.

Сувальская, 1. Магістрат - гарадская ўправа. Дантыст Радуньска-Наваградская.

Сувальская, 3. Гарадская ўправа. Бурмістр-тэл. 42, віца-бурмістр-тэл. 13.

Бібліятэка і чытальная зала.

Рэдакцыя часопіса "Ziemia Lidzka" (1939 г.)

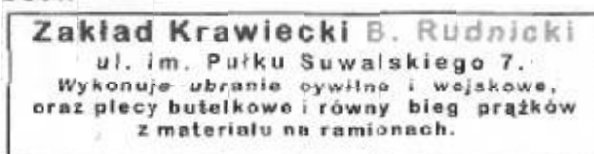
Сувальская, 5. Бар "Зямянскі" Браніслава Бароўскага.

Рэстаран "Mysliwska" ("Паляўнічы").

Праход на вул. Мацкевіча.

Сувальская, 7. Швейнае прадпрыемства Б. Рудніцкага.

Кандытарская Канопкі.

Крама цацак Канцэленбогена.

Крама гатовай вопраткі.

Гатэль "Гранд" Б. Ландо.

Фатаграфія Мюлера.

Сувальская, 9. Механічная фабрыка вэнджанасяў Аляксандра Вярсоцкага. Вэнджанасці да святаў. Найлепшыя гатункі каўбасаў. Заснована ў 1919 г. Тэл. 7.

Хлебная крама.

Каўбасная крама.

Сувальская, 11. Крама з каланіяльнымі таварамі, вінамі, гарэлкай і лікёрамі Міхала Баркоўскага.

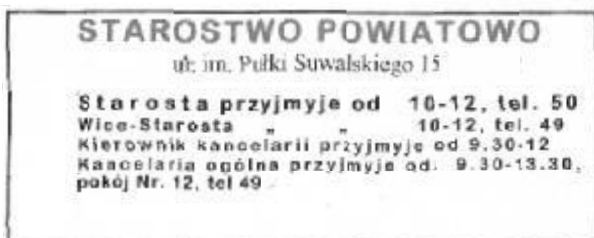
Адвакат Якуб Вагнер, тэл. 116.

Сквер Збаўцы. За ім у гыбіні:

Сувальская, 13. Фінадзел падаткаў і фінансавых аплатаў, тэл. 45.

Фінадзел акцызаў і дзяржаўных манаполій, тэл. 134.

Сувальская, 15. Павятовае староства. Стараста-тэл. 50. Віца-стараста, тэл. 49. Павято-

выя доктар, архітэктар, камісар аховы лясоў.

Мадэль авіяцыйнай бомбы.

Вуліца 3 траўня.

Сувальская, 19. Кандытарская “Амерыка”, шырока вядомая пад назвай “Амерыканка”. На другім паверсе “Кола полек”.

Крама А. Цыдаровіча па продажу бензіну, аліваў, кіслароду і карбіду. Склад аптэчны і касметычны.

A. CYDEROWICZ, Suwalska 19.
Koncesja: Skład apteczny i kosmetyczny. Sprzedaż: Benzyna i smar dla samochodów. Tlen i karbid Kryształ: Żarówki elektr. Nesesery podróżne. Fotograficzne przyrządy i aparaty. Optyka.

Крама паперы і пісьмовых прыладаў С. Матэцкага.

Зубны доктар Мойжаш Дварэцкі, абсалвент Стаматалагічнай акадэміі ў Варшаве, тэл. 176. Дантыст М. Дварэцкая.

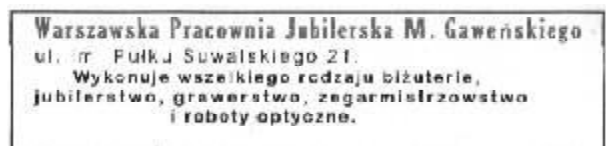
Сувальская, 21. Крама: тавары прадуктовыя і каланіяльныя, віны і гарэлка братаў Вінаградавых.

Рэстаран “Брыстоль” братаў Вінаградавых.

Крама “Электрарад” М. Крыгеля і М. Жыжамскага, новыя стэрэафанічныя прыёмнікі Філіпса, радыё- і электратэхнічныя тавары (1937).

Варшаўская ювелірная майстэрня М. Гавенскага.

Віленскі склад футра (з 10.10.1936) і футры

ды капелюшы дамскія Л. Златковіча.

У двары рэстаран “Варшавянка” Ігнацыя Расікона. Заснаваны ў 1936 г.

Сувальская, 23. Тавары электратэхнічныя братаў М. і М. Палячакаў.

Сувальская, 27. Старая аптэка Левінсона ў доме Бергмана.

Крама мэблі.

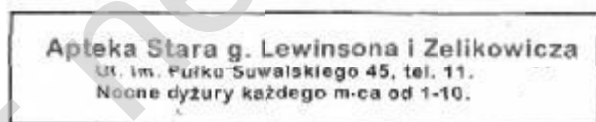
Рынак. Вул. Гандлёвая.

Сувальская, 29. Ювелірныя паслугі і рамонт гадзіннікаў А. Арановіча (1937).

Сувальская, 43. Хлебная крама.

Сувальская, 45. Старая аптэка Левінсона і Зеліковіча, тэл. 11.

Унутраныя хваробы. Доктар Ісаак Кантор, тэл. 123.

Сувальская, 47. Парфюмерная крама “Астра” І. Барана. Тавары касметычныя, перавязачныя і фатаграфічныя. З’явіўся вясной 1939 г.

Дантыст Бярловіч - Жыжэмская.

Сувальская, 55. Крама галантарэйная і гатовай вопраткі "Галіна" Міхала Слюсарчыка, адчыненая ў 1935 годзе.

Крама Якуба Вінера, філіял кандытарскай. **Выезд з рынку.**

Сувальская, 59. Тавары мануфактурныя (шаўковыя) Г. Ноймана і М. Рэзніка. Сукны камвольныя, шаўковыя, дываны, дарожкі, ходнікі.

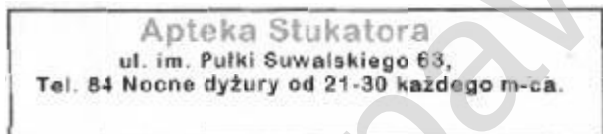

Крама він і гарэлкі "Пратэр" Яна Межвы. Заснаваны ў 1923 г.

Кааператыў Таварыства спажывцоў.

Сувальская, 61. Піўная.

Сувальская, 63. Аптека Стукатара, тэл. 84.

Дантыст Ганна Стукатар, тэл. 84.

Хваробы горла, вуха і носа, доктар Л. Берлінерблаў.

Вуліца Школьная.

Сувальская, 65. Гатэль Варшаўскі.

Жаночыя хваробы. Доктар Галамбіоўскі, тэл. 58.

Прадстаўніцтва польскай дзяржаўнай латарэі, дырэктар Х. Ажахоўскі.

Сувальская, 71. Фельчар Р. Зарцын.

Сувальская, 75. Фельчар А. Гурвіч. Акушэрка Гурвіч. Акуліст Р. Зарцын.

Сувальская, 77. Скуравыя і венерычныя хваробы, доктар Вольфавіч, тэл. 90.

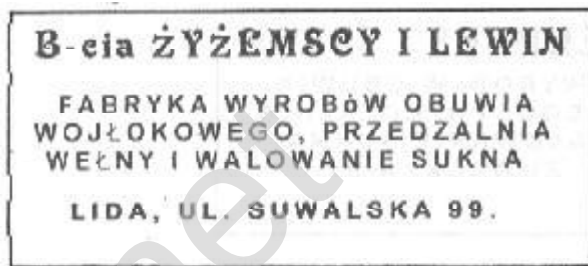
Сувальская, 81. Слясарна-механічная майстэрня В. Якубоўскага.

Сувальская, 83. Павятовая класіфікацыйная камісія пры скарбовай управе.

Сувальская, 85. Дантыст Р. Пупко.

Сувальская, 95. Назіральная вежа і гаражы Дабраахвотнай пажарнай дружыны.

Сувальская, 99. Фабрыка лямцавага абутку, воўнапрадзільная фабрыка, укатка сукна братаў Жыжэмскіх і Левіна.

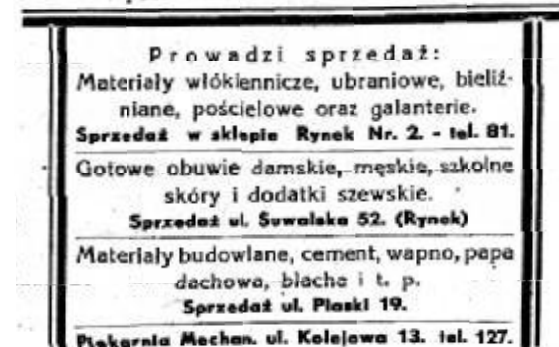
Сувальская, 107. Павятовая тэлефонна-тэлеграфная ўправа - тэл. 97, 23. Клуб РРВ.

Сувальская 109. Фельчар В. Жыленас.

Сувальская, 111. Майстэрня помнікаў і вырабаў з цэменту Х. Крайновіча.

Сувальская, 125. Крама прадуктова-каланіяльная "Адзінства" ("Jednosc"). Асноўнае

Sklepy spożywczo kolonialne:
1). Suwalska 6. 2). Rynek 2. тэл. 81. 3). Piaski 19.
4). Żeligowskiego 11. 5). Suwalska 125. 6). Kapit. Miennickiego 4. 7). Wyzwolenie 52.
8). M-ko. Żyrmuny.

бюро знаходзілася на вул Мацкевіча, тэл. 143. Крамы знаходзіліся па васьмі адрасах, у тым ліку па адрасах на Сувальскай: Сувальская, 125 і Сувальская, 6.

Сувальская, 127. Ремонт рухавікоў, паравых машын і сельгасабсталявання Пятра Бянкевіча.

Сувальская, 131. Піўны бар “Лідзянка” В. Кажанеўскага.

Хлебная крама.

Сувальская, 133. Крама вэнджанасцяў і каўбас Зыгмунта Капроўскага

Прадуктовыя тавары, газеты і часопісы В. Сушынскай, філіал кандытарскай.

Вуліца Крупаўская.

Праваслаўныя могілкі і царква.

Сувальская, 137. Бюро вымярэнняў (абмераў).

Гарадская электрастанцыя.

Правы бок.

Сувальская, 2. Шавецкая майстэрня Антонія Кужмы і Антонія Хведанека. Заснована ў 1930 г.

Шпалерная майстэрня А. Дубчанскага.

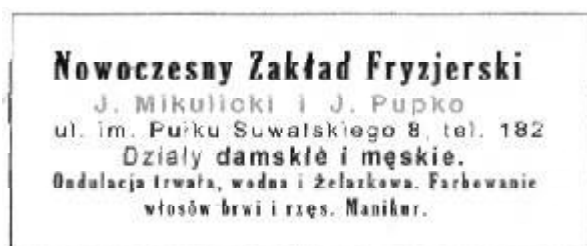
Сувальская, 4. Скарбовая каса.

Сувальская, 6. Кнігарня і пісьмовыя прылады Марыі Шкоп, пазней Сабіны Шкоп. Заснована ў 1907 г.

Крама прадуктова-каланіяльная “Адзінства” (“Jednosc”).

Сувальская, 8. Сучаснае прадпрыемства - цырульня Ю Макуліцкага і Ю. Пупко. Тэл. 182.

Крама прадуктова-каланіяльная Л. Гайфуса з паўднёвай садавіной і слодычамі.

Сувальская, 10. Кінатэатр “Эдысон” Натана Левіна, М. Алькеніцкага і А. Мясніка.

Друкарня Ю. Каплінскага.

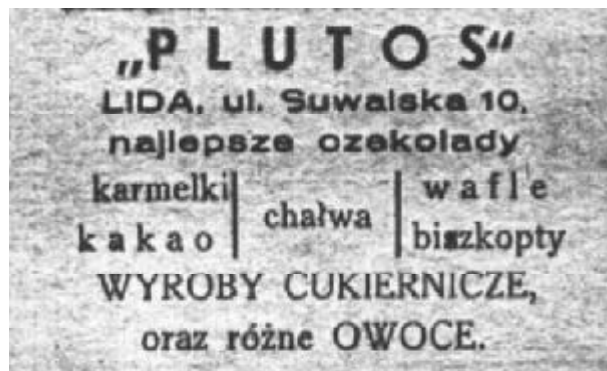
DRUKARNIA
J. Kaplińskiego
LIDA
ul. Suwalska Nr. 10.

Wykonuje wszelkie roboty
w zakres drukarstwa
wchodzące.

CENY DOSTĘPNE.

Крама “Плутас”. Садавіна, слодычы, тавары каланіяльныя.

Сувальская, 12. Крама Ёселя Ражанскага. Швейныя машыны, равары, музычныя інструменты радыёпрыёмнікі.

Сувальская, 14. Спецыяльная майстэрня ювелірна-гравіравальная М. Крашынскага.

**SPECJALNA PRACOWNIA
JUBILERSKO-GRAWERSKA
M. KRASZYŃSKIEGO
Lida, ul. p-ku. Suwalskiego 14.**

Электратэхнік Х. Ажахоўскі.

**KONCESJON. ELEKTROTECHNIK
Ch. Orzechowski
ul. im. Pułku Suwalskiego 14.
Wykonuje wszelką instalację
elektryczną siły i światła. Oraz na-
prawa wszelkich grzejników elektrycz.**

Фотастудыя А. Глаўбермана.

Каланіяльныя тавары і слодычы Далінкі.

Крама абутку С. Шварца.

Вуліца Турэцкая.

Сувальская, 20. Кафельная фабрыка "Не-
пер". Будаўнічыя матэрыялы. Шымон Пупко і
сыны. Тэл. 107.

**Materiały Budowlane i Fabryka Kafli „NESIER”
Sz- PUPKO i S- wie
Lida, ul. Suwalska Nr. 20, telef. Nr. 107.
Poleca wszelkie materiały budowlane i malarskie
oraz kafle własnego wyrobu najwyższych
gatunków po cenach konkurencyjnych.**

Сувальская, 22. Хрысціянскае пашывачнае
прадпрыемства К. Хутны - 2 паверх.

**CHRZESCIJANSKI ZAKŁAD KRAWIECKI
K. CHUTNY
Lida, im. Pułku Suwalskiego 22
(1-sze piętro)
Wykonuje ubrania solidnie i rzetelnie**

Адвакат Ізраел Каміёнскі, тэл. 136.

Вуліца Шкляная.

Сувальская, 30. Цукерня (кандытарская)
"Кракавянка" Е. Цукерніка, тэл. 60.

**CUKIERNIA E. Cukiernika
Lida, Suwalska 30 tel. 60.
NAJLEPSZE WYROBY
cukiernicze i piekarskie**

Сувальская, 38. Крама фабрыкі "Ардаць".
Вуліца Камерцыйная.

Сувальская, 40. Лідскі сельскагаспадарчы
сіндыкат. Кіраўнік І. Чацвярцінскі. Заснованы ў
1929 г.

Фотастудыя Л. Залмана.

Сувальская, 42. Двухпавярховы цагляны
дом Фрумы Крэіны Лютовіч ды Пецябургер.

На 1-м паверсе шавецкая майстэрня Галу-
бовіча і слясарная майстэрня Шульмана.

Крама З. Гольдвасара. Швейныя машыны,
равары, грамафоны, патэфоны, музычныя інстру-
менты.

Крама тканінаў Б. Ковенскага.

Хрысціянская крама абутку Ю. Ліпінскага.

Сувальская, 44. Віленскі склад футраў Л.
Златковіча.

**WŁASNA WYTWÓRNIĄ FUTER DAMSKICH
HURT WILEŃSKI DETAL
SKŁAD FUTER
L. ŻŁATKOWICZ
LIDA, UL. SUWALSKA 44.
NAJNOWSZE MODELE CENY KONKUR-
REncyjne
Otrzymaliśmy nowy transport kapeluszy
Skład przenosi się od 10 X. r. b.
na ul. SUWALSKA 21.**

Электратэхнік Л. Фердман. Рамонт элект-
ра- і радыёпрыбораў.

**Artykuły Elektrotechn. i Radiowe
Elektrotechnik Koncesjonowany
L. FERDMAN
Lida, ul. Suwalska Nr. 44.
Poleca: aparaty radiowe, żarówki, liczniki, dzwonki elektryczne
i grzejniki, oraz materiały instalacyjne i żyrandole.**

Вуліца Пераца.

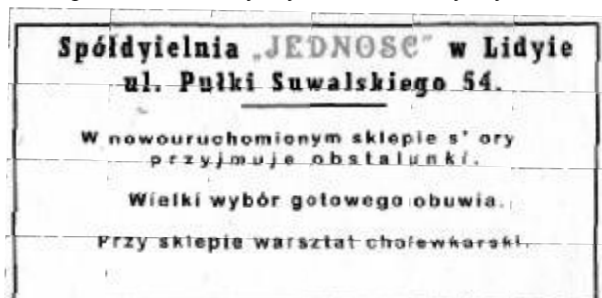
Сувальская, 46. Дантыст Бор-Хвідавіцкая.
Кнігарня і склад пісьмовых матэрыялаў
Уладзіслава Пугачэўскага. Заснавана ў 1920 г.
Малочная крама.

Вуліца Лідская (цяпер Таўляя).

Сувальская 52. Крама. Механічная фаб-
рыка вэнджанасцяў Андрэя Радзевіча, тэл. 24.
Заснавана ў 1918 г. Узнагароджана залатым
медалём на выставе 1931 г..

**Mechaniczna Wytwórnia Wędlin
Andrzej Rodziewicz
Lida, ul. im. Pułku Suwalskiego Nr. 52
Telefon 24.
Za wysoki gatunek wyrobów masarskich
firma nagrodzona złotymi medalami w kraju
i za granicą.**

Гандлёвы цэнтр Малочнага таварыства.
Сувальская, 54. Кааператыў “Адзінства”.
 Выбар гатовага абутку. Рамонт абутку.

Доктар Міхал Каплан. Хваробы нутраныя і нярвовыя. Тэл. 219.

Сувальская, 58. Майстэрня слясарна-такарная і механічная І. Няцецкага. Заснавана ў 1937 г.

Крама спажывецка-каланіяльная.

У двары ў доме Длускага кінатэатр “Эра”.

Школа дападрыхтоўкі спецыяльная і звычайная № 3.

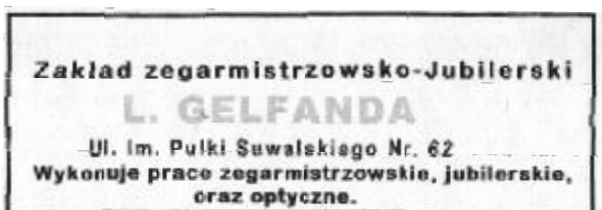
Доктар Аляксандр Пружанскі. Хваробы жаночыя і вонкавыя.

Сувальская, 58 б. Польскае абутковае таварыства “Бата” (“Баця”).

Сувальская, 60. Книгарня Р. Мацецкай.

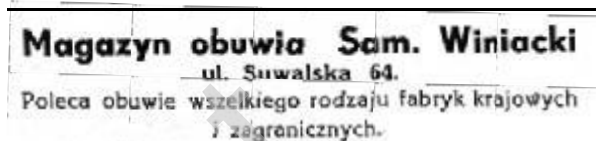
Сувальская, 62. Прадпрыемства гадінні-кава-ювелірнае Л. Гельфанда.

Сувальская 64. Книгарня В. Пугачэўскага і склад пісьмовых матэрыялаў.

Абутковая крама Сам. Віняцкага.

Прадпрыемства кушнерска-шапачна-гафтавальнае А. Чорнага (у двары).

Рэнтген. Доктар Лявон Кац. Тэл. 22.

Дзіцячыя хваробы. Доктар Эйзенберг-Кац. Тэл. 22.

Сувальская, 66. Атэльє і крама дамскіх капялюшыкаў Браніславы Гойлы. Заснована ў 1931 годзе.

Фотастудыя Баршанскага Е., 1936 г.

Дантыст М. Драпкін-Каток.

Сувальская, 68. Прыватная 6-класная, усеагульная школа манахаў-піяраў.

Язэпаўскі касцёл.

4-х класная гарадская Купецкая гімназія. Піяры раней займалі тэрыторыю, якую ў 1938 годзе займалі дамы № 62-72 Хазановічаў, Каманецкіх, Каткоў, Сапатніцкіх, Зяльдовічаў і Папірмейстараў.

Сувальская, 70. Друкарня Шымана Зяльдовіча.

DRUKARNIA
i wytwórnia stempli

Sz. ZELDOWICZ
Lida, Suwalska 70

przy drukarni
INTROLIGATORNIA

Рэдакцыя газеты "Lider najs" ("Лідскія навіны", ідыш). Рэдактар Юзаф Альбірт. Тэл. 57.

„LIDER NAJS” „Nowiny
Lidzkie”

Redakcja
Ul. pułku Suwalskiego 70 tel. 57.

redaktor **JÓZEF ALBIRT**
Przyjmuje wszelkie anonсы, reklamy, oraz gratulacje i nekrologi.
Pismo rozpowszechnione na woj.
Nowogródzkie i Wileńskie

Кінатэатр "Маленькі" Яблонскага.

Сувальская, 72. Піўзавод, саладоўня, тартак і вытворчасць газаваных водаў нашчадкаў Папірмейстара. Заснаваны ў 1874 г. Тэл. 74.

BROWAR
spadk.

J. PAPIRMEJSTRA
egz. od r. 1871
LIDA, ul. Suwalska Nr. 72, tel. Nr. 74.

Wytwarza wysokie gatunki
piwa i napojów chłodzących

BROWAR
spadk.

J. PAPIRMEJSTRA
egz. od r. 1871
LIDA, ul. Suwalska Nr. 72, tel. Nr. 74.

Wytwarza wysokie gatunki piwa
i napojów chłodzących.

BROWAR, TARTAK
i wytw. wód gazowych

Spadk.
J. PAPIRMEJSTER

Lida, Suwalska 72, tel. 74

BROWAR
Spadk.

J. PAPIRMEJSTRA
Lida, im. Pułku Suwalskiego 72.
tel. 74.

Wytwarza wysokie
gatunki piwa i na-
pojów chłodzących

Сувальская, 74. Фабрыка цукраў Казіміра Інгялёвіча. Заснавана ў 1934 г.

Межавы прысяжны Генрык Пашкоўскі, пак. 7.

Маер Станіслаў - сакратар іпатэчнага аддзелу ў Лідзе, акружнага суда ў Вільні. Тэл. 2.

Натарыюс Юзаф Дваракоўскі. Тэл. 77.

Натарыюс Вінцэнт Папкоўскі пры іпатэчным аддзеле. Тэл. 131.

Сувальская, 84. Лідскі аддзел Віленскага прыватнага гандлёвага банка. Тэл. 12.

WILEŃSKI PRYWATNY BANK HANDLOWY S.A.
Założony w 1873 r.
INSTYTUCJA CENTRALNA W WILNIE
BANK DEWIZOWY
ODDZIAŁ W LIDZIE
ul. im. Pułku Suwalskiego 84, tel. 12

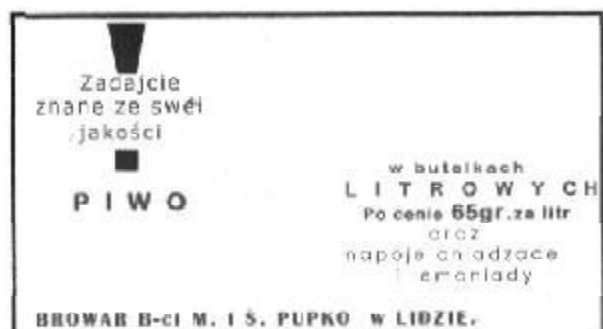
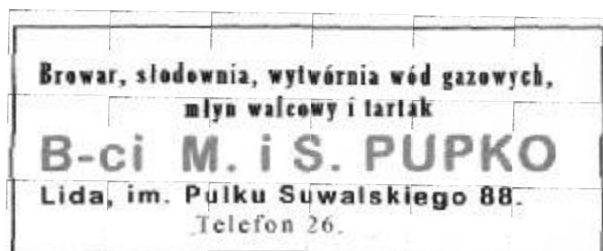
*Załatwia sprawnie i tanio
wszelkie operacje, wcho-
dzące w zakres bankowości.*

Доктар Агушэвіч-Брамс. Дзіцячыя хваробы. Кварцавая лампа. Тэл. 133.

Пякарня Давыда Гершавіча.

Сувальская, 86. Доктар Адольф Левінсон. Унутраныя хваробы. Тэл. 264.

Сувальская, 88. Піўны завод, вытворчасць газаваных водаў, вальцовы млын, механічная лесапілка братоў М. і С. Пупко. Заснаваны ў 1876 г. Тэл. 26.

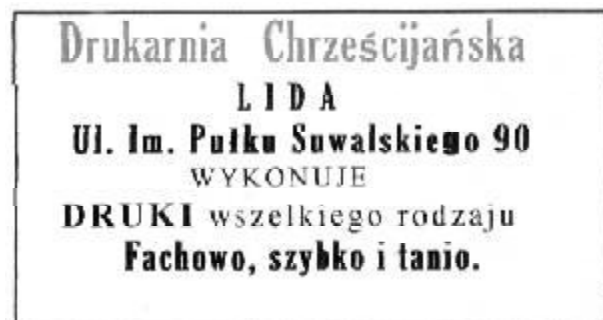

Сувальская, 90. “Старая пошта”. Тератарыяльная паштовая ўправа “Ліда-1”. Тэл. 139.

Раённая ўправа тэлефонна-тэлеграфная. Тэл. 97, 23.

Хрысціянская друкарня.

Прыватная кравецка-бялізнярская жаночая школа Саюза надомнай жаночай працы.

Шавецка прасоўня В. Жаўнерчыка.

Сувальская, 92. Дом Малеўскіх.

Сувальская, 94. Дом Вітажэнца.

Сувальская, 118. Радыёстанцыя Яна Шчэпаняка з пазыўнымі SPIBX.

Сувальская, 124. Шавецкая майстэрня Міхала Лапко. Заснавана ў 1922 г.

Сувальская, 130. Яўрэйскі шпіталь. Заснаваны ў 1908 г.

Сувальская, 134. Крама вэнджанасцяў Эдмунда Тубялёвіча. Заснавана ў 1937 г.

Сувальская, 140. Гандлёвы млын “Хіцім”.

Сувальская, 142. Жалезаліцейны завод і фабрыка “Benland”. Тэл. 87.

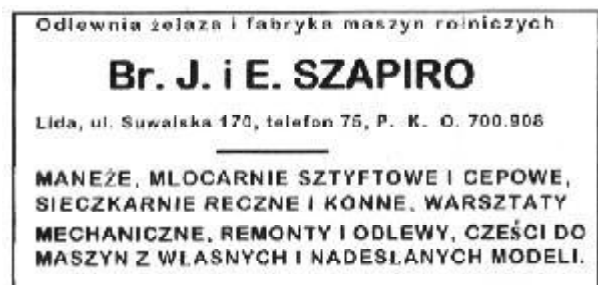

Вуліца Пастаўская.

Сувальская, 162. Механік Пётр Вяргейчык.

Сувальская, 170. Жалезаліцейны завод і фабрыка сельгасмашын братоў Ю. і Е. Шапіраў. Заснаваны ў 1900 г. Тэл. 75.

Сувальская, 182. Дзяржаўная рамесная (механічная) школа. Двухпавярховы драўляны будынак.

Сабрала і апрацавала
Наталля Сліўкіна.

ЛІДСКАЕ ПІВА

Піўзавод Пупко

1. Зараджэнне піўной справы на Лідчыне

У Вялікім Княстве Літоўскім піва з'явілася ў 14 ст. У 1546 г. была ўведзеная пасада *піўнічага ВКЛ*. Першым піўнічым быў **Мікіта Мікалаевіч**, ён кіраваў вялікакняжскімі піўніцамі і пастаўкамі піва да стала Вялікага князя (*ЭГБ, т. 5, с. 509*).

У 16 стагоддзі на нашай зямлі з'явіліся бровары. У кожным прыстойным маёнтку меліся свае саладоўні, дзе "гадавалі" солад, неабходны пры варэнні піва. У гарадах солад рыхтавалі на продаж адмысловыя рамеснікі-саладоўнікі. У Смаргоні ў 1621 г. рыхтавалі солад пшанічны, жытні, ячменны, рысавы, з турэцкага аўсу. (*ЦДГА Літвы, Ф. 525, воп. 8, с. 1193, арк. 7*).

Піва любілі ўсестаны. Ужывалі піва пасвятых і на вялікіх сямейных урачыстасцях. У вёсках піва варылі з ячменю, у некаторых выпадках з прапражаных сухароў з дадаткамі ячменю, хмелю, мёду, духмянай травы. Склад кампанентаў і тэхналогія падрыхтоўкі піва вызначаліся народным каляндаром, у залежнасці ад гэтага піва атрымлівала назву: пакроўскае, змітраўскае, міхайлаўскае, мікольскае. Вядомыя былі таксама піва шляхецкае, манастырскае і сакавіцкае.

У 16-18 стагоддзях піваварства ў ВКЛ хутка развівалася, бровары з'явіліся ў Гародні, Мастоках, Наваградку, Шчорсах, Ашмяне, Слоніме. Лідскія мяшчане права на будаўніцтва піўных заводаў атрымалі разам з магдэбургскім правам у 1590 г., але з умовай: *"Для бяспекі ад агню соладавы і піўныя заводы павінны будавацца ўбакі ад горада"*. У 1680 г. у Лідзе 19 мядовых, гарэлачных і піўных корчмаў, 10 з іх утрымоўваліся хрысціянамі, 9 - габрэямі. У дваццатых гадах 19-га стагоддзя па ўспамінах паручніка лейб-гвардыі Фінляндскага палка Андрэя Розена на Лідчыне частавалі нямецкім сакавіцкім півам. Яшчэ ў 1863 г. разглядалася ў судзе справа аб таемным правозе піва Яўсеем Левіным і Бярко-вічам. Гэта ўскосна сведчыць аб адсутнасці на той час мясцовага бровара.

Дакладна, піўныя заводы з'явіліся ў Лідзе толькі ў другой палове 19 стагоддзя, прычым адразу тры. Першы піўны завод быў пабудаваны ў 1863 г. Гэта выпякае з прашэння, якое падалі мяшчане **Эйля Айзікавіч Ландо** і **Давыд Юдзелевіч Камянецкі** ў Будаўнічае аддзяленне Віленскага Губернскай управы:

"Всепресветлейшій державный, Великий Государь Императоръ Александръ Николаевичъ самодержецъ всероссийскій, государь всемилостивыйшій. Просятъ обыватели г. Лиды мещане Эйля Айзиковичъ Ландо и Давидъ Юделевичъ Каменецкій

о ниже следующем: Имья в г. Лидѣ на собственном плацѣ деревянный пивоваренный заводъ, существующий уже пять лѣтъ, и, желая переделать его на винокуренный таковой, а для пивоваренного завода сдѣлать при оном новую деревянную же пристройку, представляемъ при семъ планъ мѣстности и строений и всеподданнейше просимъ к сему прошенію Давы повелено было представляемый планъ утвердить и разрешить намъ возведение предполагаемой пристройки.

1863 года августа 27 дня."

У другой палове 19-га стагоддзя быў пабудаваны піўны завод у фальварку Дворышча Лідскага павету. (*Волости и важнейшие селения Европейской России. Вып. V. Спб. 1886, с. 19*). Вядома, што ў 1868 годзе арандатар фальварка Дворышча Віктар Міхайлавіч Петухоў перадаў піўзавод у арэнду аднаму з сялянаў. (*ЦДГА Літвы, ф. 525, воп. 1, с. 1270, арк. 43-45*.) Будынак завода быў з дрэва. (*ЦДГА Літвы, ф. 525, воп. 1, с. 1270, арк. 131*). Вядома, што завод працаваў яшчэ ў 1880-я гады. (*Там жа.*) Звесткі пра яго далейшы лёс пакуль адсутнічаюць.

2. 1874 - 1876. Носель Пупко будзе піўны завод

У 1874 г. Я. Л. Папірмейстар заснаваў другі піўны завод у Лідзе, а ў 1876 г. лідскі мешчанін Носель Зелікавіч Пупко запусціў трэці піваварны завод. Завод Ландо і Камянецкага неўзаметку знік у 70-х гадах 19-га стагоддзя, піўзавод Папірмейстара ў 1944 г. быў перабудаваны ў камбінат харчовых канцэнтратаў, а піўзавод Носеля Пупко з часам ператварыўся ў АТЗТ **"Лідскае піва"** - самае знакамітае піўное прадпрыемства Беларусі.

Носель Зелікавіч Пупко, таксама як Эйля Ландо, Давыд Камянецкі і Якуб Папірмейстар, быў лідскім яўрэем. Прозвішча Пупко - было самым распаўсюджаным і шматлікім сярод жыхароў горада. У 1838 г. пры выбарах кагальных і рабіна сярод 89, якія галасавалі, чацвёрта былі з прозвішчам Пупко: Хаім-Груна Ноткавіч, Ёсель Вольфавіч, Ёсель Ханонавіч і Янкель Арэлавіч (*НГАБ у Гародні. Ф. 2, воп. 3, арк. 12-15*). У 1903 г. у горадзе жылі 92 сям'і з прозвішчам Пупко, тады як Лютовічаў было 35, а Палячакаў - 20. У сукупнасці яўрэяў з прозвішчам Пупко ў горадзе жыло каля 500 чалавек, гэта амаль 5 % гарадскога насельніцтва. (*НГАБ у г. Гародні. Ф. 1574, воп. 2, с. 2-4*).

29 сакавіка 1873 г. Носель Пупко атрымаў згоду Лідскай павятовай паліцэйскай управы на будаўніцтва

піўнога завода на ўласным участку па вуліцы Віленскай.

Свидетельство № 12794.

Дано настоящее свидетельство из Лидского Уездного Полицейского Управления, вследствие постановления сего 29 марта 1873 года состоявшегося, еврею жителю города Лиды Носелю Зеликовичу Пупко в том, что как по штатному осмотру оказалось, пустопорожний плац его Пупка, расположенный в городе Лиде со стороны Виленской улицы, возле реки Лидзеи, имеет пространство длины 150 саж. и ширины 13 саж., по бокам его тоже пустопорожние плацы дворян Остроуха и Потриковской и, что за тем на постройку на этом плацу, близ речки Лидзеи, пивоваренного завода со стороны полиции препятствий не имеется. В чем, подписываясь, приложением казенной печати по просьбе Носеля Пупки, удостоверяется.

Августа 28 дня 1874 года подписали:

И. д. Уездного Исправника Деркаев и

И. д. секретаря (неразборчиво) (М.П)

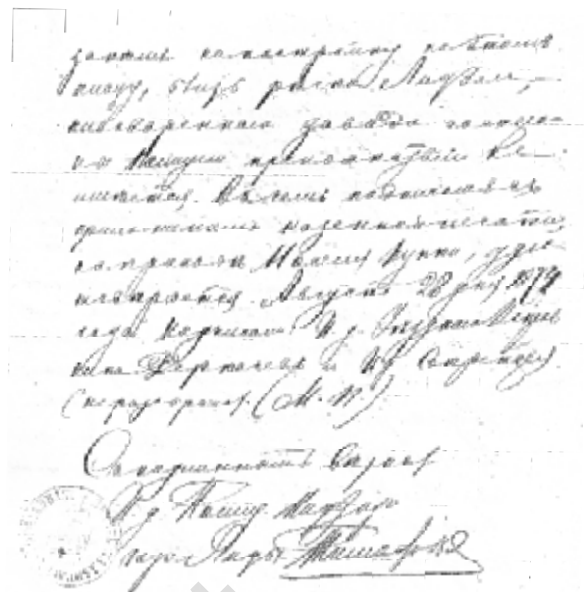
С подлинным верно.

И. д. Полиц. Надзир. города Лиды Тимофеев

Печать надзирателя города Лиды.

(ДГА Літвы. Ф. 382, воп. 2, с. 758. арк. 7.)

З гэтага пасведчання выцякае, што ў 1873 г. Носель Пупко атрымаў згоду паліцыі на будаў-ніцтва піваварнага завода на незабудаваным участку, які належаў яму, плошчай 1950 квад-ратных сажаняў, што раўназначна 88,5 соткам. Але з сведчання зусім не відно, што завод функ-цыянаваў. У жніўні 1874 г. пляц Пупко быў яшчэ пустапарожнім, г. зн. незабудаваным, да будаў-ніцтва піўнога завода Н. Пупко мог прыступіць

Пасведчанне ад 28.08.1874 г.

увесну 1875 г. І толькі ў 1876 г. была зварана першая партыя піва. Дата гэтая выкладзеная цэглай на заводскім коміне “Сущ. с 1876” і зафіксаваная на першых фірмовых этыкетках.

Разам з тым, у 90-х гадах Носель Пупко ў перапісцы неаднаразова сцвярджаў, што “піва-варны мой завод у г. Лідзе існуе з 1873 года”; “завод дзейнічае з 1873 года”. Сярод даследчыкаў Лідскай піўной справы гэтыя сцвярджэнні спа-радзілі надзеі адсунуць дату заснавання завода на 1873 г. Для гэтага

Корпус завода з надпісам на коміне: “Сущ. с 1876”

досыць было адшукаць у архівах дазваленчыя пасведчанні Віленскай акцызнай управы. Але за мінулыя 130 гадоў дакументы не знайшліся.

3. 1893-1900. Н. Пупко пашырае вытворчасць, прасоўвае прадукцыю на аддаленыя рынкі збыту.

Аб першых шасці гадах піваварства на заводзе нічога невядома. У 1882 г. паведамляецца, што Носель Пупко мае ўласны піваварны завод па Віленскай вуліцы з 4 пакоямі, 2 уваходамі. У 1892 годзе гадавы абарот бровара складаў 1500 рублёў, а сума чыстага прыбытку за год - 150 рублёў. (*ДГА Літвы. Ф. 517, с. 1712, арк. 39, 40*). Гадавы абарот за 1893 год быў павялічаны да 2000 рублёў, колькасць працоўных на прадпрыемстве налічала 10 чалавек. (*ДГА Літвы. тФ. 517, с. 1714, арк. 130.*)

Участак, на якім Н. Пупко прыйшлося будаваць свой завод, быў выцягнуты з захаду на ўсход ад вул. Віленскай да рэчышча р. Лідзейкі. Шырыня яго была ўсяго 28 м пры даўжыні 320 м, да таго ж участак быў нахілены да Лідзейкі і ва ўсходняй частцы забалочаны.

Жылыя будынкі Н. Пупко пабудавалі поблізу ад вуліцы Віленскай, а завод і дапаможныя будынкі аднёс углыбіню. Праходзячы па Віленскай цяжка было нават выказаць здагадку, што за невялікім цагляным домам хаваецца цэлы завод.

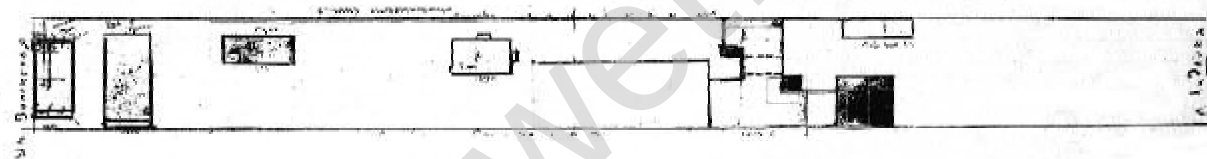
19 лютага 1893 г. Будаўнічае аддзяленне Віленскай губернскай управы звярнулася ў Лідскую павятовую паліцэйскую ўправу з пытаннем - ці сапраўды Носель Пупко валодае піваварным заводам у Лідзе, і з чыйго дазволу завод дзейнічае.

Папярэджваючы магчымыя, мабыць, адмоўнага характару наступства, мешчанін Носель Зелікавіч Пупко, заплаціўшы 1 рубель 60 капеек за дзве гербавыя маркі, падаў 18 сакавіка 1893 г. праз свайго ўнука Зеліка Іцкавіча Пупко ў Будаўнічае аддзяленне Віленскай Губернскай управы план піваварнага завода з подпісам Губернскага архітэктара і прасіў зацвердзіць чарцяжы і дазволіць далейшае існаванне завода. Пры гэтым ён паведаміў, што завод існуе ўжо дваццаць гадоў на яго ўласнай зямлі па Віленскай вуліцы. (*ДГА Літвы. Ф. 382, воп 2, с. 758, арк. 1.*)

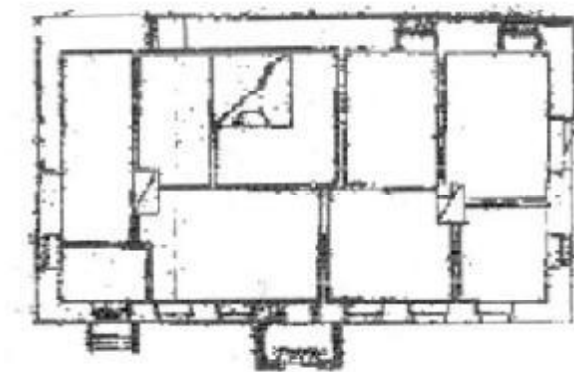
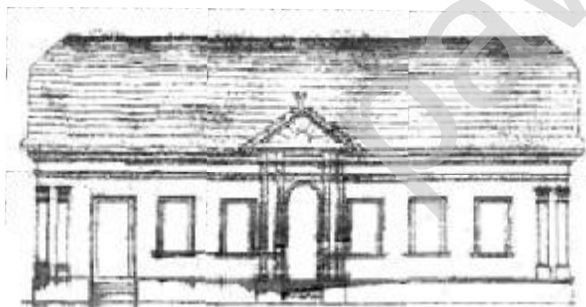
На плане 1893 г. відно, што на ўчастку меліся два аднапавярховыя жылыя дамы: цаг-ляны на 9 пакояў, з двухсхільным чарапічным дахам, плошчай 144 м², з двума ўваходамі, пяцю прастакутнымі вокнамі і дзвюма парамі калон на фасадзе, адкрытым на вул. Віленскую; драўляны 5-пакаёвы, 8-аконны дом з адрынай, агульнай плошчай у 227 м²; хлест для жывёлы плошчай 102 кв. м.; стайня на 12 стойлаў і завод.

Завод быў пабудаваны папярэкам участка і складаўся з трох драўляных будынкаў.

1. Трохпавярховая сушня з печчу.

План 1893 г.

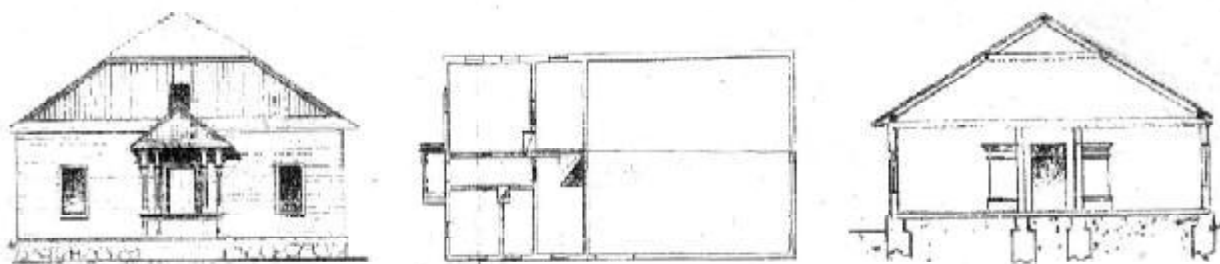
Цагляны дом на 9 пакояў, з двухсхільным чарапічным дахам

2. Двухпавярховы будынак з праездам. На першым паверсе размяшчаліся саладоўня, варачнае аддзяленне з водаварачным і сусла-варачным катламі, кацёл для адваркі затору, а таксама фільтрацыйны чан. На другім паверсе знаходзіліся гарышча для збожжа, якое размяшчалася над саладоўняй, гарышча пры сушыні, кантора і жылое памяшканне з дзвюма кафлянымі печамі, у асобных пакоях стаялі заторны чан і запасныя чаны.

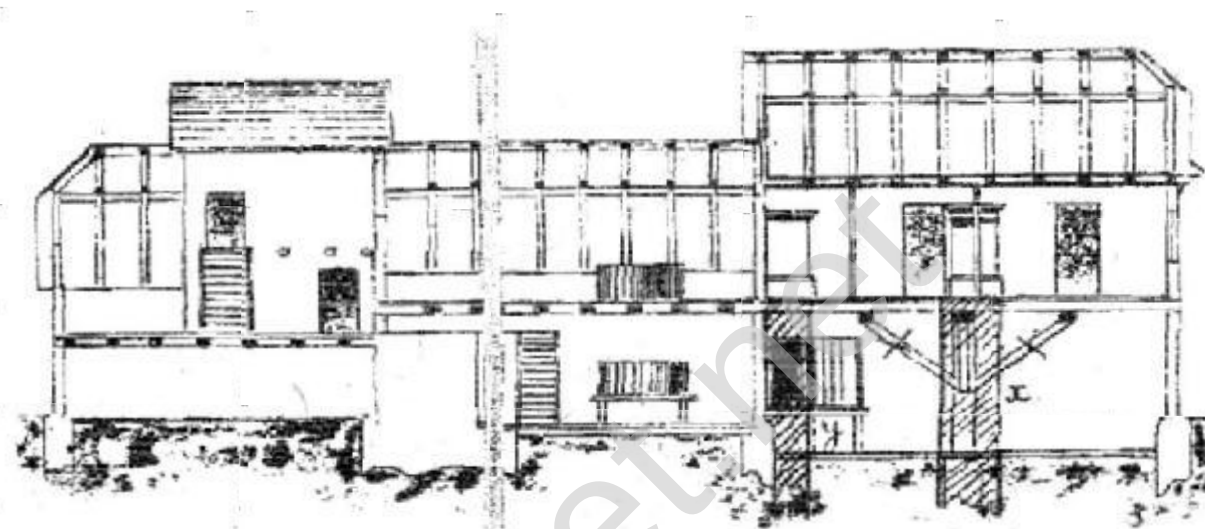
3. Аднапавярховы будынак плошчай 724 м², у якім размяшчаліся брадзільнае аддзяленне з 10 чанамі, ляднік і разлівацкая.

З атрыманнем плана Губернская ўправа, у адпаведнасці з дзейным тады парадкам, у той жа дзень звярнулася ў Лідскую гарадскую ўправу і да Лідскага павятовага спраўніка з запамінамі - ці не маецца з іх боку якіх-небудзь перашкод да задавальнення хадайніцтва Пупко. У адказах павятовага спраўніка 27 сакавіка данёс, а Гарадская ўправа 3 красавіка апавястала, "што для далейшага існавання піваварнага завода ў горадзе Лідзе, які належыць мешчаніну Носелю Пупко, перашкод з боку паліцыі і управы не сустракаецца" (Там жа, арк. 2 і 3).

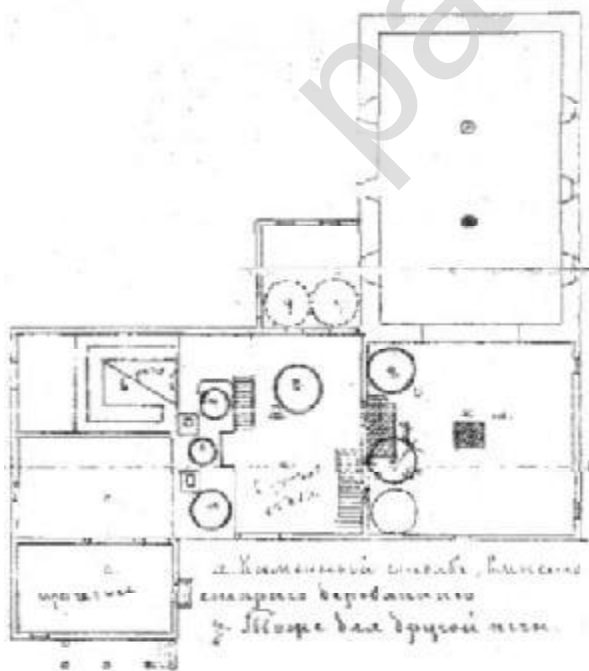
15 красавіка 1893 г. на паседжанні Будаўнічага аддзялення Віленскай губернскай управы чарцёж

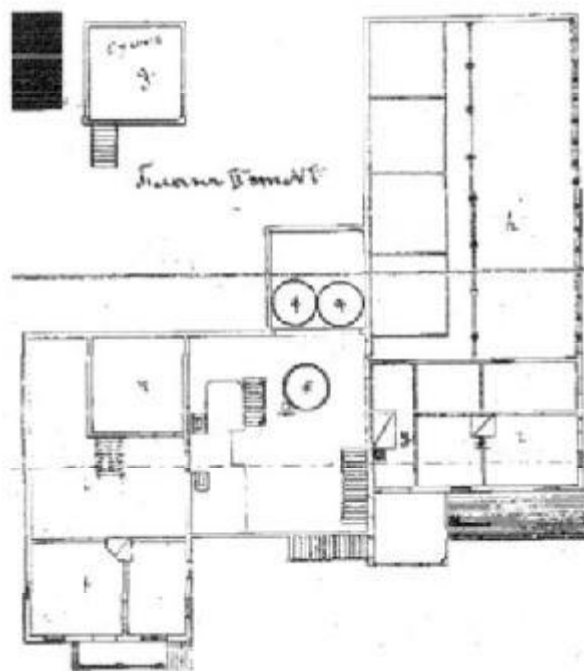
Драўляны 5-пакатковы, 8-аконны дом з адрынай, агульнай плошчай у 227 м²

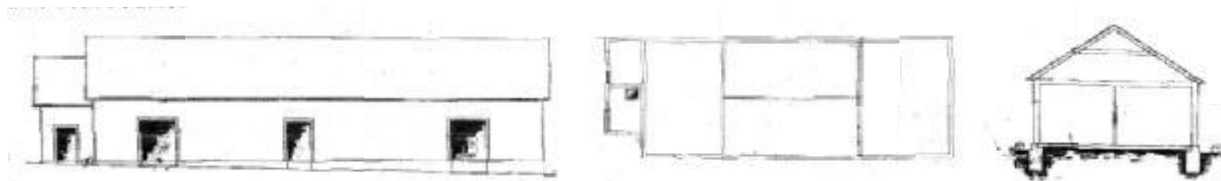
Завод 1893 г.

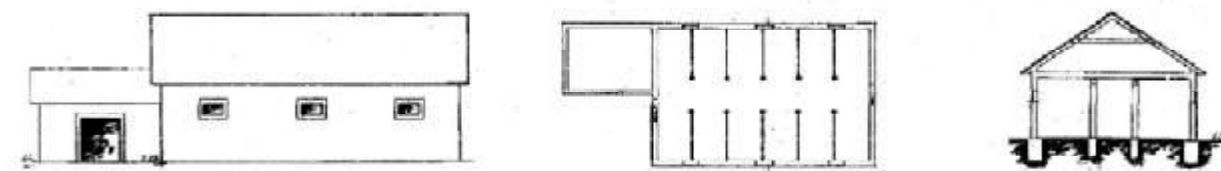
План 1-га паверху

План 2-га паверху

Хлеў для жыўёлы плошчай 102 кв. м.

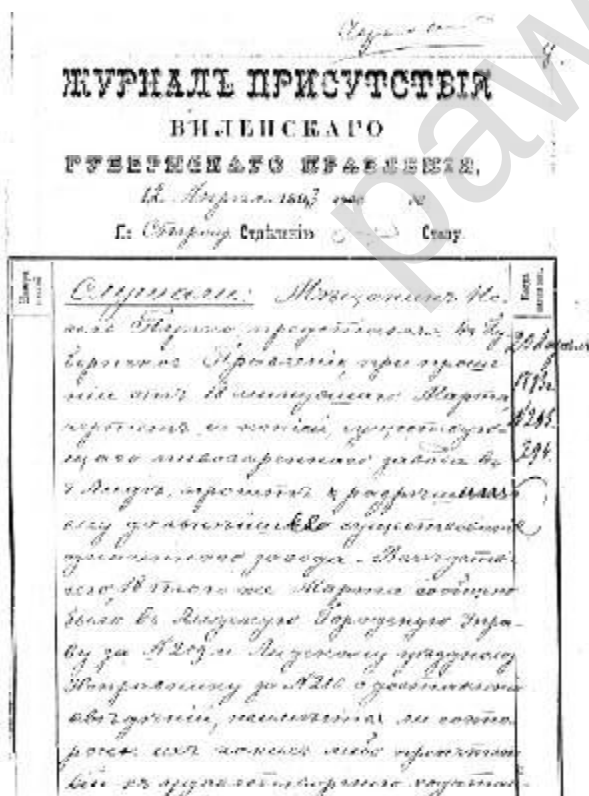
Стайня на 12 стойлаў

піваварнага завода Н.Пупко быў зацверджаны, далейшая дзейнасць завода дазволена. Уладальніку было прапанавана неадкладна перапрацаваць трухлявы гонтавы дах з кроквымі над варачным аддзяленнем, замяніць драўляны слуп з падпорамі, які служыў асновай жылога памяшкання з печамі, на мураваную сценку, перапрацаваць печы так, каб усе яны мелі самастойныя карэнныя каміны, у саладоўні падвесці пад бэлькі цагляную сценку, завод аддзяліць ад саладоўні брандмурам і ўстанавіць ахоўны фільтр. (Там жа, арк. 10.)

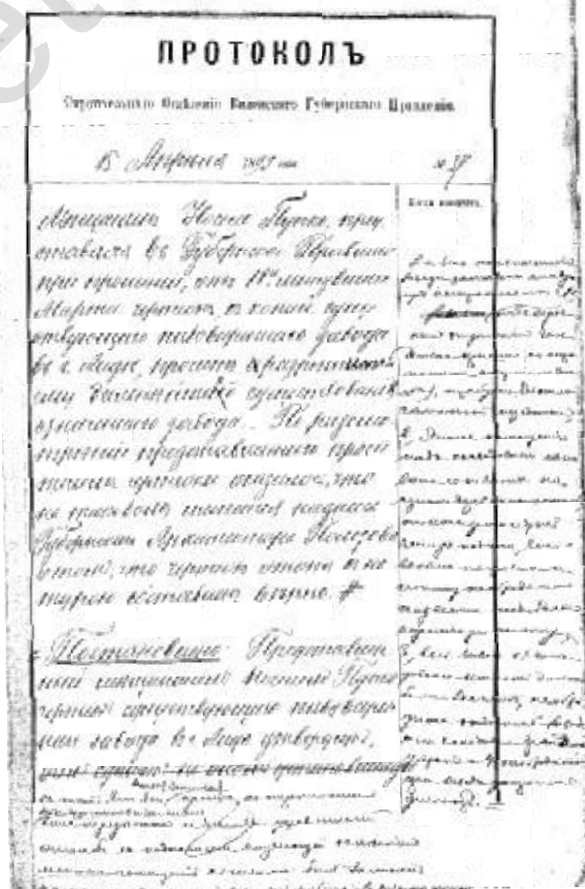
21 красавіка Носель Зелікавіч Пупко атрымаў з

Будаўнічага аддзялення копію чарцяжа піваварнага завода і выпіску з журнала з дазвадам далейшага існавання завода. У той жа дзень ён даў падпіску абзначаныя работы выканаць да 1-га верасня, і ў выпадку невыканання ўмоў пагадзіўся быць падвергнутым адказнасці па артыкуле 102 Статута аб пакараннях, якія накладваюцца міравымі суддзямі з магчымым закрыццём завода.

2 траўня выканаўца пасады паліцэйскага

Запіс у «Журнале присутствія Виленскаго губернскаго правленія» ад 21 красавіка 1903 г. адносна справы з заводам Носеля Пупко ў Лідзе

Праатакол паседжання Будаўнічага аддзялення Віленскай губернскай управы ад 15 красавіка 1903 г. па разгляду справы з заводам Н. Пупко ў Лідзе

наглядчыка г. Ліды афіцыйна давёў да Н. Пупко ўказ Віленскай губернскай управы ад 15 красавіка. Усё выкладзенае ва ўказе Н.Пупко абавязаўся выканаць у дакладнасці і ізноў даць з гэтай нагоды падпіску. (Там жа, арк. 12.) 8 траўня Лідская павятовая паліцэйская управа прадставіла ў Губернскую ўправу распіску Н. Пупко аб аб'яўленні яму ўказу. (Там жа, арк. 11.)

30 лістапада 1893 года, са спазненнем у два месяцы Носель Зелікавіч Пупко заявіў Губернскай управе, што ўсе работы на пілаварным заводзе, паказаныя ў пратаколе Будаўнічага аддзялення, завершаныя, і прасіў аб аглядзе праведзеных работ тэхнікам Будаўнічага аддзялення. (Там жа, арк. 13.) 17 снежня завод быў агледжаны Губернскім інжынерам Айвазавым.

На наступны год, 12 траўня 1894 г., Н. З. Пупко ізноў звярнуўся ў Будаўнічае аддзяленне Віленскай губернскай управы з просьбай дазволіць яму пабудову каменнай сушні замест драўлянай і замену драўляных сценаў на мураваныя. Пры гэтым ён прадставіў чарцяжы і прасіў дазволіць работы праводзіць пад наглядам губернскага архітэктара Поладава. Атрымаць назад дазвол і зацверджаны план даверыў унуку Зеліку Іцкавічу Пупко. (Там жа, арк. 14.)

Паперы пайшлі пракладзеным шляхам.

Распіска Носеля Пупко ад 21 красавіка 1893 года ў атрыманні чарцяжоў завода.

(Носель Пупко быў малапісьменным, таму распіска напісана не ім, а ім пастаўлены толькі подпіс друкаванымі літарамі.)

Губернская управа назаўтра звярнулася ў Лідскую гарадскую ўправу і Лідскую павятовую паліцэйскую ўправу - ці няма перашкод? На працягу тыдня Гарадскі галава і паліцэйскі спраўнік апавясцілі Губернскую ўправу, што да задавальнення хадайніцтва Носеля Зелікавіча Пупко аб дазволе пабудовы мураванай сушні замест драўлянай, а таксама замены існых драўляных сценаў мураванымі на яго пілаварным заводзе, перашкод ... не сустракаецца. (Там жа, арк. 15-16.)

25 траўня 1894 г. на паседжанні Будаўнічага аддзялення прашэнне Носеля Пупко было разгледжана. Будаўнічае аддзяленне дазволіла Носелю Пупко правесці перабудову з умовай, каб работы былі праведзеныя ва ўсім паводле праекту і пад наглядам

тэхніка, які мае на тое права, і каб па заканчэнні работ Н. Пупко заявіў Губернскай управе на прадмет агляду іх тэхнікам Будаўнічага аддзялення. Пасля зацверджання пастановы губернатарам Зеліку Пупко пад распіску выдалі копію праекту і выпіску з журна-ла, якія стала павінны былі знаходзіцца на заводзе. Для аб'явы Н. Пупко ўказ быў пасланы ў Лідскую павятовую паліцэйскую ўправу і апавешчана Лідская гарадская управа. (Там жа, арк. 17-17 аб.)

16 чэрвеня з Лідскай павятовай паліцэйскай управы за подпісам паліцэйскага спраўніка быў пададзены рапарт, да рапарта прыкладалася распіска мешчаніна Носеля Пупко (Там жа, арк. 21) наступнага зместу: "Я, ніжэподпісавіішыся домовладелец гор. Лиды Носель Зелікович Пупко, даю сию расписку Г. Полицейскому Надзирателю г. Лиды в том, что ... указ Виленского Губернского правления ... относительно разрешения постройки каменной сушильни и замены существующих стен деревянных на каменные на моем пилотарном заводе, ... объявлен, в чем и расписуюсь. Носель Пупко."

Распіску з яго ўзяў в.с. паліцэйскага наглядчыка г. Ліды Цімафееў. (Там жа, арк. 22.)

Заклучэнне Лідскай гарадской управы з тым, што перашкодаў для пабудовы мураванай сушні заміж драўлянай няма

3 траўня па верасень 1894 г. піва не ва-рылася, на заводзе вяліся будаўнічыя работы. За 4 месяцы былі пабудаваныя з цэглы чатырох-павярховая сушня з комінам, двухпавярховая саладоўня з свіранам, а таксама драўляны аднапавярховы жылы дом плошчай 143 м² з двума ўваходамі і адына плошчай 145 м².

Чамусьці Н. Пупко своечасова не паведа-міў аб завяршэнні будаўнічых работ. Праз два гады, 27 чэрвеня 1896 г., Будаўнічае аддзяленне звярнулася да Лідскай павятовай паліцэйскай управы і прапанавала пераканацца на месцы, ці завершаныя работы на піваварным заводзе, і ў станоўчым выпадку абавязаць заводчыка неад-кладна заявіць аб гэтым пісьмова на прадмет агляду тэхнікам Будаўнічага аддзялення. (Там жа, арк. 23-23 аб.)

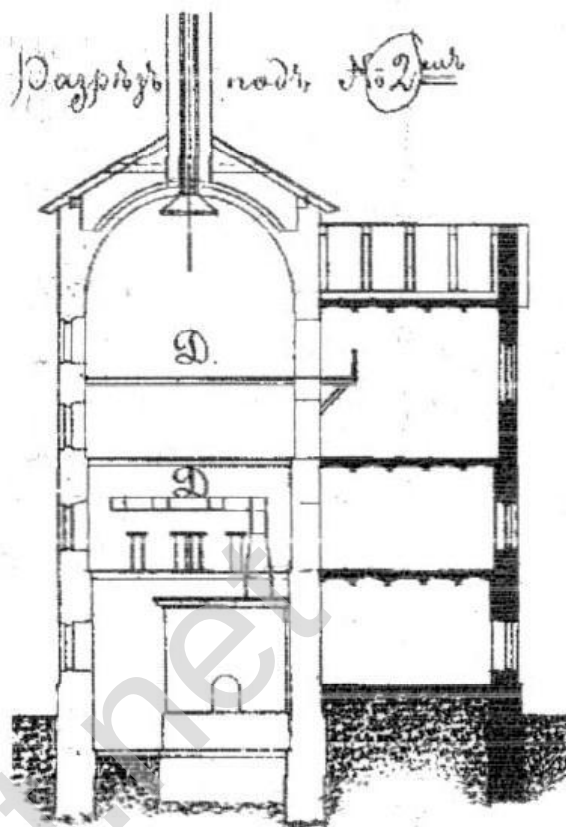
Праз месяц, 29 ліпеня 1896 г. Лідская павятовая паліцэйская ўправа за подпісамі паліцэйскага спраўніка і сакратара рапартава-ла: “Работы на піваварным заводзе, дазволеныя пастановай Губернскай управы 25 траўня 1894 г., скончаныя.” (Там жа, арк. 24.) Пры рапарце прыкладалася распіска Носеля Пупко ад 11 ліпеня ў тым, што ён неадкладна абавязваецца данесці пісьмова Губернскай управе, што работы па пабудове мураванай сушні скончаныя і драўляныя сцены піваварнага завода заменены на мураваныя. (Там жа, арк. 25.)

Будаўнічае аддзяленне не задаволілася адказам і прапанавала 8 жніўня Паліцэйскай управе данесці ў дапаўненне да папярэдняга рапарта: “ці знаходзіцца ў дзеянні піваварны завод Носеля Пупко, і калі дзейнічае, то з чыйго дазволу, і якія былі прынятыя меры з боку паліцыі ў адносінах пераследу Пупко за адкрыццё дзейнасці без папярэдняга агляду завода тэхнікам Будаўнічага аддзялення”. (Там жа, арк. 34-34 аб.)

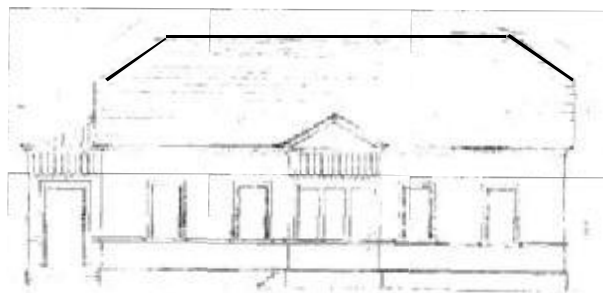
14 жніўня 1896 г. Будаўнічае аддзяленне нарэшце атрымала ад Н. З. Пупко заяву, у якой ён апавяшчаў, што “усе работы на піваварным майм заводзе ў г. Лідзе, дазволеныя па пастанове Віленскай губернскай управы ад 25-га траўня 1894 г. мною скончаныя і вырабленыя ва ўсім паводле плана, зацверджанага Будаўнічым Аддзяленнем”. (Там жа, л. 27.) Ліст быў датавана 2 жніўня. Губернскаму інжынеру нічога не заставалася, як адправіцца на агляд завода.

20 жніўня Губернскі інжынер Вінер сумесна з лідскім павятовым спраўнікам агледзеў завод і выявіў, што “перабудова завода праведзена з вялікімі адступленнямі ад дазволенага плану і з парушэннем правілаў будаўнічай тэхнікі і Будаўнічага Статуту”. Быў складзены акт, у якім Н.З. Пупко прапаноўвалася выправіць указаныя неадпаведнасці, пераскласці план пабудовы завода, паводле таго, як ён існуе ў рэчаіснасці, і прадставіць гэты план у Губернскую ўправу на зацвярджэнне. (Там жа, арк. 31.)

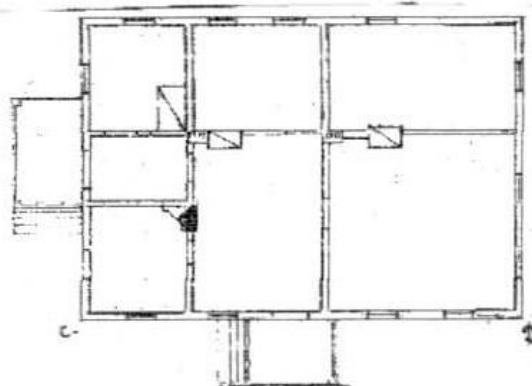
Гэты акт Губернскі інжынер адправіў Лідскаму павятовому спраўніку і прасіў пасля падпісання акта прывезці яго ў Будаўнічае аддзяленне з абавязальніцтвам Пупко зрабіць належныя папраўкі на заводзе і прадставіць чарцяжы ў 2,5 месячны тэрмін.

Сушня з комінам
Разрз

Драўляны аднапавярховы жылы дом плошчай
143 м² з двума ўваходамі

Адына плошчай 145 м².

то на это со стороны моей разрешение даваемо не было и против него, Пупки по сему какого-либо преследования не возбуждено". (Там жа, арк. 35)

Паліцэйскі спраўнік, незадаволены падобным адказам, вярнуў паліцэйскаму наглядачыку яго тлумачэнне і запатрабаваў выпатрабаваць ад Носеля Пупко тлумачэнні - з якога часу існуе яго піваварны завод, і з чыйго дазволу ён пабудаваны. *(Там жа, арк. 37.)*

1 верасня Н. Пупко растлумачыў, што *"піваварны мой завод у г. Лідзе існуе з 1873 года"*; што на далейшае існаванне завода маецца дазвол Будаўнічага аддзялення Віленскай губернскай управы ад 12 красавіка 1893 года; што пасля заканчэння работ завод быў агледжаны Губернскім інжынерам Айвазавым 17 снежня 1893 года; што на пабудову мураванай сушні і замену драўляных сценаў на мураваныя быў атрыманы дазвол Губернскага ўправы; што аб заканчэнні работ было заяўлена Будаўнічаму аддзяленню ў першых днях жніўня; што выкананыя работы былі агледжаны Губернскім інжынерам Вінерам сумесна з Лідскім павятовым спраўнікам, якія пасля агляду прапанавалі перарабіць паказаныя імі няспраўнасці, пераскласці план пабудовы, паводле таго, як яны існуюць у рэчаіснасці і прадставіць гэты план у Губернскую ўправу на зацвярджэнне; і што ўсе гэтыя работы неабходна было зрабіць за 2,5 месяцы, якія будуць яшчэ мною выкананыя, у пасведчанне чаго адабраная была падпіска. *(Там жа, арк. 36.)*

У той жадзень паліцэйскі наглядачык прадставіў тлумачэнне Н. Пупко ў Лідскую павятовую ўправу. Паліцэйскі спраўнік 9 каст-рычніка ізноў вяртае паліцэйскаму наглядачыку дакументы з загадам *"дазнаць ад Носеля Пупко, калі і кім выдаваліся патэнты і адмысловыя пасведчанні на піваварства, і кім яны падпісаныя"*. Паліцэйскі наглядачык ізноў звяртаецца па тлумачэнні да Носеля Пупко. Той тлумачыць, што піваварны завод існуе з належнага дазволу Губернскага начальства, аб чым ён ужо даваў тлумачэнні ў верасні, што завод дзейнічае з 1873 года, і штогод атрымлівае патэнты ад 5-й акругі Віленскай акцызнай управы; адмысловыя ж дазваленчыя сведчанні на кожнае варэнне піва выдаюцца той жа акругай, і што ўсе гэтыя дакументы за ўвесь перыяд часу з 1873 г. знаходзяцца ў Акцызнай управе, дзе маюцца звесткі пра тое, кім такія былі падпісаныя. Пры гэтым раздражнёна дадаў, што азначаныя звесткі зусім не патрэбныя Будаўнічаму аддзяленню. *(Там жа, арк. 38.)*

17 кастрычніка паліцэйскі наглядачык данёс Лідскай павятовай паліцэйскай управе, што на дзеянні піваварнага завода, пачынаючы з 1873 года, штогод атрымліваюцца патэнты ад 5 акругі Віленскай акцызнай управы; усе дакументы за перыяд часу з 1873 г. знаходзяцца ў Акцызнай управе.

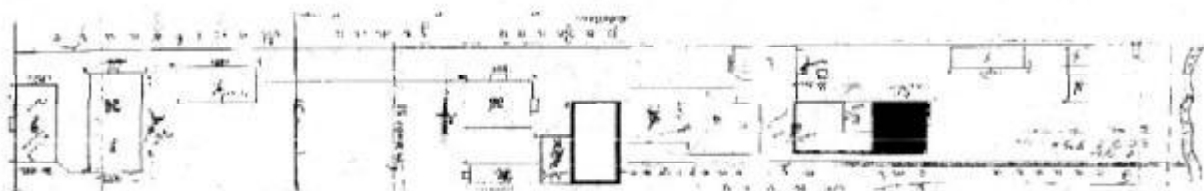
19 лістапада Лідскі павятовы паліцэйскі спраўнік рапартаваў у Будаўнічае аддзяленне з паданнем усёй перапіскі і тлумачэнняў заводчыка, што піваварны

завод Пупкі знаходзіцца ў дзеянні паводле дазволу, якія выдаюцца Акцызнай управой 5 акругі. *(Там жа, арк. 33.)*

У лютым 1897 г., з спазненнем на тры месяцы, Носель Зелікавіч Пупко прадставіў у Віленскую губернскую ўправу план мураваных будынкаў піваварнага завода і ўсіх іншых памяшканняў, з натуры зняты, з паказам прыбудовы і надбудовы з просьбай прыбудову і надбудовы дазволіць і прыкладзены план зацвердзіць і пасля гэтага выдаць план на рукі. *(Там жа, арк. 40.)*

Будаўнічае аддзяленне вытрымала паўзу ў 2 гады і 8 месяцаў. І толькі 20 лістапада 1899 г. Губернскі інжынер Вінер прыехаў у Ліды і разам з павятовым спраўнікам агледзеў піўны завод. Да гэтага часу ўчастак Н. Пупко пашырэў да 32 м, мабыць удалося прыкупіць 2-сжаную паласу ў суседа Анушкевіча. Былі пабудаваныя невялікі драўляны ляднік, хлевушок з туалетам і падоў-жана саладоўня. Хлеў для жывёлы быў перанесены бліжэй да Лідзейкі. Аддзяленні размяшчаліся такім чынам, што ячмень завозіўся ў далёкі кут участка, а піва пакупнікі і перавозчыкі атрымлівалі ў блізкім да вуліцы будынку, тэхналагічны працэс, які ператвараў ячмень у піва, перамяшчаўся з усходняга боку ўчастка да заходняга.

15 снежня 1899 г. Губернскі інжынер прадставіў у Губернскую ўправу складзены ім 20 лістапада акт агляду піваварнага завода Н.З. Пупко. *(Там жа, арк. 41.)* На паседжанні Будаўнічага аддзялення 28 снежня 1899 г. Вінер паведаміў, што агледзеў завод Пупко ў Лідзе і знайшоў, што прадстаўлены план піваварнага завода ў асноўным складзены адпаведна з натурай, завод знаходзіцца ў здавальняльным стане, і дзеянне яго можна дапусціць, але варта абавязаць уладальніка, каб ён перабудаваў лесвіцы, акаваў катлы металічнымі парэнчамі, трухлявую драўляную прыбудову для бакаў знёс і пабудоваў іншую лесвіцу з негаручага матэрыялу. Будаўнічае аддзяленне паставіла: разгледзеўшы хадайніцтва Носеля Зелікавіча Пупко ад 7 лютага 1897 года аб зацвярджэнні плана існых мураваных будынкаў, знятага з натуры, піваварнага завода яго ў г. Ліда і прымаючы да ўвагі, што завод гэты выбудаваны з дазволу Губернскай управы, а прадстаўлены Пупко план у выніку праверкі на месцы 20 лістапада гэтага года Губернскім інжынерам знойдзены складзеным згодна з натурай, а таму зацвердзіць план, дазволіць Пупко адкрыць дзейнасць у пазначаным заводзе, але з абавязковымі ўмовамі: 1) каб існыя на заводзе драўляныя лесвіцы былі замененыя негаручымі; 2) у аддзяленні піваварства для папярэджання няшчасных выпадкаў павінны быць агароджаныя металічнымі парэнчамі катлы для варэння; 3) трухлявую драўляную прыбудову для бакаў пры аддзяленні піваварства неабходна знішчыць і пабудоваць з негаручага матэрыялу; 4) пасля выканання прадпісаных работ Пупко абавязаны заявіць аб гэтым Будаўнічаму аддзяленню на прадмет паўторнага агляду завода тэхнікам і 5) пасля зацвярджэння сутнасці пратаколу спадаром

План завода 1897 года

губернатарам выдаць пад распіску Пупко копію з зацверджанага плана завода і выпіску з гэтага пратаколу, якая павінна стала знаходзіцца ў канторы завода, пра што для звесткі і аб'явы Носелю Пупко даць ведаць Лідскай павятовай паліцэйскай управе, прапа-наваўшы яму распіску яго, Пупко, у аб'яве гэтага прадстаўіць у Будаўнічае аддзяленне. *(Там жа, арк. 43 - 44 аб.)*

17 студзеня 1900 г. Будаўнічае аддзяленне Віленскай губернскай управы паведаміла Лідскаму павятоваму паліцэйскаму спраўніку, што губернатар 28 снежня мінулага года дазволіў лідскаму мешчаніну Носелю Зелікавічу Пупко адкрыць дзейнасць на піваварным заводзе, змешчаным на ўласнай зямлі ў г. Лідзе, але з абавяз-ковымі ўмовамі:

1) каб існыя на заводзе драўляныя лесвіцы былі замененыя незгаральнымі;

2) у аддзяленні піваварства катлы для варэння павінны быць агароджаныя металічнымі парэнчамі;

3) трухлявую драўляную прыбудову для бакаў пры аддзяленні піваварства неабходна знішчыць і пабудаваць новую з незгаральнага матэрыялу;

4) пасля выканання прадпісаных работ Пупко абавязаны заявіць аб гэтым Будаўнічаму аддзяленню на прадмет паўторнага агляду завода тэхнікам.

Аб вышэйпададзеным для звесткі і аб'явы Носелю Пупко Будаўнічае аддзяленне, даючы ведаць паліцэйскай управе, прапаноўвае распіс-ку яго, Пупко, у аб'яве гэтага прадстаўіць у Аддзяленне.

22 студзеня 1900 г. паліцэйскі павятовы спраўнік даручыў паліцэйскаму наглядчыку г. Ліды давесці пастанову Будаўнічага аддзялення да Н. Пупко.

8 лютага 1900 года купецкі сын Мейлах Носелевіч Пупко па даверанасці свайго бацькі Носеля Пупко даў распіску ў тым, што загад Будаўнічага аддзялення Губернскай управы ад 17 студзеня аб дазеле адкрыць дзейнасць на піваварным заводзе яму абвешчана. *(Там жа, арк. 49).*

21 лютага паліцэйскі наглядчык перапіску з распіскай Мейлаха Пупко прадставіў у Лідскую павятовую паліцэйскую ўправу, а ўправа ў сваю чаргу адправіла ў Будаўнічае аддзяленне Віленскай губернскай управы.

Наглядчыкі на складаныя адносіны з Будаўнічым аддзяленнем і фактычную адсутнасць дазволу на дзейнасць Н.З.Пупко працягваў варыць піва і актыўна ўкараняцца на новыя рынкі збыту. 1 студзеня 1898 г. кіраўнік акцызных збораў Гарадзенскай губерні дазволіў Н.Пупко адкрыць аптовага склада піва ў

Беластоку з правам продажу піва, портару і мёду толькі на вынас. У той жа год Н.Пупко атрымаў дазвол на адкрыццё аптовых складаў у Ляхавічах і Гарадзі (чыгуначная станцыя ў Нясвіжскім раёне). У 1900 г Н. Пупко меў 7 аптовых складаў піва і некалькі піўных крам.

У 1899 г. на заводзе было выпушчана 93200 вёдзер піва на суму 54 000 рублёў, прыбытак склаў 4000 рублёў. Па чыгунцы было адпраўлена 58 вагонаў піва ў колькасці 35380 вёдраў на склады ў Кобрыве, Беластоку, Пінску, Гарадзі і Ляхавічах. *(ДГА Літвы. Ф. 515, оп.9, д.137, л.78).* У кожным вагоне мясцілася па 610 пудоў або 9760 кг. 58 вагонаў - гэта 566080 кг або 35380 вёдраў. Вядро з гэтага разліку роўна 16 кг, пры шчыльнасці 1.1 гэта 17, 5 літраў піва. Вядро піва каштавала 58 капеек, літр піва каштаваў 3,3 капейкі. Для парэчвання дзённы заробак муж-чыны чорнарабочага складаў 70 кап, жанчыны - 50 кап.

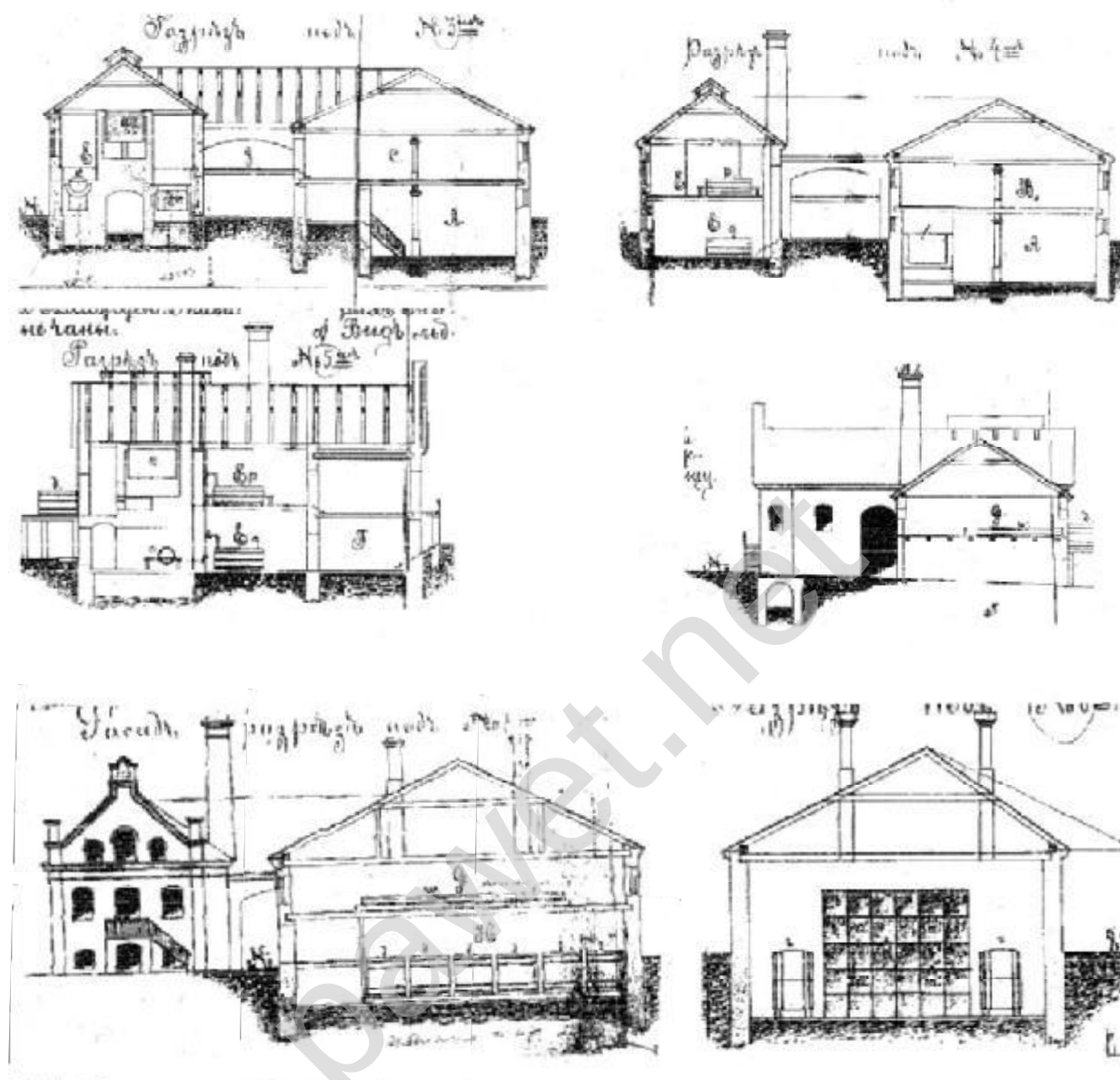
Відаць, прыбытак ад продажу піва быў некалькі большы. На 1900 г. піўзавод быў абкладзены раскладачным зборам у 190 рублёў. Пры разліку збору прыбытак па заводзе ацанілі ў 16,2 тысяч рублёў. Носель Зелікавіч абурыўся і напісаў прэрэчанне: *"Признавая обложение меня раскладочным сбором за принадлежащий мне пивоваренный завод в размере 190 руб. и определенной прибыли с этого заведения в размере 16200 руб. преувеличенными, я имею честь возразить"*... Далей ён паведамляў, што існуе сур'ёзная кан-курэнцыя з боку Віленскага "акцыянернага таварыства піваварства "Шапэн", што гэтае таварыства мае ў Лідзе свой аптovy склад піва, яно вядзе ўпартую канкурэнтную барацьбу з мясцовымі півазаводчыкамі, адабрала ў іх "дзе апошнія карчомныя ўстановы ў г. Лідзе, якія служыць месцам продажу піва", і прадае піва па самых нізкіх коштах. Пры такой моцнай канкурэнцыі, сцвярджаў ён, не можа быць прамовы ні аб павелічэнні абарачэнняў, ні аб павелічэнні прыбыткаў.

Прэрэчанні не падзейнічалі. Раскладачная прысутнасць, у якую ўваходзілі найбуйнейшыя заводчыкі Лідчыны, пакінула суму збору без змяненняў

На пачатак 20 стагоддзя піўзавод Н. Пупко складаўся з 9 аддзяленняў.

1. Свіраны для ячменю плошчай 455 м² займалі другі паверх над саладоўнямі ва ўсходняй частцы завода.

2. Саладоўні займалі тры блокі агульнай плошчай 544 м² на 1 паверсе. У першым і трэцім блоках стаялі

Папярочныя разрэзы будынкаў піўзавада

существующая лестница будет заменена новой из негорючего материала по наступлении весны. Лично за себя и по доверенности братьев своих Мейлах Носелевич Пупко.”

Праз паўгода Будаўнічае аддзяленне прапанавала Лідскай павятовай паліцэйскай управе апавясціць Аддзяленне, ці ўсталяваны на півавараўным заводзе Пупко незгаральныя лесвіцы. 8 ліпеня 1902 г. лідскі паліцэйскі наглядчык у прысутнасці панятых Абрама Мастроўскага і Генаха Баярскага правёў агляд лесвіц, аказала-ся, што ў варачным аддзяленні ўсталявана адна незгаральная лесвіца, астатнія ж лесвіцы разабраныя, паколькі ў іх няма патрэбы. У той жа дзень Абрам Пупко даў распіску паліцэйскаму наглядчыку ў тым, што загад Будаўнічага аддзялення яму абвешчаны, і заявіў, што на заводзе адна незгаральная лесвіца зробленая, і ён аб гэтым абавязваецца заявіць Будаўнічаму аддзяленню

пісьмова.

24 студзеня 1903 года малодшы губерньскі інжынер Пінаеў, сумесна з паліцэйскім наглядчыкам г. Ліды правялі агляд піўзавада. У акце запісана, што “з усіх паказаных на плане незгаральных лесвіц адной так і не зроблена, а ўсе лесвіцы ўстаноўлены драўляныя. У ліку новых лесвіц устаноўлена адна жалезная. Вядзе яна з падлогі другога паверху півавараўнага аддзялення да катла для варэння сусла з хмелем, які ўсталяваны на вышыні гарышча. На другім паверсе, у тым жа варачным аддзяленні, пры катле для кіпячэння густой часткі затору зроблена патрэбная агароджа жалезнымі парэнчамі. Былая драўляная прыбудова для бакаў пры аддзяленні півавараўства заменена мураванай, пры чым частцы гэтай прыбудовы зроблена памяшканне для вадзяной помпы. Адзін з бакаў стаіць над гэтай часткай, іншы

ПАРТЫЗАНСКІ АТРАД ІМЯ ВАРАШЫЛАВА

(Заканчэнне. Пачатак у папярэднім нумары.)

Канфліктную сітуацыю выкарысталі немцы. Яны ўстанавілі кантакты з атрадамі АК, пачалі аказваць ім дапамогу зброяй і боепрыпасамі. Немцы пасля Сталінграда і Курска не гублялі надзеі, шукалі дапамогі ў тых палякаў, якіх ненавідзелі, якім у польскай сталіцы Варшаве ў 1939 годзе забаранялі ездзіць у аўтобусах разам з немцамі.

У ліпені 1943 года “**Рагнер**” (Заянчкоўскі) пасылае хадака ў Лідскі гебітскамісарыят дамовіцца з нямецкімі акупацыйнымі ўладамі аб сумесных дзеяннях супраць партызан. Але дамова пакуль не было дасягнута. Гэтае пытанне будзе вырашана пазней, у студзені 1944 года будзе падпісана дамова з немцамі аб пастаўцы легіянерам Арміі Краёвай зброі і боепрыпасаў. У студзені-сакавіку 1944 года Наднёманскае злучэнне (“**Лех**”) атрымае ад немцаў 5 абозаў са зброяй і боепрыпасамі. (У. І. Ермоловіч, З. У. Жумар. *Агнём і мячом. Мн., 1994, стар. 37*).

23 ліпеня 14 партызан вялі бой з легіянерамі Арміі Краёвай каля в. Пескаўцы. Забіта 6 легіянераў.

Успамінае М.У. Макарава: “*Наш хутар часта акружалі, і мы былі напуганымі - у нас былі чуткія сабакі. Учуюшы брэх сабак, праз пасеяны паруч хаты лубін уцякаем у лес. У 1941 годзе нарадзіўся брат. Падчас аблавы, маці спаўе і накладзе яго ў лубін, а ён, нібы адчуваючы небяспеку, нават не пісне. Паліцыянткі водзяць маму, катуюць, яна моцна крычыць, а мы сядзім у кустах.*”

Легіянеры АК пераследавалі тых, хто меў сувязі з чырвонымі партызанамі, перапісвалі ў іх маёмасць, каб, не дай бог, яна не пайшла да партызанаў. Акаўцы перапісалі ў Говараў маёмасць і жывёлу, а Говар узяў ды і зарэзаў быка. Што было! Выратаваў сусед Урбановіч, у якога тры швагры знаходзіліся ў АК, той папрасіў не ўчыняць расправы. Ліпчанская пушча была далёка, Говары, калі ўзнікала такая неабходнасць, хаваліся ў в. Пудзіна (у зоне брыгады ім. Кірава). А калі вярталіся дадому, то ва ўмоўленым месцы (на печы) знаходзілі цыдулку: “*Быў Пецька*”, “*Быў Колька*”.

Толькі ў невялікай вёсцы Масявічы легіянерамі АК было забіта 6 чалавек за сувязь з

партызанамі. Сярод іх **Говар Сцяпан** (чалаец РКП(б) з 1917 г., перад вайной - сакратар Ганчарскага сельсавету) і яго плямяннік, а ў сям’і **Быстрыцкіх** - 4 чалавекі: **Федзя** - партызан атрада, **Браніслава** - мачаха Федзі і дзве яе дачкі - **Саша** і **Зоя**.

Па ўспамінах І. Касмача, дайшло да таго, што для канспірацыі групы партызан тыя, хто адпраўляўся на заданне, пераапрапаналіся пад акаўцаў і ў дарозе размаўлялі толькі на польскай мове.

Легіянеры АК часта чакалі партызан каля пераправаў праз Нёман, асабліва каля в. Пескаўцы. 20 ліпеня камандзір аддзялення Далінін пераправіўся праз Нёман каля в. Моцевічы і наткнуўся на групу легіянераў Арміі Краёвай. Загінуў адзін легіянер.

За што забівалі адзін аднаго, за што змагаліся адзін з адным, за што рызыкавалі ўласным жыццём два славянскія народы? За ідэю, за ўласную дзяржаву, верылі ў яе безаглядна.

Нялёгка прыходзілася партызанам. Акрамя ворага - фашыста быў свой вораг - славянін. Некаторыя з партызан, рускія па нацыянальнасці, не маглі дапусціць такой масавай здрады славянскага народа і пайшлі на ўсход, там, лічылі, будзе лягчэй - адзін вораг. Сярод тых, хто пайшоў, быў і былы афіцэр Чырвонай Арміі **Вася Брычко**, які часта бываў на хутары ў Говараў.

Ліпень 1943 года. Партызаны здзейснілі 4 дыверсіі. 11 ліпеня на ўчастку Жалудок-Скрыбава пашкоджана 70 м чыгуначнага палатна. 14 ліпеня - крушэнне цягніка з жывой сілай каля в. Русінаўцы (чыгунка Гародня-Ліда). Разбіта 36 вагонаў з жывой сілай. За спусчаны пад адхон цягнік немцы выбілі і спалілі бліжэйшую вёску Русінаўцы. 20 ліпеня крушэнне цягніка з жывой сілай каля в. Заполле (чыгунка Гародня-Ліда). 21 ліпеня каля в. Далекія крушэнне цягніка з палівам і часткова з жывой сілай.

Неяк Макараў П.К., праязджаючы міма бульбяной ямы ў раёне Жалудка, заўважыў у ёй хлапчука. Хлопчык, які там хаваўся, вельмі спалохаўся, прыняўшы Макарава за фашыста. Бацькоў **Лёнькі** (так клікалі хлопчыка) забілі фашысты, і ён з сястрой хаваўся па вёсках. Макараў дастаў з ямы дрыжаўшага хлапчука, прывёз у атрад. Ён стаў “сынам палка”, вельмі прывязаўся да Макарава П.К., і Макараў яго вельмі любіў, вазіў з сабой, лічыў яго сынам.

Дасціпнікі ў адзеле жартавалі: “У *нашого* *командира* *есть* *адъютант* *личный* *и* *адъютант* *лишний*”. Адночы Макараў праязджаў з Лёнькам, і іх паклікала дзяўчынка: “Лёнька!” Сястра знайшла брата! (Сястра Лёнькі, **Ваўкавыская Зона Абрамаўна**, знаходзілася ў сямейным лагера ў Ліпчанскай пушчы, пасля вайны эмігравала). Лёнька, акружаны ўвагай і клопатам, застаўся ў атрадзе і гаварыў Макараву: “*Дзядзька, калі ты ўбачыш немца, не забівай яго. Дазволь гэта зрабіць мне. Я яму скажу: “Гэта ты забіў майго тату, гэта ты забіў маю маму!”*”.

Так званае “яўрэйскае пытанне” закранула і камандзіра Макарава П.К. Усе камандзіры атрадаў, выконваючы інструкцыі Вярхоўнага Галоўнакамандуючага, стараліся не залічваць яўрэяў у атрады, і, нават, праганялі іх далей ад размяшчэння свайго лагера. А побач з варашылаўскім атрадам размясціўся сямейны яўрэйскі лагер. І ў некаторых байцоў мільгала думка: а ці не яўрэй наш камандзір? Былі байцы-яўрэі і ў атрадзе. Цешча байца **Южакова - Коц**, хавала ў атрадзе яўрэйскай дзяўчынку, якую ёй падкінулі бацькі-яўрэі, калі ішлі на страту. Больш таго, калі ў яўрэйскім сямейным атрадзе захварэлі тыфам у 1944 годзе, жанчыны атрада па сваёй ініцыятыве збіралі прадукты для яўрэяў у мясцовага насельніцтва, стараліся дапамагчы хворым.

Што тычыцца адносін з мясцовым насельніцтвам Пушчы, у партызан засталіся самыя цёплыя ўспаміны. Простыя, чулівыя, душэўныя і гаротныя людзі дапамагалі і дзяліліся з партызанамі ўсім, што ў іх было.

Чым харчаваліся партызаны, у што апраinalіся? Па словах М.У. Макаравай, у кантраляваных партызанамі раёнах былі партызанскія каменданты, якія збіралі ў мясцовага насельніцтва прадукты, выгадаваныя і вырашчаныя для партызан. Здабывалі сродкі для існавання і ў баях, праз гітлераўскія пастаўкі. Па ўспамінах І.М. Касмача: “*На Шчары было дастаткова абмундзіравання Чырвонай Арміі - вопраткі, ботаў*”. Групы партызан, якія ішлі на чыгунку, харчаваліся ў мясцовага насельніцтва, там жа, калі было неабходна, і начавалі. Былі так званыя свае месцы - “вялікія лыжкі”, дзе можна было добра паесці, і “малыя лыжкі” - там кармілі больш сціпла. Безумоўна, былі несвядомыя партызаны, марадзёры, але Макараў П.К. да марадзёраў быў бязлітасны, жорсткі і суровы. Нажаль, як было сказана, матэрыялы аб марадзёрстве пакуль недаступныя.

Жнівень 1943 года. Партызанамі праведзена 5 дыверсій. 16, 17 і 26 жніўня на ўчастку Скрыбава-Ліда і Жалудок -Скрыбава - крушэнне цягнікоў з жывой сілай. 21 і 26 жніўня на ўчастках Курган- Скрыбава і Ліда-Скрыбава праведзена 107 падрываў рэйкаў. Падрывы праводзіліся на стыках рэйкаў, пры гэтым адначасова выводзі-

лася з ладу па два звяны. Ішла “рэйкавая вайна”.

Не давалі спакою партызанам нямецкія карнікі. Так, 2 верасня 1943 года звяз партызан пад камандаваннем **Сямлыгіна** вёў бой з карнікамі каля в. Ганчары. Забіта 2 і паранена 3 гітлераўцы. У гэтым баі партызаны страцілі 4 байцоў. Праз 2 тыдні, 14 верасня - бой з карнікамі каля в. Бішавічы Наваградскага раёна, дзе забіта 2 і паранена 2 паліцыянт.

За верасень-лістапад 1943 года на чыгунцы Ліда-Баранавічы падарвана 4 цягнікі, у тым ліку адзін - з жывой сілай, выведзена з ладу 840 м чыгуначнага палатна; на ўчастку Гаўя-Юрацішкі - праведзена крушэнне 6-ці цягнікоў і пашкоджана 840 м чыгуначнага палатна; на ўчастку Ліда-Масты - крушэнне 3-х цягнікоў. 18 лістапада зладжана засада на чыгунцы Ліда-Баранавічы, знішчаны 4 ахоўнікі.

У 1943 годзе партызанскі рух працягваў развівацца ўшыркі і ўглыб, набываючы сапраўдны масавы характар. Атрады папаўняліся новымі байцамі, умацоўваліся раней створаныя атрады, узніклі новыя. У лістападзе 1943 года ў атрадзе налічалася 126 чалавек. Шэраг паспяхова праведзеных баявых і дыверсійных аперацый спрыяў таму, што 24 лістапада 1943 года з партызанскіх атрадаў імя Варашылава Кіраўскай брыгады, імя Калініна Ленінскай брыгады і асобнага атрада імя Дзяржынскага арганізаваная партызанская брыгада імя Варашылава, камандзірам якой прызначаецца Макараў Пётр Кузьміч.

Пераход Макарава П. К. на пасаду камандзіра брыгады пацягнуў кадравыя змяненні ў атрадзе. Камандзірам атрада прызначаны Белякоў Мікалай Мікітавіч, камісарам - **Бесарабаў Віктар Пракопавіч**, начальнікам штаба **Смірноў Якаў Іванавіч**.

У снежні 1943 года байцамі атрада пушчана пад адхон 2 цягнікі супраціўніка.

Дыверсійная і баявая праца патрабавала мужнасці, вытрымкі, пастаяннай напругі сілаў, нярэдка падрыўнікі ахвяравалі сабой дзеля выканання баявога задання. Так, **Міхайлаў Мікалай** загінуў пры падрыве цягніка каля ст. Гаўя, **Борыкаў Васіль Ігнатавіч**, **Ваўкавыскі Леанід Абрамавіч** (той самы Лёнька, якога Макараў П.К. знайшоў у бульбяной яме, прагнуў адпомсціць ворагу за смерць сваіх бацькоў) загінулі пры мінаванні чыгункі Ліда-Маладзечна. Паводле ўспамінаў Л. Шамрэя, невядома ні аднаго факту ўзяцця партызана атрада ў палон. Так, **Шкрум Васіль**, патрапіўшы з байцамі атрада ў засаду ля в. Ходзевічы Слонімскага раёна, быў цяжка паранены (чаргой з кулямёта перабітыя абедзве нагі). Калі В. Шкрума акружылі, і ў яго скончыліся патроны, ён апошняю кулю з пісталета накіраваў сабе ў галаву. Такіх прыкладаў вядома мноства, а колькі яшчэ невядома?

У 1944 годзе дыверсіі партызан на чыгунках яшчэ больш частыя і бязлітасныя.

У студзені здзейснены 4 дыверсіі: на чыгунцы Ліда-Баранавічы каля Руднянскага пераезду, каля ст. Сялец і каля ст. Яцукі падарваны чыгуначныя масты; на чыгуначным участку Ваўкавыск-Баранавічы падарваны цягнік з вугалем каля паўстанка Касцелі.

Працягваецца кровапралітная барацьба двух славянскіх народаў - чырвоных партызан і легіянераў Арміі Краёвай. Так, 2 студзеня 1944 года ў раёне в. Масявічы растрэляны 2 легіянеры Арміі Краёвай.

29 лютага 1944 года група партызан пад камандаваннем камандзіра роты Шубадзёрава Васіля Еўдакімавіча вяла бой з легіянерамі Арміі Краёвай у раёне в. Гезгалы на працягу 2-х гадзін. Забіта 15 і паранена 9 легіянераў. Страты партызан - 3 чалавекі. Вось як успамінае гэты бой камандзір Шчучынскага партызанскага злучэння **З. П. Шчупеня**: *“Камандзір роты Шубадзёраў В.Е. з групай партызан вяртаўся з баявога задання. Спыніліся на адпачынак каля в. Гезгалы Дзятлаўскага раёна. Легіянеры выявілі партызан у гадзіну ночы, акружылі вёску і павялі наступ. Вартавы заўважыў легіянераў і далажыў пра іх Шубадзёраву В.Е., які хутка падняў партызан, размешчаных у 4-х хатах. Група партызан налічвала 25 байцоў і была ўзброеная 6 кулямётамі, 4 аўтаматамі і вінтоўкамі. Завязаўся бой. Супраціўнік лікава пераўзыходзіў партызан у 4 разы. Шубадзёраў вырашыў пайсці ў атаку на прарыў, і толькі дзякуючы яго знаходлівасці бой быў выйграны”*.

У лютым партызаны здзейснілі 7 дыверсій: на чыгунцы Ліда-Баранавічы крушэнне цягніка, на ст. Нёман уладкована 2 засады, ля ст. Нёман падарваны чыгуначны мост даўжынёй 7 м; на чыгунцы Масты-Ліда арганізавана крушэнне 2-х цягнікоў; на чыгунцы Ваўкавыск-Слонім ля паўстанка Касцелі праведзена крушэнне цягніка.

Партызаны кантралявалі і шашэйныя дарогі, перашкаджаючы перамяшчэнню па іх супраціўніка, яго перавозкам. Засады на шашэйных дарогах былі і раней, у 1943 годдзе, але, пачынаючы з красавіка 1944 года, яны пачасціліся і наносілі ворагу адчувальны шкоду. Толькі за красавік у выніку мінавання шашэйных дарог забіта 17 гітлераўцаў, захоплена 2 аўтамашыны. А 11 траўня на шашэйнай дарозе Слонім-Дзяраўная каля в. Асакавічы забіта 32 і паранена 11, узятая ў палон 2 гітлераўцы. Пры гэтым захоплена 2 ручныя кулямёты, аўтамат, 35 вінтовак, 10 адзінак асабістай зброі, абоз з харчам (30 вазоў). Нараўне з гэтым, працягвалі рваць і тэлеграфна-тэлефонную сувязь, для гэтага прыцягвалі мясцовае насельніцтва. За 1944 год выведзена з ладу ў агульнай суме больш 20 км тэлеграфна-тэлефоннай сувязі.

У сакавіку 1944 года здзейснена 12 дыверсій: на чыгунцы Масты-Ліда толькі каля ст. Ражанка 4 крушэнні цягнікоў; на чыгунцы Слонім-Ваўкавыск падарваныя цягнікі ў раёне Іса-Іўня, у раёне Касцелі - 2 цягнікі, 2 крушэнні ля паўстанка Грынёкі, адно на ўчастку Азярніца-Слонім; на чыгунцы Ліда-Баранавічы ля ст. Яцукі падарвана 2 цягнікі супраціўніка.

Атрад імя Варашылава можна назваць рэзервай кадраў брыгады імя Варашылава. 3 атрада ў брыгаду перайшоў камандзір Макараў П.К. У красавіку 1944 года ў брыгаду пераходзіць Белякоў М.М., які быў камандзірам атрада і інш. А ў атрадзе наступныя змяненні: камандзір атрада - Шубадзёраў Васіль Еўдакімавіч, камісар **Алакозаў Мікалай Георгіевіч**, начальнік штаба **Сцяпанаў Пётр Ягоравіч**.

У красавіку 1944 года здзейснена 13 дыверсій на чыгунках: на чыгунцы Ліда-Баранавічы крушэнне цягніка ля в. Багданаўка; на чыгунцы Ваўкавыск-Слонім у раёне в. Чэмеры, 3 цягнікі ля в. Грынёкі, па адным ля в. Пляцевічы і ля в. Азярніца; на чыгунцы Масты-Ліда ля в. Хадзюкі, 3 крушэнні ля ст. Ражанка і 2 крушэнні ля в. Багданавічы.

26 чэрвеня 5 партызанамі атрада каля пастарунка Ляса забіта 4 і паранены адзін паліцыйнт.

Давялося атраду ім. Варашылава паваяваць і з войскамі РВНА. Што гэта за фармаванне? Руская Вызвольная Народная Армія (РВНА) - вайсковае фармаванне з грамадзян СССР, утворанае гітлераўцамі ў канцы 1941 года ў Арлоўскай вобласці для барацьбы з партызанамі. Падраздзяленні РВНА з пераменным поспехам ваявалі з партызанамі. У жніўні 1943 года войскі Чырвонай Арміі нанеслі РВНА шэраг цяжкіх параз. Пасля гэтага войскі РВНА гітлераўцы эвакууюць у раён г. Лепеля, але і там РВНА не апраўдала надзей гітлераўцаў. У красавіку 1944 года войскі РВНА эвакууюць у Дзятлава - залага размясцілася ў в. Зачэпічы Дзятлаўскага раёна. Дзейнічалі супраць партызан і марадзёрствавалі.

7 чэрвеня 1944 года байцы атрада мінуюць шашэйную дарогу ў раёне в. Зачэпічы. У выніку выбуху забіта 8 гітлераўцаў з войскаў РВНА.

У ноч з 10 на 11 чэрвеня 1944 года атрады ім. Варашылава, Калініна, Дзяржынскага і “Барацьба” пад камандаваннем Макарава П.К. зрабілі налёт на залогу войскаў РВНА ля в. Зачэпічы. У выніку 2-х гадзіннага бою прарвана добра ўмацаваная лінія супраціўніка па шашэйнай дарозе Слонім-Дзятлава. Забіта 100 і паранена больш за 60 здраднікаў.

У гэты ж дзень Алакозаў М.Г., Сцяпанаў П.Я., Аўчыннікаў Г.Ф., **Замоцін П.І.**, **Арлоў А.П.**, Касмач І.М., палітрук роты **Васько Рыгор** пад камандаваннем камандзіра атрада Шубадзё-

рава В. Е. зрабілі засаду на шашэйнай дарозе Казлоўшчына - Руда Яварская ў раёне в. Мядзвінаўцы Дзятлаўскага раёна. Забіта 4, у палон узятая 6 фашысцкіх прыхвастняў з войскаў РВНА, а таксама захоплена адна гармата.

У траўні 1944 года арганізавана 5 крушэнняў цягнікоў: 2 крушэнні ля станцыі Ражанка, адно ля в. Хадзюкі; на чыгунцы Слонім-Ваўкавыск ля Жалудка і ля паўстанка Грынькі.

Колькасць жанчын, баявых сябровак, у аддзеле вагалася ад 5 да 15. Гэта былі:

Абрамовіч Любоў Ізраілеўна;

Барысава Ганна Георгіеўна;

Ваўкавыская Зона Абрамаўна;

Макарава Марыя Ўладзіміраўна;

Дзярбук Марыя з Беліцы;

Дзерангоўская Галіна Іосіфаўна з сынам гадоў 8-9;

Цімашэнка Людміла Дзмітраўна;

Казлова Ганна;

Касцякова Тамара Дзмітраўна;

Касцякова Тацяна Дзмітраўна;

Касцякова Людміла Дзмітраўна;

Коц - маці Южаковай Галіны;

Лабарэвіч Любоў;

Новікава Ганна Дзянісаўна;

Подгайская Антаніна Захараўна;

Розенберг Сара Нахімаўна;

Санцэвіч (Лукашэвіч) Вера Іванаўна;

Сакалова Аляксандра;

Сакалова (Беякова) Тацяна Паўлаўна;

Шкрум Сафія Іванаўна з сынам 12-ці гадоў;

Южакова Галіна Ўладзіміраўна;

Люся са Слоніма.

Жанчыны кармілі, абмывалі, абшывалі, лячылі, многія ваявалі нараўне з мужчынамі, хадзілі на чыгунку, стаялі на варце. Жанчыны на варце падчас вайны? Так, ды якія пільныя! Адночы на пасту стаяла Новікава А. Д. У гэты час у атрад прыбывае камісар брыгады ім. Кірава **Кандакоў С. М.** і начыста забывае пароль, патрабуе прапусціць. Як прапусціць? Новікава дала папераджальны стрэл у паветра.

Прыбегла ахова, пачалі разбірацца. Доўга ў атрадзе хадзіў жарт, што Новікава хацела застрэліць Кандакова. Здаралася, і нараджалі ў аддзеле (Цімашэнка Людміла, Касцякова Тамара). Але нячыць дзяцей не было калі. Кармілі і

нянчылі дзяўчынку Цімашэнку мясцовыя жыхары - **Надзея Саўчук** з в. Стукалы і **Якубовіч Ганна** з в. Верчыкі ў Ліпічанскай пушчы. Адночы дзяўчынку Людмілы Цімашэнкі ледзь не расстралялі рвнаўцы. Успамінае Л. Д. Цімашэнка: *“Рвнаўцам падказалі, што ў в. Стукалы Надзея Саўчук корміць і выхоўвае партызанскае дзіця. Рвнаўцы пачалі катаваць Надзею Саўчук, тая ўпарта паўтарала, што гэта мой байстручок. Пасля катаванняў Надзея сказала сваёй маці: “Мама, буду прызнавацца”. Прызналася. Рвнаўцы ўвайшлі ў хату Надзеі, прыгожая дзяўчынка Цімашэнка сядзіць у калысцы і міла ўсміхаецца, не адчуваючы небяспекі. І хоць гэта былі рвнаўцы, сэрца ў іх завагалася - не забілі дзяўчынку. “Мы яе выхаваем”, - сказаў адзін з рвнаўцаў. Больш таго, загалі солтысу, каб усе, у каго ёсць карова ў вёсцы, давалі па 0,5 літра малака дзяўчынцы, бо карову ў Саўчукоў яны забралі.”* А Людміла Цімашэнка, калі дазвалялі ўмовы, прыбыўшы з выведкі, садзілася конна на каня і ехала, адведаць сваю дробку, маленькую дачушку.

Баявыя аперацыі партызан праводзіліся з нарастальнай сілай. Гэта, натуральна, не на жарт устрывожыла акупантаў. Яны вырашылі ачысціць Ліпічанскую пушчу ад партызан, сцягнуўшы сюды буйныя сілы. 3 чэрвеня 1944 года больш 1000 карнікаў, падтрыманых танкамі, артылерыяй, авіяцыяй былі кінуты ў бой. “Гэта было сапраўднае пекла, - успамінае М.У. Макарава. Гараць хутары, ляцяць ракеты. Мы уцякаем, падаем. Падбягае да мяне **Сідараў Іван**, пытае: “Ты не параненая?”, і тут жа падае на маіх вачах, учапіўшыся за маю руку. Галя Южакова ляжала побач са мной, мы падняліся, бяжым. На нашых вачах падае яе муж - **Южаков Васіль** - куля патрапіла яму ў рот. У гэты ж дзень загінула Лена Важэйка са Слоніма - яна ў аддзеле была з братам і бацькам. Уцякалі з намі ад нямецкай расправы Дзерангоўскі Вова са сваёй маці Галінай Іосіфаўнай. Бацька Вовы - палкоўнік, загінуў на вайне. Галіна Іосіфаўна з Мастоў, калі фашысты пачалі зганяць людзей у Нямеччыну, з хлапчуком пайшла ў партызаны. Хлапчук хадзіў з партызанамі на заданні, вядома стамляўся, і дарослым часта даводзілася несці яго на плячах. А калі на лагер наступалі фашысты, хлопчык іх заўважыў, узлез на дзот і крыкнуў: “Дзядзечка, бі! За Радзіму! За Сталіна!” Па ўспамінах **З.П. Шчупені**, фашысты 4 дні палівалі партызан агнём. Партызанам удалося прарваць умацаваную лінію карнікаў, выйшлі ў раён станцыі Моўчадзь на чыгунцы Ліда-Баранавічы, дзе аддзелам 27 чэрвеня было забіта 35, паранена 17 і ўзята ў палон 88 гітлераўцаў. 9 ліпеня 1944 года аддзел пад камандаваннем камандзіра Шубадзёрава В.Е. сустрэўся ў баі з гітлераўскімі войскамі ў в. Яварская Руда Дзятлаўскага раёна. Забіта 55 гітлераўцаў, 28 паранена і 95 узята ў палон.

**Сакалова (Беякова)
Тацяна Паўлаўна**

Паводле успамінаў І.М.Касмача, байцы атрада вярталіся ў лагер. Па дарозе рухаўся шэраг вазоў - паліцыянты з сем'ямі ўцякалі на Захад. На пераправе праз р. Шчара іх затрымалі. Але тут атрад даганяе выведка Савецкай Арміі, а следам ідуць савецкія войскі. На нашу шматпакутную зямлю прышло вызваленне.

Атрад злучыўся з часткамі Чырвонай Арміі 15 чэрвеня 1944 года.

Касцякова Т.Д. успамінае: *“Ішла вайна і, вядома партызанская барацьба не абыходзілася без страт. Безумоўна, гэтыя страты не параўнальныя з франтавымі па сваіх маштабах, але яны былі вельмі адчувальныя і выключна балюча перажываліся ўсімі партызанамі атрада. Сваіх герояў, загінулых у баі, партызаны хавалі ўрачыста, з ушанаваннямі. Калі дазвалялі абставіны, то загінулых таварышаў пераносілі ў Лінічанскую Пушчу, дзе на гары былі арганізаваны могілкі. На магіле кожнага ўсталёўвалася таблічка з прозвішчам пахаванага. Але шмат байцоў засталася ляжаць там, дзе яны загінулі, і магілы іх ці ледзь вядомыя”. Вечная ім памяць.*

Велізарны ўклад у Вялікую Перамогу ўнеслі байцы партызанскага атрада імя Варашылава, ля вытокаў якога быў Пётр Кузьміч Макараў - адважны і мужны камандзір, які ў адкрытых баях і на дыверсійных аперацыях паказваў узоры настойлівасці, мужнасці і героізму. Пасля вайны Макараў П.К. працаваў на кіраўнічых пасадах у Жалудокскім, Лідскім і Дзятлаўскім раёнах. Памёр 24 сакавіка 1961 года. Імем Макарава П.К. названыя школа і вуліца ў г.п. Дзятлава. На адным з будынкаў гэтай вуліцы вісіць мемарыяльная дошка ў памяць аб Макараве П.К.

Колькасны склад атрада на працягу ўсяго перыяду баявых дзеянняў паводле зводных справаздач аб дыверсійна-падрыўной і баявой дзейнасці:

- з траўня 1942 па кастрычнік 1943 у атрадзе налічалася 113 чалавек;

- у лістападзе 1943 года - 126 чалавек;

- у снежні 1943 года - 115 чалавек;

- у студзені 1944 года - 117 чалавек;

- у лютым 1944 года - 122 чалавекі;

- у сакавіку 1944 года - 135 чалавек;

- у красавіку 1944 года - 140 чалавек;

- у траўні 1944 года - 156 чалавек;

- на 15 ліпеня 1944 года (дзень злучэння з часткамі Чырвонай Арміі) у аддзеле налічалася 160 чалавек.

Звесткі па асабовым складзе атрада па стане на 1 сакавіка 1944 года:

Колькасць партызан - 122.

З іх па нацыянальнасці:

рускія - 67;

беларусы - 34;

украінцы - 9;
яўрэі - 6;
палякі - 1;
інш. нацыянальнасці - 5.

Па прафесіях:

- рабочыя - 10;
- калгаснікі - 2;
- ІТР - 2;
- медыкі - 3;
- настаўнікі - 2;
- іншыя - 103.

**Родзікаў
Максім Іванавіч**

Па камплектаванні:

- прыбылі з палону - 69;
- прыбылі з акружэння - 10;
- з мясцовага насельніцтва - 43.

Колькасць жанчын у атрадзе на 1 сакавіка 1944 года - 15.

Звесткі па прафесійным складзе на чэрвень 1944 года:

Усяго партызан - 160. З іх:
вайскоўцы - 18 чалавек;
калгаснікі - 88 чалавек;
навуцэнцы - 4 чалавекі;
лекары - 1 чалавек;
настаўнікі - 2 чалавекі;
іншыя - 47 чалавек.

Па ўзросту:

да 18 гадоў - 18 чалавек;
ад 18 да 26 гадоў - 86 чалавек;
26-45 гадоў - 48 чалавек;
звыш 45 гадоў - 8 чалавек.

Спіс камандна-палітычнага складу атрада з красавіка 1944 года

Пасада	Прозвішча, імя, імя па бацьку
Камандзір атрада	Шубадзёраў Васіль Еўдакімавіч
Камісар атрада	Алакозаў Мікалай Георгіевіч
Начальнік штаба	Сцяпанаў Пётр Ягоравіч
Нам. камандзіра атрада па выведцы	Замоцін Павел Ільіч
Начальнік асобага аддзелу	Родзікаў Максім Іванавіч
Камандзір роты	Сідараў Іван Пятровіч
Камандзір роты	Касмач Іван Міхайлавіч
Палітрук	Звераў Васіль Сцяпанавіч
Камандзір звязу	Галаванаў Васіль Міхайлавіч
Камандзір звязу	Ісцягін Іван Васільевіч
Камандзір звязу	Міхайлаў Хведар Аляксеевіч
Камандзір звязу	Далінін Іван Яўхімавіч
Камандзір аддзялення	Жыцельскі Мікалай Іванавіч

Камандзір аддзял. Кумпак Міхась Усцінавіч
 Камандзір аддзял. Здабноў Зміцер Антонавіч
 Камандзір аддзял. Васільеў Пётр Ягоравіч
 Камандзір аддзял.
 Удавічэнка Мікалай Майсеевіч
 Камандзір аддзял. Захараў Іван Сямёнавіч
 Камандзір аддзял. Адалін Мікалай Васільевіч
 Камандзір аддзял. Громаў Міхась Антонавіч
 Камандзір аддзял. Грынчук Якаў Якаўлевіч
 Камандзір аддзял. Самсонаў Яўген Кузьміч
 Камандзір аддзял. Белавусаў Фёдар Міхайлавіч

СПІС ПАРТЫЗАН

партызанскага атрада імя Варашылава брыгады
 імя Варашылава, якія пайшлі ў Савецкую Армію
 ў ліпені 1944 года

№№ п/п	Прозвішча, імя, імя па бацьку	Год нараджэння
1.	Адушкін Мікалай Андрэевіч (Слонімска раён)	1920
2.	Анашкевіч Сцяпан Іванавіч (в. Яманты)	1920
3.	Андрыянаў Аляксей Іванавіч	1917
4.	Андрушчанка Павел Мікітавіч	1921
5.	Батаев Іван Фёдаравіч	1921
6.	Белаконь Рыгор Яўхімавіч	1921
7.	Васільеў Пётр Ягоравіч	1911
8.	Вітко Аляксей Аляксандравіч (в. Чырвонае Жалудокскага раёна)	1922
9.	Дзярбук Віктар Віктаравіч (в. Дуброўка Дзятлаўскага раёна)	1923
10.	Дзярбук Вікенці Вікенцевіч	1906
11.	Драмакін Пётр Рыгоравіч	1924
12.	Еўдакімаў Анатоль Уладзіміравіч	1917
13.	Жабскі Аляксей Іванавіч	1915
14.	Жук Міхась Ільіч	1910
15.	Заічкін Рыгор Васільевіч	1922
16.	Захараў Сямён Пятровіч	1909
17.	Заяц Леанід Іванавіч (в.Канюшаны)	1924
18.	Зеляноў Міхась Іванавіч	1921
19.	Іванчанка Мікалай Мікалаевіч	1925

20.	Каторац Яўхім Якаўлевіч (Віцебск. вобл., Чашнікаўскі р-н, в. Смошны)	1910
21.	Кіршын Сяльвестр Сяргеевіч	1913
22.	Казёл Мікалай Іванавіч (в. Канюшаны)	1921
23.	Мялешка Іван Герасімавіч (в. Грынкі Слонімскага раёна)	1924
24.	Мялешка Мікалай Васільевіч	1915
25.	Мушчанка Васіль Сцяпанавіч	1929
26.	Папоў Рыгор Аляксеевіч	1920
27.	Раманаў Васіль Мацвеевіч	1920
28.	Рыжкоў Аляксандр Лявонцевіч	1907
29.	Рымка Георг Георгіевіч (в. Рымкі Жалудокскага раёна)	1916
30.	Рымка Хведар Мікалаевіч (в. Рымкі Жалудокскага раёна)	1920
31.	Здабноў Зміцер Антонавіч	1920
32.	Сівы Мікалай Рыгоравіч (в. Грынкі Слонімскага раёна)	1923
33.	Траянаў Васіль Канстанцінавіч	1910
34.	Філін Іван Фёдаравіч	1923
35.	Філін Мікіта Анісімавіч	1911
36.	Хапрычкоў Якаў Дзянісавіч	1911
37.	Шаўчэнка Іван Фёдаравіч	1909
38.	Якушаў Павел Цімафеевіч	1923

Агульныя вынікі баявых дзеянняў.

Усяго падарвана варажых цягнікоў:

	1942	1943	1944	Усяго
Чыг. Ліда-Баранавічы	3	5	7	15
Чыг. Ліда-Масты	4	23	16	43
Чыг. Ліда-Маладзечна	4	8	-	12
Чыг. Слонім-Ваўкавыск	14	-	13	27
Разам	25	36	36	97
Разбіта валасных упраў	6	9	5	20
Разбіта залогаў	5	3	1	9
Разбіта складоў	5	2	4	11
Разбіта паўстанкаў	-	-	1	1

СПІС

асабовага складу атрада імя Варашылава

Абрамовіч Любоў Ізраілеўна, 1920 г. н., яўрэйка з Слоніма.

Аверкаў Васіль Пракопавіч, 1916 г.р., беларус. Загінуў 16 траўня 1943 г. у баі каля в. Беліца, пахаваны ў в. Чырвонае.

Авяр'янаў.

Адалін Мікалай Васільевіч, 1917 г. н., рускі, з Мардоўскай АССР.

Адамчук Мікалай.

Адушкевіч Мікалай Аляксандравіч.

Алакозаў Мікалай Георгіевіч, 1920 г. н., рускі, камісар атрада з красавіка па ліпень 1944 года, з г. Марыупаля.

Анашкевіч Сцяпан Іванавіч, 1920 г. н., беларус, в. Яманты.

Андрэў Іван Фёдаравіч, 1918 г. н., рускі, з Разанскай вобласці.

Андрыянаў Аляксей Іванавіч, 1917 г. н., рускі, з г.

Яраслаўля.

Андрушчанка Павел Мікітавіч, 1921 г. н., украінец, з Кіеўскай вобласці.

Анішчык Васіль Маркавіч, 1914 г. н., беларус, з в. Баравікі Слонімскага раёна.

Антуновіч.

Анушкевіч Барыс Ларыёнавіч, 1925 г. н., беларус, з Віцебскай вобласці.

Бабяк Аляксей.

Баран Аляксандр Рубінавіч, 1921 г. н., яўрэй, г. Ліда.

Басалыга Іван Васільевіч.

Бежанкоў.

Белавусаў Фёдар Міхайлавіч, 1912 г. н., рускі, з г. Арцёмаўска.

Белякоў Мікалай Мікітавіч, 1917 г. н., рускі, з Арлоўскай вобласці. Камісар атрада з сакавіка 1942 па лістапад 1943 г., камандзір атрада з лістапада 1943 па красавік 1944г. У красавіку 1944 года пераведзены ў брыгаду ім. Варашылава.

Белякова (Сакалова) Тацяна Паўлаўна, 1923 г. н., руская, з г. Калініна. У красавіку 1944 года пераведзеная ў брыгаду ім. Варашылава.

Бялянікаў П.

Бесарабаў Віктар Пракопавіч, 1918 г. н., рускі, з Курскай вобласці. Камісар атрада з лістапада 1943 па красавік 1944 года.

Білей.

Біч.

Бабылёў Іван Сяргеевіч, 1920 г. н.

Багданчук.

Бокараў Міхась.

Бокаў Аляксандр Архіпавіч, 1918 г. н., рускі, з-пад Мензялінска. Загінуў 29 чэрвеня 1943 года ў баі з легіянерамі АК ля в. Пацукі, пахаваны ля в. Парачаны.

Бандарэнка Аляксей Мікалаевіч, 1920 г. н., рускі, з г. Фрунзе.

Борыкаў Васіль Ігнатавіч, 1919 г. н., беларус. Загінуў 24 кастрычніка 1943 г. пры мінаванні чыг. Ліда-Маладзечна.

Барысаў Іван Георгіевіч, 1898 г. н., беларус, в. В. Канюшаны.

Барысава Ганна Георгіеўна, 1907 г. н., украінка.

Борчанка Сямён Міхайлавіч, 1919 г.р., Каз. ССР, г. Мерцы.

Бачкоў.

Бразоўскі Марк Іванавіч, 1902 г. н., беларус. Загінуў 2 верасня 1943 г. ля в. Ганчары. Пахаваны там жа.

Брычко.

Бурдун Мікалай Канстанцінавіч.

Бутоўскі Зміцер Сяргеевіч, 1917 г. н., рускі, г. Сталінабад. Загінуў 29 чэрвеня 1943 года ў баі з легіянерамі АК ля в. Пацукі. Пахаваны ў в. Парачаны.

Буцько Ў.

Быстрыцкі Аляксандр Восіпавіч, 1922 г. н., беларус. Загінуў 16 верасня 1943 г. у баі каля в. Бішавічы Любчанскага раёна. Пахаваны там ж.

Бычак Іван Пятровіч, 1919 г. н., беларус, з в. Ольжава.

Бычкоў Аляксей Панфілавіч, 1921 г. н., рускі, з Смаленскай вобласці. Загінуў у 1944 годзе.

“Варшаўскі” Ванька, прыбыў у атрад пасля ўцёкаў з лагера ваеннапалонных у Варшаве ўлетку 1943 г. У лістападзе 1943 года загінуў у перастрэлцы з легіянерамі АК.

Васільеў Уладзімір Мацвеевіч, 1914 г. н., рускі, з Калінінскай вобласці.

Васільеў Пётр Васільевіч (Ягоравіч), 1911 г. н., рускі, з г. Томска. Загінуў у 1944 годзе.

Васільеў Р. М.

Васько Рыгор - палітрук роты.

Венжык Аляксандр Васільевіч, 1926 г. н., беларус, з Віцебскай вобласці.

Вянскоўскі Уладзімір Фёдаравіч.

Вітко Аляксандр Аляксандравіч.

Вітко Ўладзімір.

Важэйка Алена. Загінула ў чэрвені 1944 года.

Важэйка К.

Важэйка С.

Волкаў Міхась Рыгоравіч. 1914 г. н., рускі, з Варонежскай вобласці,

Ваўкавыская Зона Абрамаўна, 1922 г. н., яўрэйка з Лідскага раёна.

Ваўкавыскі Леанід Абрамавіч, 1929 г. н., яўрэй, загінуў 24 кастрычніка 1943 года пры мінаванні чыг. Ліда-Маладзечна.

Вараноўскі Ўладзімір.

Гамзоў Мікалай Сяргеевіч, 1923 г. н., рускі. 5 красавіка 1943 года забіты ў баі ля в. Ольжава, пахаваны там жа.

Гірчук Г.

Галаванаў Васіль Міхайлавіч, 1910 г.р., рускі, з Сталінградскай вобласці.

Голуб З.

Голуб Іван Ігнатавіч, 1919 г. н., рускі, загінуў 21 красавіка 1943 года пры выбуху міны на х. Яманты. Пахаваны ў в. Ліпічанская пушча Дзятлаўскага раёна.

Голуб С.

Гарнушка.

Гарадскі.

Гаранаў.

Грынчук Якаў Якаўлевіч, 1924 г. н., беларус, в. Грынкі Слонімскага раёна.

Граза.

Громаў Міхаіл Панцеляймонавіч (Антонавіч), 1916 г. н., рускі з Навасібірскай вобласці.

Гузей Мікалай, украінец. Забіты падчас аблавы на х. Шчурок каля в. Ольжава ў студзені 1943 года. Пахаваны на х. Шчурок.

Гулінскі Рыгор Рыгоравіч, 1922 г. н., беларус, з в. Парэчча.

Гурын.

Даўлюд Мікалай Міхайлавіч, 1924 г. н., беларус. з в. В. Канюшаны.

Давыдаў У. І.

Дзяменцеў Васіль Васільевіч, 1918 г. н., рускі. Загінуў 2 верасня 1943 года ў баі ў в. Ганчары.

Дзянішчык А. Л.

Дзерангоўская Галіна Іосіфаўна, 1906 г. н., руская, з г. Мазыр. У атрадзе была з сынам 8-9 гадоў, загінуў у чэрвені 1944 года.

Дзярбук Віктар Вікенцевіч, 1924 г. н., беларус, з в. Дуброўка Дзятлаўскага раёна.

Дзярбук Марыя з в. Беліца.

Дзяругін.

Дзівіцкі Мікалай Якаўлевіч, 1922 г. н., рускі. Загінуў 27 чэрвеня 1943 года пры выбуху шашкі ў в. Галубы Шчучынскага раёна. Пахаваны ў в. Ліпчанская пушча Дзятлаўскага раёна.

Дзмітрыеў Ягор Дзмітрыевіч, 1921 г. н., чуваш з Чувашскай АССР. 3 красавіка 1942 года пераведзены ў п. а. "Барацьба".

Дабравольскі Сяргей Платонавіч, з снежня 1942 па лістапад 1943 года - начальнік штаба атрада, пераведзены ў брыгаду ім. Варашылава.

Далінін Іван Яўхімавіч, 1919 г. н., рускі, з г. Канах.

Данскі Іван Васільевіч, 1921 г. н., рускі. Загінуў 2 верасня 1943 года ў баі ля в. Ганчары. Пахаваны там жа.

Драбын Васіль Мацвеевіч. Загінуў у 1944 годзе. **Думаў Мікалай Аляксеевіч**, 1920 г. н. з Іванаўскай вобласці

Дунай В. С.

Ягораў Васіль Ціханавіч, 1913 г. р., рускі, з Разанскай вобласці.

Ярмакоў Якаў Парфёнавіч, 1913 г. н., беларус, з Магілёўскай вобласці.

Ермантовіч Кастусь.

Яўхімаў (Ефимов) Павел Фёдаравіч, 1918 г. н., рускі. 26 чэрвеня 1943 года выпадкова застрэліўся ў в. Пацукі. Пахаваны там ж.

Жаваранкаў Іван Філіпавіч, 1920 г. н., рускі, з Тульскай вобласці. Загінуў 29 лютага 1944 года ў баі з легіянерамі АК ля в. Гезгалы Дзятлаўскага раёна. Пахаваны там жа.

Жыцельскі Мікалай Іванавіч, 1919 г. н., рускі, з Сумскай вобласці. Загінуў 11 траўня 1944 года ў баі каля в. Дзераўная Слонімскага раёна. Пахаваны на х. Белуша каля в. Ліпчанская пушча.

Жаўтко.

Жук Міхась Ільіч, 1916 г. н., беларус, з в. Ходзевічы Слонімскага раёна.

Забідараў М. А.

Забалотнікаў Міхась Іванавіч, 1915 г. н., рускі. Загінуў 1 сакавіка 1943 года ля в. Цацкі, трапіўшы ў засаду легіянераў АК. Пахаваны ў в. Ліпчанская пушча Дзятлаўскага раёна.

Заічкін Рыгор Васільевіч, 1922 г. н., рускі, з Тульскай вобласці. Загінуў у 1944 годзе.

Закрэўскі Анатоль Васільевіч, 1919 г. н., украінец. Загінуў 29 лютага 1944 года ў баі з легіянерамі АК ля в. Гезгалы Дзятлаўскага раёна, пахаваны там жа.

Замоцін Павел Іванавіч, 1920 г. н., рускі, з Горкаўскай вобласці.

Зарэцкі.

Захаркаў Іван (Апанас) Сямёнавіч, 1912 г. н., рускі, з г. Туапсэ.

Захараў.**Захар'еў.**

Заяц Леанід Іванавіч, 1924 г. н., беларус, з в. В. Канюшаны.

Звераў Васіль Сцяпанавіч, 1908 г. н., рускі, з г. Масква.

Зеляноў Міхаіл Іванавіч, 1921 г. н., рускі, з Чувашскай АССР.

Зянько Мікалай Уладзіміравіч, 1914 г. н. з г. Урупінск.

Зубкоў.**Іваноў А.**

Іваноў Іван Іванавіч, масквіч. Загінуў у студзені 1943 года на х. Шчурок. Пахаваны там жа.

Іваноў Пётр Максімавіч, 1920 г. н., рускі, з Навасібірскай вобласці. Загінуў у 1944 годзе.

Іванчанка Мікалай Мікалаевіч, 1925 г. н., украінец з Кіеўскай вобласці.

Ісаеў Леанід Віктаравіч з в. Ёдкі, 1920 г. н. Забіты легіянерамі АК у 1943 годзе.

Ісцягін Іван Васільевіч, 1917 г. н., рускі, з Варашылаваградскай вобласці.

Калюта Міхась.**Канскі.**

Капля Аляксей Іосіфавіч, беларус, 1909 г. н. Забіты ў студзені 1943 года падчас аблавы на х. Шчурок каля в. Ольжава. Перапахаваны ў г. Ліда. (На помніку ў г. Ліда дата смерці - 12 снежня 1942 года).

Каравасёў Л.**Карэнін.**

Каструлін Іван Дзмітрыевіч, 1916 г. р., рускі з Калінінскай вобласці.

Кацілеўскі Іван, 1918 г. р.

Кветка Ўладзімір.

Кветка Іван Лявонцевіч, 1925 г. н., беларус, з в. Ліпчанская пушча Дзятлаўскага раёна.

Кірэй У. Я.**Кірылаў У.**

Кірычук Рыгор Паўлавіч, 1920 г. н., рускі, з г. Кіеў.

Кірушын У.**Кісялёў Аляксандр.**

Клімаў Іван Васільевіч, 1916 г. н., рускі, з Смаленскай вобласці.

Каваленка Кузьма М., 1922 г. н., украінец. Загінуў 29 чэрвеня 1943 года ў баі з легіянерамі АК ля в. Пацукі, перапахаваны ў в. Парачаны.

Кандраценка Хведар.**Кодзік Мікалай Уладзіміравіч.**

Кажэвікаў Аляксей Паўлавіч, 1916 г. н., удмурт з

Удмуртскай АССР.

Казёл Мікалай Іванавіч, 1925 г. н., беларус, з в. В. Канюшаны.

Казёл Аляксандр М., 1912 г. н. беларус, з в. Бялёвічы.

Казлоў Міхась Уладзіміравіч, 1916 г. н.

Казлова Ганна.

Казлоўскі Іван Пракопавіч, 1920 г. н., рускі. Загінуў 29 чэрвеня 1943 года ў баі з легіянерамі АК ля в. Пацукі. Перапахаваны ў в. Парачаны. **Калдобін.**

Калнавокаў Васіль Дзмітравіч, 1920 г. н., рускі, з Краснадарскага краю.

Каўпакоў Мікалай Рыгоровіч, 1919 г. н., рускі. Загінуў 2 верасня 1943 года ў баі ля в. Ганчары. Пахаваны там ж.

Каматоўскі.

Камлюк.

Касмач Іван Міхайлавіч, 1921 г. н., украінец, з Кіеўскай вобласці.

Касцюковіч.

Касцякова Людміла Дзмітраўна, 1914 г. н., руская, з г. Масква.

Касцякова Тамара Дзмітраўна, 1916 г. н., руская, з Масквы. Начальнік асобага аддзелу да снежня 1943 года.

Касцякова Тацыяна Дзмітраўна, 1925 г. н. руская, з Масквы. Загінула 29 чэрвеня 1943 года ў баі з легіянерамі АК ля в. Пацукі, перапахаваная ў в. Парачаны.

Кацельскі Іван Нікіфаравіч, 1918 г. н., рускі, з г. Шахты.

Коц Генрых, з Рыгі.

Коц - маці Южаковой Галіны, з Рыгі.

Качаргін Андрэй Мікалаевіч, 1910 г. н., рускі, з г. Краснадар. Загінуў 16 траўня 1943 года ў баі ля в. Беліца. Пахаваны ў в. Чырвонае.

Кравец Іван Фадзеевіч, 1915 г. н., украінец, з Днепрапятроўскай вобласці.

Крыпец.

Крычко Ў.

Крылоў Міхась Георгіевіч, 1920 г. н., рускі. Загінуў 21 красавіка 1943 года пры выбуху міны на х. Яманты. Пахаваны ў в. Ліпічанская пушча Дзятлаўскага раёна.

Кузняцоў Георгі Ільіч, 1912 г. н., рускі, з Краснадарскага краю.

Кузняцова Надзея Рыгораўна, 1896 г. н.

Кулік А. І.

Кулікоўскі Павел.

Кумп'як Міхась Усцінавіч, 1919 г. н., з в. Масявічы. **Курданаў Сяргей**, 1915 г. н., рускі. Загінуў 20 студзеня 1943 года (ненаўмысны самастрэл). Пахаваны на х. Белуша ў Ліпічанскай пушчы Дзятлаўскага раёна.

Кучынскі.

Латышаў Іван Рыгоровіч, 1918 г. н., рускі, з г. Ленінграда.

Ляўцееў Міхась Дзмітрыевіч, 1925 г. н., рускі, з

Калінінскай вобласці.

Ланскі А. А.

Лабарэвіч Любоў.

Ласінянскі.

Лахмакоў Захар Пятровіч, 1917 г. н., беларус, з Магілёўскай вобласці. Загінуў 16 жніўня 1943 года ад выбуху снарада пры разрадзванні ў в. Чэмеры Слонімскага раёна. Пахаваны ў в. Ходзевічы Слонімскага раёна.

Ліснэўскі Ілля Яўсеевіч, 1924 г. н., яўрэй з Вільні. Загінуў 21 красавіка 1943 года пры выбуху міны на х. Яманты. Пахаваны там жа.

Лугаўцаў Барыс Сяргеевіч, 1918 г. н., рускі. Загінуў 29 чэрвеня 1943 года ў баі з легіянерамі АК ля в. Пацукі. Перапахаваны ў в. Парачаны.

Лукашэвіч Аляксей Сямёнавіч, 1906 г. н., беларус, з в. Восава.

Лушчанка.

Мазур Анатоль Васільевіч, рускі, 1923 г. н. Памёр 09.05.1942 пасля ранення пры разгроме пастарунка Беліца.

Мазураў.

Макараў Пётр Кузьміч, 1916 г. н., рускі, з Варонежскай вобласці. Камандзір атрада з сакавіка 1942 па 24.11.1943, камандзір брыгады, з 24.11.1943.

Макарава (Говар) Марыя Ўладзіміраўна, 1925 г. н., з в. Масявічы.

Макарэвіч Сяргей Міхайлавіч, 1920 г. н., беларус, з в. Масявічы.

Малер Я. К.

Малыгін Аляксандр Сцяпанавіч, 1911 г. н., рускі, з-пад г. Салікамска,

Марахін Пётр Кандратавіч, 1915 г. н., рускі з Паволжа. Загінуў у баі 20 красавіка 1944 года ля ст. Мікелеўшчына Мастоўскага раёна. Пахаваны там жа.

Масленікаў.

Мядзведзев Сямён Іванавіч, 1917 г. н., рускі. Загінуў 29 чэрвеня 1943 года ў баі з легіянерамі АК ля в. Пацукі. Перапахаваны ў в. Парачаны.

Мялешка Іван Герасімавіч.

Мялешка Міхась.

Меляшкоўскі.

Мікульскі.

Міско Ў. Д.

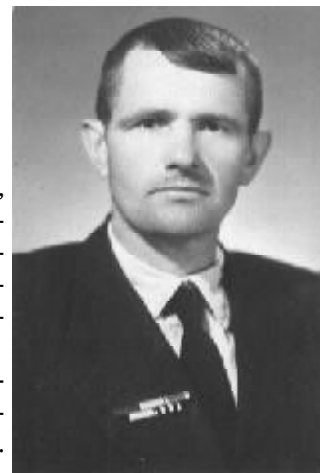
Міхайлаў Мікалай, 1920 г. н., рускі. Загінуў пры падрыве цягніка на чыг. Ліда-Гаўя. Пахаваны ў в. Гаўя.

Міхайлаў Хведар Аляксеевіч, 1920 г. н., рускі, з г. Верхні Валачок.

Макачоў.

Маісеенка Мікалай

Мікалаевіч.

**Макарэвіч
Сяргей Міхайлавіч**

Марозаў Міхась Васільевіч, 1916 г. н., рускі, з Смаленскай вобласці, 15 лютага 1944 года паранены пры абстрэле чыг. цягніка Баранавічы-Ліда ў раёне ст. Нёман. Пахаваны на х. Белуша ў Ліпчанскай пушчы.

Мароз Уладзімір.

Мароз Міхась Пятровіч.

Мароз Мікалай.

Марозаў Мацвей Сафронавіч, 1900 г. н., рускі, з г. Віцебска.

Марозаў Міхась Васільевіч. Загінуў у 1944 годзе.

Музафараў Усман Захаравіч, 1921 г. н., татарын, з г. Петрапаўлаўска.

Муратаў П. М.

Мурын П. Д.

Мушчанка Васіль Сцяпанавіч, 1919 г. н., украінец, з Сталінскай вобласці,

Найгабаўэр Вацлаў Антонавiч, 1907 г. н., чэх.

Мікалаеў Васіль Якаўлевіч, 1921 г. н., рускі, з Ленінградскай вобласці.

Несцераў А. І.

Мікалаеў У. Я.

Мікалаеў Мікалай Гаўрылавіч, 1922 г. н., рускі. Загінуў 29 чэрвеня 1943 года ў баі з легіянерамі АК ля в. Пацукі. Перазахаваны ў в. Парачаны.

Новікава Ганна Дзянісаўна, 1926 г. н., руская, з Смаленскай вобласці.

Навасельцаў І. І.

Аўчыннікаў Георгі Фёдаравіч, 1921 г. н., рускі, з Арджанікідзеўскага краю.

Олар Зміцер Іосіфавіч, 1921 г. н., рускі. Забіты памылкова ў в. Карытніца. Пахаваны ў в. Ліпчанская пушча Дзятлаўскага раёна.

Анішчанка.

Анішчык У. М.

Арлоў Анатоль Платонавіч, 1921 г. н., рускі, з Горкаўскай вобласці.

Арлоў А.

Арлоў Васіль Мацвеевіч, 1924 г. н., рускі, з Арлоўскай вобласці.

Арлоў І. С.

Паўлаў Пётр Васільевіч, 1919 г. н., рускі, з Калінінскай вобласці.

Паўленка.

Панасевіч Уладзімір Астапавіч.

Пятроў.

Пісьменны.

Падгайская Антанiна Захараўна, 1905 г. н., беларуска, з в. Яманты.

Падгайскі Іван Мікалаевіч, 1925 г. н., беларус, з в. Яманты.

Падгайскі М.

Падгайскі Хведар Захаравіч, 1925 г. н., з в. Яманты. Загінуў у 1944 годзе.

Паўтарак Іван. Загінуў пры разгроме пастарунка ў в. Тарнова 19.06.1942.

Паўтарак Мікалай Іванавіч, 1921 г. н., рускі з г. Камсамольска.

Папоў Рыгор Аляксеевіч, 1920 г. н., рускі, з Харкаўскай вобласці,

Пралыгін Іван Аляксандравіч, 1917 г. н., беларус, з Магілёўскай вобласці. У будучым камандзір п. а. "Балтыец" брыгады ім. Кірава.

Пракаповіч М.

Пузій Данііл Аляксандравіч, 1916 г. н.

Пучак Міхась Яўхімавіч, 1921 г. н., рускі. Загінуў 16 верасня 1943 года ў баі ля в. Бішэвічы Любчанскага раёна. Пахаваны там жа.

Рэйман Віктар Лявонцевіч, 1918 г. н., яўрэй, г. Адэса.

Рыштафовіч.

Родзікаў Максім Іванавіч, 1913 г. н., рускі, з Арлоўскай вобласці.

Радзівонаў Пётр, камандзір аддзялення. Загінуў 25 кастрычніка 1942 года ў баі ля в. Руда Яварская Дзятлаўскага раёна.

Розенберг Юлі Беркавіч, 1911 г. н., яўрэй, з в. Дзярэчын Баранавіцкай вобласці.

Розенберг Сара Нахімаўна, 1919 г.р., яўрэйка, з г. Наваградка.

Рочанка Міхась.

Рудзінскі з в. Канюшаны

Рыжкоў Аляксандр Лявонцевіч, 1907 г. н., рускі, з Валагодскай вобласці,

Рыжкоў Іван Гаўрылавіч, 1918 г. н., беларус, з Гомельскай вобласці,

Рымка Георг Георгіевіч.

Рымка Іван Міхайлавіч.

Рымка Хведар Мікалаевіч.

Рышкевіч.

Саванец Уладзімір.

Саўчук Васіль Кліменцевіч.

Саўчук Іван Якаўлевіч.

Самсонаў Яўстаф (Яўген) Кузьміч, 1919 г. н., чуваш, з Чувашскай АССР.

Санцэвіч Вера Антонаўна.

Санцэвіч Іван Іванавіч.

Здабноў Зміцер Антонавiч, 1920 г. н., рускі, з Сталінградскай вобласці.

Сябякін Аляксандр Сяргеевіч, 1921 г. н., рускі, з г. Тулы.

Сямлыгін Аляксандр Пятровіч, 1920 г. н., рускі, з Маскоўскай вобласці. Загінуў 29 лютага 1944 года ў баі з легіянерамі АК ля в. Гезгалы Дзятлаўскага раёна. Пахаваны там жа.

Сікорскі. Загінуў у 1943 годзе.

Сівы Мікалай Рыгоравіч.

Сідараў Іван Пятровіч, 1920 г. н., рускі, Арджанікідзаўскі край. Загінуў у чэрвені 1944 года пры аблаве немцаў на Ліпчанскую пушчу.

Скіба Апанас Фёдаравіч, 1916 г. н., украінец, з Харкаўскай вобласці.

Скльгін.

Смірноў І. М.

Смірноў Якаў Іванавіч, 1913 г. н., рускі, з Калінінскай вобласці. 3 лістапада 1943 па снежань

1943 года-начальнік штаба атрада.

Сакалец Г.

Сакалоў Павел Іванавіч, 1898 г. н., рускі, з г. Калінін.

Сакалова Аляксандра Аляксееўна, 1902 г. н., руская, з г. Калініна.

Саламонаў Аляксандр Андрэевіч, 1916 г. н., рускі. **Сарокін.**

Сцяпанаў Пётр Ягоравіч, 1917 г. р., рускі, з Калінінскай вобласці. Са снежня 1943 па ліпень 1944 года- начальнік штаба атрада.

Стрыгуноўскі Пётр Акімавіч, 1920 г. н., рускі, з г. Керчы.

Субоцін Аляксандр Андрэевіч, 1921 г. н., рускі. Загінуў 21 красавіка 1943 года пры выбуху міны на х. Яманты. Пахаваны ў в. Ліпічанская пушча Дзятлаўскага раёна.

Сухоцкі Кірыл Іванавіч.

Сухоцкі Кастусь Юр'евіч.

Сухоцкі Мікалай Мікалаевіч.

Сухоцкі Сямён Іванавіч.

Тарасенка Мікалай Цімафеевіч, 1920 г. н., рускі. Загінуў 21 красавіка 1943 года пры выбуху міны на х. Яманты. Пахаваны там жа.

Цімашэнка (Калачова) Людміла Дзмітраўна, 1923 г. н., руская, з Ленінграда. 3 жніўня 1943 года пераведзена ў п. а. "Барацьба".

Цімашэнка Мікалай Анатольевіч, 1918 г. н., украінец, з г. Паўлагад Днепрапятроўскай вобласці. 3 жніўня 1943 года перакладзены ў п. а. "Барацьба".

Трыфанаў Васіль Ягоравіч, 1920 г. н.

Трафімовіч Юльян Яўхімавіч.

Трубін.

Турсаў Іван Міхайлавіч. Загінуў у 1944 годзе.

Удавечэнка Мікалай Майсеевіч, 1915 г. н., рускі, з Кіеўскай вобласці.

Фадзееў.

Фатаў У.

Філін Іван Фёдаравіч, 1923 г. н., рускі, з Маскоўскай вобласці.

Фурс Мікалай Восіпавіч, 1921 г. н., рускі. Загінуў 29 чэрвеня 1943 года ў баі з легіянерамі АК ля в. Пацукі. Перазахаваны ў в. Парачаны.

Хапрычкоў.

Хвашчоўскі Мікалай Міхайлавіч, 1921 г. н., рускі. 4 красавіка 1943 года забіты каля в. Ольжава. Пахаваны там жа.

Хварышчык Міхась Фёдаравіч.

Хлопін М. І.

Халопік Хведар.

Хапрычкоў Якаў Дзянісавіч, 1911 г. н., рускі, з Растоўскай вобласці.

Хрусталёў Іван Рыгоравіч, 1916 г. н., рускі, з Калінінскай вобласці.

Цвяткоў С.

Чакурын Я. Т.

Чарнавалюк Зміцер Мацвеевіч, 1918 г. н., з

Запарожскай вобласці.

Чорны Рыгор Іванавіч, 1918 г. н., украінец, з Палтаўскай вобласці.

Чыжыкаў Іван Міхайлавіч.

Чувякоў А. А.

Шамрэй Леанід Восіпавіч, 1924 г. н., беларус, з в. Дубчаны.

Шаўчэнка Іван Фёдаравіч, 1906 г. н., рускі, з г. Растоў.

Шэймаў А.

Шпелеў Аляксандр Данілавіч, 1927 г. н., рускі, з Арлоўскай вобласці.

Шаляноўскі.

Шымановіч Мікалай Іосіфавіч, 1922 г. н., беларус, з в. Парэчча Жалудокага раёна.

Школка Анатоль Сямёнавіч.

Шкрум Васіль Максімавіч, 1919 г. н., украінец. 12 снежня 1943 года забіты ў баі каля в. Ходзевічы Слонімскага раёна. Пахаваны там жа.

Шкрум Сафія Іванаўна, 1916 г. н., полька, з в. Касцянева Слонімскага раёна. У атрадзе была з сынам 12-ці гадоў.

Штыкаў Пётр Пятровіч, 1915 г. н.

Шубадзёраў Васіль Еўдакімавіч, 1920 г. н., рускі, з Адэскай вобласці. 3 красавіка 1944 года па ліпень 1944 г. - камандзір атрада.

Шубяков Яўген Апанасавіч, 1921 г. н., рускі, з Башкірскай АССР.

Южаков У. М. Загінуў у чэрвені 1944 года.

Южакова Галіна Дзмітраўна.

Ягло Рыгор Данілавіч, 1920 г. н., рускі. Загінуў пры разгроме пастарунка ў в. Тарнова 19 чэрвеня 1942 года.

Якаўлеў Хведар Іванавіч, 1919 г. н., рускі, з Ленінградскай вобласці.

Якубоўскі.

Якушаў Павел Цімафеевіч, 1923 г. н., рускі, з Варашылаваградскай вобласці.

Янчанка.

Яшка-украінец, кулямётчык, загінуў на х. Шчу-рок Лідскага раёна ў студзені 1943 года. Пахаваны там жа.

Люся са Слоніма, загінула падчас аблавы ў чэрвені 1944 года.

Толік (рудавалосы). Загінуў увосень 1942 г. у баі з паліцыянтамі Беліцкага пастарунка. Пахаваны на х. Зялёны Груд каля в. Масявічы.

"Ламай-посуд" - яўрэй.

*Чыжыкаў
Іван Міхайлавіч*

СПІС ЗАГІНУЛЫХ ПАРТЫЗАН АТРАДА ІМЯ ВАРАШЫЛАВА

(паводле фондаў Нацыянальнага архіву Рэспублікі Беларусь і ўспамінаў байцоў атрада)

Мазур Анато́ль Васи́льевіч, рускі, 1923 г. н. 09.05.1942 памёр пасля ранення пры разгроме пастарунка Беліца.

Ягло Рыгор Дани́лавіч, 1920 г. н., рускі, шараговец. 19.06.1942 забіты пры разгроме пастарунка ў в. Тарнова.

Паўтарак Іван, загінуў пры разгроме пастарунка ў в. Тарнова 19.06.1942 (па ўсп. Макаравай М.У.).

Радзівонаў Пётр, камандзір аддзялення. Загінуў у баі 25.10.1942 ля в. Руда Яварская Дзятлаўскага раёна.

Толік (рудавалосы), загінуў увосень 1942 года ў баі з паліцыянтамі Беліцкага пастарунка. Пахаваны на х. Зялёны Груд каля в. Масявічы Лідскага раёна (па ўсп. Макаравай М.У.).

Курданаў Сяргей, 1915 г. н., рускі. Загінуў 20.01.1943 (памылкова, самастрэл). Пахаваны на х. Белуша ў Ліпчанскай пушчы Дзятлаўскага раёна.

Гузей Мікалай, украінец. Забіты падчас аблавы ў студзені 1943 года ў в. Ольжава, пахаваны на х. Шчурок Лідскага раёна.

Іваноў Іван Іванавіч, масквіч, лейтэнант. Забіты ў канцы студзеня 1943 г. у хаце Дамброўскага на х. Шчурок Лідскага раёна (па ўсп. Л. Шамрэя).

Капля Аляксей Іосі́фавіч, беларус, 1909 г. н. Забіты падчас аблавы на х. Шчурок каля в. Ольжава ў студзені 1943 года. Пахаваны ў в. Шчурок Лідскага раёна, перапахаваны ў г. Лідзе. На помніку ў г. Лідзе дата смерці - 12.12.1942).

Яшка-украінец, кулямётчык. Загінуў у канцы студзеня 1943 года ў хаце Дамброўскага на х. Шчурок Лідскага раёна (па ўсп. Л. Шамрэя).

Забалотнікаў Міхаіл Іванавіч, 1915 г. н., рускі. Загінуў 01.03.1943 у в. Цацкі Лідскага раёна ў засадзе легіянераў АК. Пахаваны ў в. Ліпчанская пушча Дзятлаўскага раёна.

Гамзоў Мікалай Сяргеевіч, 1923 г. н., рускі. 05.04.1943 забіты ў баі ля в. Ольжава. Лідскага раёна. Пахаваны там жа.

Хвашчэўскі Мікалай Міхайлавіч, 1921 г. н., рускі. 05.04.1943 забіты ў баі ля в. Ольжава Лідскага раёна. Пахаваны там жа.

Голуб Іван Ігнатавіч, 1919 г. н., рускі. Загінуў 21.04.1943 пры выбуху міны на х. Яманты. Пахаваны ў в. Ліпчанская пушча Дзятлаўскага раёна.

Крылоў Міхаіл Георгіевіч, 1920 г. н., рускі. Загінуў 21.04.1943 пры выбуху міны на х. Яманты. Пахаваны ў в. Ліпчанская пушча Дзятлаўскага раёна.

Ліснеўскі Ілля Яўсеевіч, 1924 г. н., яўрэй. Загінуў 21.04.1943 пры выбуху міны на х. Яманты.

Пахаваны там жа.

Субоцін Аляксандр Андрэевіч, 1921 г. н., рускі. Загінуў 21.04.1943 пры выбуху міны на х. Яманты. Пахаваны ў в. Ліпчанская пушча Дзятлаўскага раёна.

Тарасенка Мікалай Цімафеевіч, 1920 г. н., рускі. Загінуў 21.04.1943 пры выбуху міны на х. Яманты. Пахаваны там жа.

Аверкаў Васіль Пракопавіч, 1916 г. н., беларус. Загінуў 16.05.1943 у баі ля в. Беліца, пахаваны ў в. Чырвонае Лідскага раёна. (Па ўсп. Макаравай М.У., у атрад прыйшоў з нямецкай паліцыі.)

Качаргін Андрэй Мікалаевіч, 1910 г. н., рускі. Загінуў 16.05.1943 у баі ля в. Беліца Лідскага раёна. Пахаваны ў в. Чырвонае Лідскага раёна.

Яўхімаў Павел Фёдаравіч, 1918 г. н., рускі. 26.06.1943 выпадкова застрэліўся ў в. Пацукі Лідскага раёна. Пахаваны там жа.

Дзівіцкі Мікалай Якаўлевіч, 1922 г. н., рускі. Загінуў 27.06.1943 пры выбуху шашкі ў в. Галубы Жалудокскага раёна. Пахаваны ў в. Ліпчанская пушча Дзятлаўскага раёна.

Бокаў Аляксандр Архіпавіч, 1918 г. н., рускі. Загінуў 29.06.1943 у баі з легіянерамі АК ля в. Пацукі Лідскага раёна. Пахаваны там жа, перапахаваны ў в. Парачаны.

Будоўскі Зміцер Сяргеевіч, 1917 г. н., рускі. Загінуў 29.06.1943 у баі з легіянерамі АК ля в. Пацукі Лідскага раёна. Пахаваны там жа, перапахаваны ў в. Парачаны.

Каваленка Кузьма М., 1922 г. н., украінец. Загінуў 29.06.1943 у баі з легіянерамі АК ля в. Пацукі Лідскага раёна. Пахаваны там жа, перапахаваны ў в. Парачаны.

Казлоўскі Іван Пракопавіч, 1920 г. н., рускі. Загінуў 29.06.1943 у баі з легіянерамі АК ля в. Пацукі Лідскага раёна. Пахаваны там жа, перапахаваны ў в. Парачаны.

Касцякова Таццяна Дзмітрыеўна, 1925 г. н., руская. Загінула 29.06.1943 у баі з легіянерамі АК ля в. Пацукі Лідскага раёна. Пахаваная там жа, перапахаваная ў в. Парачаны.

Лугаўцаў Барыс Сяргеевіч, 1918 г. н., рускі. Загінуў 29.06.1943 у баі з легіянерамі АК ля в. Пацукі Лідскага раёна. Пахаваны там жа, перапахаваны ў в. Парачаны.

Мядзведзев Сямён Іванавіч, 1917 г. н., рускі. Загінуў 29.06.1943 у баі з легіянерамі АК ля в. Пацукі Лідскага раёна. Пахаваны там жа, перапахаваны ў в. Парачаны.

Мікалаеў Мікалай Гаўрылавіч, 1922 г. н., рускі. Загінуў 29.06.1943 у баі з легіянерамі АК ля в. Пацукі Лідскага раёна. Пахаваны там жа, перапахаваны ў в. Парачаны.

Фурс Мікалай Восіпавіч, 1921 г. н., рускі. Загінуў 29.06.1943 у баі з легіянерамі АК ля в. Пацукі Лідскага раёна. Пахаваны там жа, перапахаваны ў в. Парачаны.

Бразоўскі Марк Іванавіч, 1902 г. н., беларус. Загінуў 02.09.1943 у в. Ганчары. Пахаваны там жа.

Лахмакоў Захар, 1917 г. н., беларус. Загінуў 16.08.1943 ад выбуху снарада пры разраджанні ў в. Чэмеры Слонімскага раёна. Пахаваны ў в. Ходзевічы Слонімскага раёна.

Дзяменцеў Васіль Васільевіч, 1918 г. н., рускі. Загінуў 02.09.1943 у баі ля в. Ганчары. Пахаваны там жа.

Данскі Іван Васільевіч, 1921 г. н., рускі. Загінуў 02.09.1943 у баі ля в. Ганчары. Пахаваны там жа.

Каўпакоў Мікалай Рыгоравіч, 1919 г. н., рускі. Загінуў 02.09.1943 у баі ля в. Ганчары. Пахаваны там жа.

Быстрыцкі Аляксандр Восіпавіч, 1922 г. н., беларус. Загінуў 16.09.1943 у баі ля в. Бішавічы Любчанскага раёна. Пахаваны там жа.

Пучак Міхаіл Яўхімавіч, 1921 г. н., рускі. Загінуў 16.09.1943 у баі ля в. Бішавічы Любчанскага раёна. Пахаваны там жа.

Борыкаў Васіль Ігнатавіч, 1919 г. н. Загінуў 24.10.1943 пры мінаванні чыг. Ліда-Маладзечна. Пахаваны ля чыг. Ліда-Маладзечна.

Ваўкавыскі Леанід Абрамавіч, 1929 г. н., яўрэй. Загінуў 24.10.1943 пры мінаванні чыг. Ліда-Маладзечна. Пахаваны ля чыг. Ліда-Маладзечна.

Варшаўскі Ванька, мянушка “Варшаўскі” прысвоеная ў сувязі з яго ўцёкамі з лагера ваеннапалонных з-пад Варшавы ўлетку 1943 года. У лістападзе 1943 года ў перастрэлцы з легіянерамі АК быў паранены ў вобласць жывата (па ўсп. Л. Шамрэя).

Шкрум Васіль Максімавіч, 1919 г. н., украінец. 12.12.1943 забіты ў баі ў в. Ходзевічы Слонімскага раёна. Пахаваны там жа.

Ісаеў Леанід Віктаравіч, 1920 г. н. з в. Ёдкі, забіты легіянерамі АК у 1943 г. (па ўсп. Л. Шамрэя).

Міхайлаў Мікалай, 1920 г. н. Загінуў пры падрыве цягніка на чыг. Ліда-Гаўя. Пахаваны ў в. Гаўя.

Марозаў Міхась Васільевіч, 1916 г. н., рускі. 15.02.1944 паранены пры абстрэле цягніка на чыг. Ліда-Баранавічы ля ст. Нёман. (па ўсп. Л. Шамрэя, памёр у шпіталі). Пахаваны на х. Белуша ў Ліпчанскай пушчы.

Жаваранкаў Іван Філіпавіч, 1920 г.р., рускі. Загінуў 29.02.1944 у баі з легіянерамі АК ля в. Гезгалы Дзятлаўскага раёна. Пахаваны там жа.

Закрэўскі Анатоль Васільевіч, 1919 г.р., украінец. Загінуў 29.02.1944 у баі з легіянерамі АК ля в. Гезгалы Дзятлаўскага раёна. Пахаваны там жа.

Сямлыгін Аляксандр Пятровіч, 1920 г. н., рускі. Загінуў 29.02.1944 у баі з легіянерамі АК ля в. Гезгалы Дзятлаўскага раёна. Пахаваны там жа.

Марахін Пётр Кандратавіч, 1915 г. н., рускі. Загінуў у баі 20.04.1944 ля в. Мікелеўшчына Мастоўскага раёна. Пахаваны там жа.

Жыцельскі Мікалай Іванавіч, 1919 г. н., рускі. Загінуў 11.05.1944 у баі ля в. Дзераўная Слонімскага раёна. Пахаваны на х. Белуша ў Ліпчанскай пушчы.

Важэйка Алена. Загінула ў чэрвені 1944 года пры аблаве немцаў на Ліпчанскую пушчу (па ўсп. Макаравай М. У.).

Сідараў Іван Пятровіч, 1920 г. н., рускі. Загінуў у чэрвені 1944 года пры аблаве немцаў на Ліпчанскую пушчу. (Па ўсп. Макаравай М. У. зваліўся на яе вачах, чапляючыся за яе руку.)

Южакоў. Загінуў у чэрвені 1944 года пры аблаве немцаў на Ліпчанскую пушчу (па ўсп. Макаравай М. У.).

Олар Зміцер Іосіфавіч, 1921 г. н., рускі. Забіты памылкова сваім партызанам у в. Карытніца Дзятлаўскага раёна пры сустрэчы. Пахаваны ў в. Ліпчанская Пушча Дзятлаўскага раёна.

Загінулі пасля 15 лютага 1944 года (невядома дзе і пры якіх акалічнасцях) і паводле спісу ўпаўнаважанага ЦК КП(б)Б і БШПР З.П.Шчупені прадстаўленыя пасмяротна да ўрадавых узнагарод:

Бычкоў Аляксей Панфілавіч - да ордэна Чырвонага Сцяга;

Васільеў Пётр Васільевіч - да ордэна Чырвонай Зоркі;

Драбрын Васіль Васільевіч - да ордэна Чырвонай Зоркі;

Заічкін Рыгор Васільевіч - да ордэна Чырвонай Зоркі;

Іваноў Пётр Максімавіч - да ордэна Чырвонай Зоркі;

Марозаў Міхаіл Васільевіч - да ордэна Чырвонага Сцяга;

Падгайскі Хведар Захаравіч - да ордэна Чырвонай Зоркі;

Турсаў Іван Міхайлавіч - да ордэна Айчыннай вайны II ст.

Сікорскі загінуў (па ўсп. Макаравай М. У., да прыходу ў атрад працаваў у селяніна в. Дайнова.)

Згодна з гэтым спісам загінула 63 чалавекі. Паводле дадзеных фондаў Нацыянальнага архіву Рэспублікі Беларусь на 01.01.1944 загінула 39 байцоў атрада. Безумоўна гэты спіс не поўны. Толькі М. У. Макарава ўспамінае, што ў 1942 годзе загінуў Паўтарак Іван, Толькі рудавалосы, якія не ўвайшлі ў той спіс. Не выключана, што былі яшчэ палеглыя. Спісу байцоў атрада, загінуўшых у 1944 годзе, у фондах Нацыянальнага архіву РБ не выяўлена.

ДЫВЕРСІІ НА ЧЫГУНКАХ

(з фондаў 408, 587 - 590 Нацыянальнага архіву Рэспублікі Беларусь)

№№ пп	Дата	Месца дыверсіі	Вынік	Кіраўнік	Удзельнікі
1	2	3	4	5	6
1	20.05.1942	ст. Тэўле (чыг. Кобрин- Баранавічы)	Крушэнне цягніка з палівам. Пашко- джаны паравоз, забіта 2 гітлераўцы.	Белякоў М.М.	4 партыз.
2	30.05.1942	чыг. Беласток- Ваўкавыск	Крушэнне цягніка. Пашкоджаны пара- воз, 6 вагонаў. Забіта і паранена 18 гітле- раўцаў з аховы.	Дабравольскі С. П.	11 партыз.
3	07.06.1942	ст. Грынкі (чыг. Беласток - Ваўкавыск)	Разбіты паравоз і 9 вагонаў з амуніцыяй.	Дабравольскі С. П.	10 партыз.
4	12.06.1942	ст. Тэўле	Крушэнне цягніка з тэхнікай, разбіты паравоз і 6 платформ.	Белякоў М.М.	3 партыз.
5	15.07.1942	ст. Свіслач (чыг. Ваўкавыск- Берасце)	Крушэнне цягніка з жывой сілай. Разбіты паравоз і 6 вагонаў, забіта 75 і паранена 40 нямецкіх салдат і афіцэраў.	Белякоў М.М.	3 партыз.
6	02.08.1942	ст. Свіслач	Крушэнне цягніка з тэхнікай. Пашко- джаны паравоз і 7 платформаў, забіта і паранена 10 гітлераўцаў.	Белякоў М.М.	4 партыз.
7	02.09.1942	ст. Скрыбава (чыг. Ліда- Масты)	Крушэнне цягніка з амуніцыяй. Разбіта 10 вагонаў, забіта і паранена 6 чалавек з аховы. Рух прыпынены на суткі.	Макараў П.К.	3 партыз.
8	24.10.1942	Ліда-Скрыбава	Крушэнне цягніка з боепрыпасамі. Разбіты паравоз і 10 вагонаў. Рух затрымана на 10 гадзін.	Макараў П.К.	21 партыз.
9	27.11.1942	Ліда- Маладзечна	Цягнік пайшоў пад адхон, разбіты 3 вагоны. Рух затрыманы на 17 гадзін.	Фралоў	2 партыз.
10	01.12.1942	Скрыбава-Ліда	Крушэнне цягніка. Забіта 480 і паранена 50 гітлераўскіх афіцэраў. Пабіты паравоз і 22 вагоны. Рух затрыманы на 62 гадзіны.	Бутоўскі Д.С.	7 партыз.
11	08.12.1942	в. Хадзюкі	Крушэнне цягніка з тэхнікай. Разбіты паравоз і 14 вагонаў.	Белякоў М.М.	5 партыз.
12	24.12.1942	ст. Гаўя (в. Кадылбы)	Крушэнне цягніка з вугалем. Пашкоджана 2 паравозы і 19 вагонаў, забіта 12 гітлераў- цаў.	Думаў М.А.	7 партыз.
13	27.12.1942	Скрыбава-Ліда	Крушэнне цягніка. Разбіты 2 паравозы і 12 вагонаў, 3 вагоны спаленыя.	Белякоў М.М.	5 партыз.
14	29.12.1942	Ліда-Гаўя	Крушэнне цягніка з харчам. Разбіты паравоз і 14 вагонаў. Знішчана 5 гітлераў- цаў з аховы. Рух затрыманы на 16 гадзін.	Олар Д.І.	9 партыз.
15	12.01.1943	ст. Гаўя (чыг. Ліда- Маладзечна)	Крушэнне цягніка з харчам. Разбіты паравоз і 16 вагонаў. Рух спынены на 12 гадзін.	Макараў П.К.	4 партыз.
16	15.01.1943	ст. Іўе	Крушэнне цягніка з газаахоўнікамі і абмун- дзіраваннем. Спалена 33 вагоны, разбіты паравоз, узятыя дакументы. Рух затрыма- ны на 3 сутак.	Думаў М.А.	3 партыз.
17	22.01.1943	Ліда-Гаўя	Крушэнне цягніка з жывой сілай. Забіта 140 і паранена 160 гітлераўскіх салдат і афіцэ-	Макараў П.К.	15 партыз.

1	2	3	4	5	6
18	31.01.1943	Скрыбава-Ліда	раў. Разбіты паравоз і 8 вагонаў. Падарваны чыг. мост. У выніку крушэння разбіты паравоз, падарвана 11 цыстэрн з бензінам, разбіты 4 вагоны з харчам. Рух затрыманы на 2 сутак.	Белякоў М.М.	13 партыз.
19	05.02.1943	Скрыбава-Ліда	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз і 12 вагонаў з тэхнікай.	Белякоў М.М.	3 партыз.
20	10.03.1943	Скрыбава-Ліда	Крушэнне цягніка. Знішчаны паравоз і 14 вагонаў, забіты машыніст і паранены памочнік.	Аверкаў В.П.	14 партыз.
21	08.04.1943	ст. Скрыбава	Крушэнне і абстрэл цягніка з афіцэрскай складам. Пабіты паравоз і 11 вагонаў, забіта і паранена 412 нямецкіх афіцэраў.	Галаванаў В.М.	4 партыз.
22	16.04.1943	ст. Курган	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз і 47 вагонаў. Забіта і паранена 75 гітлераўскіх салдат і афіцэраў.	Макараў П.К.	76 партыз.
23	18.04.1943	чыг. мост на р. Прошма (Ліда-Баранавічы)	Крушэнне цягніка з вугалем, знішчаны паравоз і 20 вагонаў. Забіта 20 гітлераўцаў. Рух затрыманы на 27 гадзін.	Пралыгін І.А.	4 партыз.
24	21.04.1943	ст. Курган	Крушэнне цягніка з тэхнікай. Знішчаны паравоз і 7 вагонаў. Забіта і паранена 7 гітлераўцаў з аховы.	Галаванаў В.М.	4 партыз.
25	27.04.1943	ст. Ражанка	Замінаваная чыгунка. Падарваліся 6 ахоўнікаў, якія праводзілі абход. Пашкодзана 50 м чыг. палатна.	Шкрум В.М.	5 партыз.
26	09.05.1943	Ліда-Баранавічы	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 4 вагоны з харчам, 2 вагоны з жывой сілай. Забіта і паранена больш 40 гітлераўцаў. Рух затрыманы на 15 гадзін.	Музафаров У.З.	6 партыз.
27	17.05.1943	ст. Курган	Крушэнне цягніка. Пабіты паравоз, 6 вагонаў, 2 вагоны пашкодзана. Рух затрыманы на 18 гадзін.	Касмач І.М.	5 партыз.
28	23.05.1943	ст. Жалудок	Крушэнне цягніка з амуніцыяй. Пашкодзаны паравоз і 7 вагонаў. Рух затрыманы на 20 гадзін.	Рыжков Н.Г.	5 партыз.
29	29.05.1943	ст. Ражанка	Крушэнне цягніка з харчам. Разбіты паравоз і 19 вагонаў, 5 вагонаў пашкодзана. Знішчана 18 гітлераўцаў з складу аховы.	Касмач І.М.	5 партыз.
30	13.06.1943	ст. Жалудок	Крушэнне цягніка; Пабіты паравоз і 17 вагонаў. 7 вагонаў пашкодзана. Забіта і паранена 350 гітлераўцаў. Рух затрыманы на 26 гадзін.	Міхайлаў Ф.А.	3 партыз.
31	15.06.1943	ст. Скрыбава	Разбуранае 70 м. чыг. палатна. Рух затрыманы на 12 гадзін.	Борыкаў В.І. Звераў В.С.	4 партыз.
32	20.06.1943	в. Руда (Ліда-Баранавічы)	Крушэнне цягніка з аўтамашынамі і танкамі. Разбіты паравоз і 26 платформ, 7 платформ пашкодзана. Рух затрыманы на 32 гадзіны.		6 партыз.
33	25.06.1943	в. Багданавічы (Масты-Ліда)	Міна, выяўленая нямецкім абходам, падарваная пры спробе размінавання. Пашкодзана 70 м. чыг. палатна. Забіта 6 вартавых гітлераўскай аховы. Рух затрыманы на 10 гадзін.	Яўхімаў П.Ф.	3 партыз.
34	11.07.1943	Жалудок-Скрыбава	Крушэнне цягніка з жывой сілай з 3-х мятровага насыпу. Поўнасьцю разбіты паравоз і 36 вагонаў. За спусчаны пад адхон цягнік немцы выбілі і спалілі в. Русінаўцы.	Борыкаў В.І.	6 партыз.
35	14.07.1943	чыг. каля в. Русінаўцы (Гародня-Ліда)	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 7 вагонаў з жывой сілай, 9 вагонаў пашкодзана. Рух затрыманы на 36 гадзін.	Далінін І.Я.	6 партыз.

1	2	3	4	5	6
36	20.07.1943	в. Заполле (Гародня-Ліда)	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 14 цыстэрнаў з палівам, 2 вагоны з жывой сілай. Рух затрыманы на 37 гадзін.	Касмач І.М.	5 партыз.
37	21.07.1943	в. Далекія (Ліда-Масты)	Крушэнне цягніка з афіцэрскім складам. Разбіты паравоз і 12 вагонаў. Рух затрыманы на 16 гадзін.	Шубадзёраў В.Е.	10 партыз.
38	16.08.1943	Ліда-Скрыбава	Крушэнне цягніка з жывой сілай. Разбіты паравоз і 13 вагонаў.	Шубадзёраў В.Е.	18 партыз.
39	7.08.1943	Жалудок-Скрыбава	40 выбухаў на чыгунцы. Выбухі праводзіліся на стыках, і адначасова шкодзіліся 2 звяны. Усяго выведзена з ладу 800 м. чыгункі.	Борыкаў В.І.	4 партыз.
40	19.08.1943	Скрыбава-Жалудок	67 выбухаў на чыгунцы. Выведзена з ладу 1340 метраў чыгуначнага палатна. Рух затрыманы на 100 гадзін.	Касмач І.М.	5 партыз.
41	21.08.1943	Курган-Скрыбава	Крушэнне цягніка з жывой сілай. Разбіты паравоз і 11 вагонаў. Рух затрыманы на 18 гадзін.	Удавічэнка М.М.	23 партыз.
42	26.08.1943	Ліда-Скрыбава	Крушэнне цягніка з завадскім абсталяваннем. Знішчаны паравоз і 36 вагонаў. Рух затрыманы на суткі.	Ісцягін І.В.	4 партыз.
43	03.09.1943	Юрацішкі-Гаўя	Крушэнне цягніка з жывой сілай. Пабіты паравоз і 7 вагонаў. Забіта і паранена 80 гітлераўцаў. Рух затрыманы на 14 гадзін.	Ісцягін І.В.	5 партыз.
44	10.09.1943	Сялец-Яцукі	Крушэнне цягніка. Пабіты паравоз і 12 вагонаў. Адзін вагон пры крушэнні падарваўся. Рух спынены на 46 гадзін.	Канскі ?	3 партыз.
45	12.09.1943	ст. Гаўя	Крушэнне цягніка з амуніцыяй. Пашкоджаны паравоз, разбіта 15 вагонаў. Рух затрыманы на 14 гадзін.	Дзяругін	5 партыз.
46	18.09.1943	Гаўя-Юрацішкі	Крушэнне цягніка. Пабітыя паравоз, 3 платформы з аўтамашынамі, 5 вагонаў з жывой сілай, пашкоджаны 4 вагоны. Рух затрыманы на 18 гадзін.	Удавічэнка М.М.	16 партыз.
47	19.09.1943	Ліда-Белагруда	Праведзена 56 выбухаў, у выніку якіх выведзена з ладу 840 м. чыгункі.	Шубадзёраў В.Е.	13 партыз.
48	21.09.1943	Гаўя-Юрацішкі	Крушэнне цягніка з жывой сілай. Разбіты паравоз і 6 вагонаў, 7 вагонаў пашкоджана.	Удавічэнка М.М.	25 партыз.
49	15.10.1943	Гаўя-Юрацішкі	Забіта 210 гітлераўцаў. Рух затрыманы на 14 гадзін.	Ісцягін І.В.	5 партыз.
50	18.10.1943	Нёман-Яцукі	Праведзена 56 выбухаў, у выніку выведзена з ладу 840 м. чыгункі. Рух затрыманы на 2 тыдні.	Шубадзёраў В.Е.	27 партыз.
51	22.10.1943	Нёман-Яцукі	Крушэнне цягніка. Пабіты паравоз, 7 платформ з аўтамашынамі і 7 вагонаў з баявой тэхнікай. Рух затрыманы на 15 гадзін.	Удавічэнка М.М.	7 партыз.
52	25.10.1943	ст. Ражанка	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз і 8 вагонаў з тэхнікай. Рух затрыманы на 15 гадзін.	Шкрум В.М.	3 партыз.
53	18.11.1943	ст. Яцукі	Крушэнне цягніка з тэхнікай. Разбіты 4 вагоны. Рух затрыманы на 6 гадзін.	Ісцягін І.В.	3 партыз.
54	26.11.1943	ст. Масты	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз і 6 вагонаў з жывой сілай, забіта і паранена 150 гітлераўцаў.	Міхайлаў Ф.А.	3 партыз.
55	26.11.1943	Ліда-Баранавічы	Крушэнне цягніка. Выведзены з ладу паравоз, 5 цыстэрн з палівам, 12 вагонаў з паломанымі аўтаматамі. Рух затрыманы на 14 гадзін.	Сямлыгін А.П.	9 партыз.
56	27.11.1943	Юрацішкі-Гаўя	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 4 вагоны з жывой сілай, 6 платформ з абознымі вазамі. Забіта і паранена больш за 100 гітлераўцаў. Рух затрыманы на 15 гадзін.	Жыцельскі М.І.	3 партыз.
57	06.01.1944	Руднянскі	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 3 вагоны	Бычкоў А.П.	4 партыз.

1	2	3	4	5	6
		пераезд (Ліда-Баранавічы)	з жывой сілай, забіта і паранена 75 чалавек (сем'і паліцаёў), разбіта 9 платформ з тэхнікай, 4 вагоны пашкоджаны. Рух затрымана на 19 гадзін.		
58	13.01.1944	ст. Сялец	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 8 цыстэрн з палівам, 8 платформ з аўтаматамі, 2 платформы з танкамі тыпу "Тыгр".	Бычкоў А.П.	5 партыз.
59	21.01.1944	ст. Яцукі	Падарваны чыгуначны мост (10 м). Рух затрыманы на 2 сутак.	Жыцельскі М.І.	6 партыз.
60	21.01.1944	Паўстанак Касцелі (Ваўкавыск-Слонім)	Крушэнне цягніка з вугалем. Разбіты паравоз і 5 вагонаў. Рух затрыманы на 17 гадзін.	Калюта М.	4 партыз.
61	02.02.1944	Нёман-Яцукі	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 2 платформы з тэхнікай, 3 вагоны з жывой сілай. Забіта 60, паранена 15 гітлераўцаў. Рух затрыманы на 12 гадзін.	Шубадзёраў В.Е.	15 партыз.
62	08.02.1944	Паўстанак Касцелі	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз і 5 вагонаў з вугалем. Выведзеныя з ладу выхадныя стрэлкі. Рух затрыманы на 15 гадзін.	Грынчук Я.Я.	4 партыз.
63	09.02.1944	ст. Ражанка	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз і 3 вагоны з вугалем. Рух затрыманы на 10 гадзін.	Касмач І.М.	7 партыз.
64	15.02.1944	ст. Нёман	3 засады абстрэлены чыгуначны цягнік з жывой сілай. Пры абстрэле падарваліся ружэйныя гранаты. Пры выбуху забіта 15 і паранена 9 гітлераўцаў.	Марозаў М.В.	2 партыз.
65	17.02.1944	Ліда-Баранавічы	Засада на чыгунцы. Забіта 32 і паранены 1 гітлеравец (ахова).	Сцяпанаў П.Я.	7 партыз.
66	17.02.1944	ст. Нёман	Падарваны чыгуначны мост (7 м.). Пры выбуху забіта 4 гітлераўцы з складу аховы. Рух затрыманы на 24 гадзіны.	Іваноў П.М.	1 партыз.
67	25.02.1944	ст. Ражанка	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 5 вагонаў з тэхнікай, 3 вагоны пашкоджаны. Рух затрыманы на 15 гадзін.	Касмач І.М.	3 партыз.
68	01.03.1944	ст. Ражанка	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз і 6 вагонаў. Забіта 15 і паранена 10 гітлераўцаў. Рух затрыманы на 12 гадзін.	Сакалоў П.І.	4 партыз.
69	05.03.1944	Іса-Іўня (Беласток-Баранавічы)	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 7 вагонаў з тэхнікай. Рух затрыманы на 8 гадзін.	Бокараў М.	5 партыз.
70	08.03.1944	ст. Ражанка	Крушэнне цягніка. Пашкоджана 2 паравозы, разбіты 3 вагоны з боепрыпасамі. Рух затрыманы на 20 гадзін.	Сакалоў П.І.	4 партыз.
71	08.03.1944	Касцелі	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 5 вагонаў з харчам. Рух затрыманы на 15 гадзін.	Грынчук Я.Я.	4 партыз.
72	09.03.1944	ст. Яцукі	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз і 6 вагонаў. Рух затрыманы на 5 гадзін.	Жыцельскі М.І.	6 партыз.
73	11.03.1944	Касцелі	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз і 3 вагоны з вугалем. 4 вагоны з вугалем пашкоджаны. Рух затрыманы на 15 гадзін.	Грынчук Я.Я.	4 партыз.
74	19.03.1944	ст. Яцукі	Крушэнне цягніка. Пашкоджаны паравоз, разбіта 3 платформы з тэхнікай. Рух затрыманы на 10 гадзін.	Жыцельскі М.І.	6 партыз.
75	22.03.1944	в. Грынкі (Баранавічы-Ваўкавыск)	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 6 вагонаў з жывой сілай, 2 вагоны пашкоджана. Забіта 100 і паранена 80 гітлераўцаў. Рух затрыманы на 19 гадзін.	Грынчук Я.Я.	12 партыз.
76	23.03.1944	ст. Ражанка	Крушэнне эшалона. Пабіты паравоз, 6 вагонаў з вугалем, 4 вагоны пашкоджана. Рух затрыма-	Адалін М.В.	1 партыз.

1	2	3	4	5	6
77	29.03.1944	ст. Ражанка	ны на 6 гадзін. Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз і 4 вагоны з боепрыпасамі. Рух затрыманы на 10 гадзін.	Грынчук Я.Я.	2 партыз.
78	30.03.1944	Азярніца-Слонім	Крушэнне эшалона. Пабіты паравоз і 5 вагонаў з боепрыпасамі. Рух затрыманы на 12 гадзін.		
79	04.04.1944	в. Багданаўка (Яцукі-Сялец)	Крушэнне цягніка з накрадзенай маёмасцю. Пашкоджаны паравоз і 4 вагоны. Рух затрыманы на 15 гадзін.	Кумпяк М.У.	4 партыз.
80	10.04.1944	в. Чэмеры (Азярніца-Слонім)	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 6 платформ з танкамі тыпу "Тыгр". Рух затрыманы на 36 гадзін.	Далінін І.Я.	5 партыз.
81	10.04.1944	в. Грынкі (Азярніца-Слонім)	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 5 вагонаў з боепрыпасамі. Рух затрымана на 10 гадзін.	Грынчук Я.Я.	6 партыз.
82	10.04.1944	в. Багдановічы (Скрыбаўцы-Ражанка)	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз і 2 вагоны з жывой сілай. Забіта 50 і паранена 10 гітлераўцаў. 3 вагоны з прадуктамі разабраныя. Рух затрыманы на 15 гадзін.	Адалін М.В.	3 партыз.
83	11.04.1944	в. Хадзюкі (Курган-Ліда)	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 4 вагоны з боепрыпасамі, 2 платформы з аўтамашынамі. Рух затрыманы на 8 гадзін.	Папоў Г.А.	4 партыз.
84	12.04.1944	в. Плецевічы (Слонім-Ваўкавыск)	Крушэнне цягніка. Знішчаны паравоз, 2 платформы з танкамі тыпу "Тыгр", 3 вагоны са снарадамі, 2 платформы паражняку. Рух спынены на 13 гадзін.	Бокараў М.	7 партыз.
85	14.04.1944	в. Багдановічы	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 7 вагонаў з тэхнікай. Рух затрыманы на 10 гадзін.	Папоў Г.А.	4 партыз.
86	17.04.1944	ст. Ражанка	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 4 вагоны з боепрыпасамі. Рух затрыманы на 5 гадзін.	Бандарэнка А.М.	2 партыз.
87	20.04.1944	в. Грынкі	Крушэнне цягніка з харчам. Разбіты паравоз і 4 вагоны. Рух затрыманы на 8 гадзін.	Калюта М.	3 партыз.
88	22.04.1944	в. Грынкі	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 5 платформ з палівам. Рух затрыманы на 10 гадзін.	Грынчук Я.Я.	7 партыз.
89	27.04.1944	ст. Ражанка	Крушэнне цягніка з тэхнікай. Разбіты паравоз і 8 вагонаў. Рух затрыманы на 10 гадзін.	Сакалоў П.І.	3 партыз.
90	28.04.1944	ст. Ражанка	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 4 вагоны з жывой сілай. Забіта 60 і паранена 15 гітлераўцаў. 3 вагоны пашкоджаны. Рух затрыманы на 15 гадзін.	Бандарэнка А.М.	2 партыз.
91	29.04.1944	Азярніца-Грынкі	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз і 5 вагонаў з жывой сілай. Забіта 85 і паранена 35 гітлераўцаў. Рух затрыманы на 15 гадзін.	Грынчук Я.Я.	8 партыз.
92	07.05.1944	ст. Ражанка	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 2 вагоны з боепрыпасамі, 4 платформы з аўтамашынамі. Рух затрыманы на 20 гадзін.	Здабноў Д.А.	4 партыз.
93	10.05.1944	ст. Жалудок	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 5 вагонаў. Рух затрыманы на 12 гадзін.	Бандарэнка А.М.	2 партыз.
94	10.05.1944	в. Лапаты (Ліда-Масты)	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 2 вагоны з жывой сілай. Забіта 35, паранена 15 гітлераўцаў. Разбіты 3 вагоны з абмундзіраваннем. Рух затрыманы на 15 гадзін.	Здабноў Д.А.	4 партыз.
95	11.05.1944	Паўстанак Грынкі	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз і 8 вагонаў з тэхнікай. Рух спынены на 15 гадзін.	Калюта М.	3 партыз.
96	21.05.1944	в. Хадзюкі	Крушэнне цягніка. Разбіты паравоз, 6 платформ з тэхнікай. Рух затрыманы на 20 гадзін.	Здабноў Д.А.	4 партыз.

pawet.net